

**HATIRLIYORUZ:
HOLOKOST VE
ANTİSEMITİZM ÜZERİNE
DÜŞÜNCELER: DİRENİŞ,
SİYASET, BELLEK**

HATIRLIYORUZ: HOLOKOST VE ANTİSEMİTİZM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER: DİRENİŞ, SİYASET, BELLEK

Bu kitap Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmiş, "Anne Frank'ın Yaşam Öyküsü Üzerinden Temel Haklar ve Demokratik Değerler Öğretimi" projesi kapsamında basılmıştır. Kitapta yer alan yazı ve fikirler yazarların sorumluluğunda olup SEHAK ve destekçi kurumların fikirlerini yansıtmayabilir. İçeriğin tüm hakkı Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği'ne aittir. Yayının tümü veya bazı bölümleri orjinal yayına referans vermek kaydıyla kullanılabilir.

PROJE KOORDİNASYON VE YÖNETİMİ:

Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği

PROJE PAYDAŞ KURUMLARI:

Anne Frank House

The International Association for Intercultural
Education

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim
Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
(SEÇBİR)

Sosyal Güçlendirme için Spor ve Beden Hareketi Ağı
(BoMoVu)

Bağımsız Araştırma, Bilgi ve İletişim Derneği (Babil)
Avlaremos Platformu

PROJE DANIŞMA KURULU:

Barry van Driel, Metin Delevi, Kenan Çayır,
Yasemin İnceoğlu, Esra Özyürek, Aaron J. Peterer,
Işıl Demirel, Serdar Korucu

PROJE KOORDİNATÖRÜ:

F. Levent Şensever

PROJE ASİSTANI:

Özden Dönmez

Şubat 2020, İstanbul

YAYIN SAHİBİ:

Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği

Osmanağa Mahallesi, Reşit Efendi Sokak, 42/5, 34714
Kadıköy/İstanbul

www.sehak.org.tr,

e-posta: bilgi@sehak.org

BASKI: Akademi Matbaacılık (Sertifika No: 14352)

Davutpaşa Cad., Güven sanayi Sitesi, C Blok, No: 230,
Topkapı/İstanbul

EDİTÖR:

Can İrmak Özınanır

YAYINA HAZIRLAYAN:

Özden Dönmez

KAPAK VE SAYFA TASARIMI:

Gül Dönmez

Ücretsizdir, para ile satılmaz.

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMASI 5

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE YAHUDİLER

**DENKLİĞE DUYULAN KORKU:
EGALOFOBİ**, Bülent Bilmez 11

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN MÜNFERİT(!)
ANTİSEMİTİZM VAK'ALARI**, Ayşe Hür 15

TÜRKİYE'DE YAHUDİ OLMAK VE DENEYİM, Raşel Meseri, Aylin Kuryel . . 24

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ANTİSEMİTİZM İLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

**ANTİSEMİTİZME KARŞI KREUZBERG İNİSİYATİFİ
(KIGA) NELER YAPIYOR?**, Aycan Demirel 33

**SANAL YOLLARLA ANTİSEMİTİZM İLE MÜCADELE:
AVLAREMOZ**, Betsi Penso 37

NEFRET SUÇLARI VE NEFRET SÖYLEMLERİ

NE GEREK VAR BUNA ŞİMDİ?, Serdar Korucu 43

TÜRKİYE'DE İKİ SİYASİ GELENEK, Roni Margulies 47

**IRK, ETNİK, DİN VE İNANÇ TEMELLİ
AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ**, Alara Sert 51

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE HOLOKOST ÇALIŞMALARI VE EĞİTİMİ

TÜRKİYE’DE HOLOKOST EĞİTİMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: EĞİTİMCİLER İÇİN ÖRNEK DERS UYGULAMALARI, Belin Benezra Yensarfati **61**

ANNE FRANK ZENTRUM’UN EĞİTİM ÇALIŞMALARI,
Patrick Siegele **67**

TÜRKİYE’DE HOLOKOST EĞİTİMİ İÇİN ÖNEMLİ BİR ARAÇ:
“TÜRK PASAPORTU”, Umut Uzer **73**

DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HOLOKOST EĞİTİMLERİ

DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HOLOKOST EĞİTİMLERİ **79**

HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME, Umut Azak. **91**

UMUT BİZE UMUTSUZ OLANLAR NEDENİYLE VERİLMİŞTİR,
Murat Çelikkın **96**

SEHAK HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ: GEÇMİŞE ELEŞTİREL BAKABİLMEK,
Işıl Demirel **99**

BAĞLAMLARI GENİŞLETMEK: POLİN MÜZESİ AÇIKLIK VE
AYRIMCILIK KARŞITI PROGRAMLARI, Katarzyna Kulinska **104**

DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ VE FİLM GÖSTERİMİ

DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ:
HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ VE FİLM GÖSTERİMİ **113**

Açılış konuşması

Öncelikle SEHAK Yönetim Kurulu başkanı olarak arkadaşlarım sizleri ağırlama onurunu bana verdikleri için tüm SEHAK ailesi adına hepinize hoş geldiniz demek isterim. İki gün sürecek bu konferans etkinliğinde de bizleri yalnız bırakmadığınız için müteşekkirim. Üç yıldır sürdürmekte olduğumuz “Anne Frank’ın yaşam öyküsü üzerinden temel haklar ve demokratik değerler öğretimi” projesi artık sona eriyor. Bu yüzden hem bitişin hüznünü hem de projeyi başarıyla bitirebilmenin gururunu taşıyoruz üzerimizde SEHAK ailesi olarak. Sizleri bir araya getirdiğimiz bu konferansı ise hem üç yıllık detaylı çalışmamızın sonuçlarını paylaşacağımız bir fırsat olarak görüyor; hem de bu alanda üretilecek yeni bilgilere imkan sağlayabilmeyi, karşılıklı tanışmayı ve çoğalmayı amaçlıyoruz. Bu sebeple bu iki gün boyunca Holokost ve antisemitizmi tüm konu başlıklarıyla tartışmaya açabilmek amacıyla gerek Türkiye gerekse dünyadan alanında uzman konuşmacılarla sizleri bir araya getirmeyi hedefledik. Konuşmacılarımızı ve birlikte geçireceğimiz iki günü özetlemeden önce sizlere SEHAK’ın üç yıllık proje sürecini özetlemek isterim.

Üç yıl önce 2017 Ocak ayında proje başladığında kalabalık bir masa etrafında Türkiye’de konu hakkında çalışanlar olarak bir araya gelmiş, proje kapsamında yapılması planlanan işlerin nasıl yapılacağını, daha da önemlisi mümkün olup olmadığını tartışmıştık. Türkiye’de bir ilk olacak, Holokost ders modüllerini üretmek, bu ders modüllerini uygulamak mümkün olacak mıydı? Yahudilere yönelik nefret söyleminin saptanması, hafıza yürüyüşleri, gençlik eğitimleri, öğretmen eğitimleri, sergiler... İşler saymakla bitmiyordu aslında. Bugün geriye dönüp bakınca acaba dediğimiz her şeyi ortaya çıkarmış olmanın haklı gururu var üzerimizde. Basılmış kitaplar, metodolojisi ile ortaya koyulmuş farklı eğitim modülleri, tamamlanmış eğitimler, gezilmiş iller, kurulan ilişkiler ve daha da ötesi Türkiye’de Holokost namı altında bir şeyler yapabilmiş olmak bizim için hem çok anlamlı hem de son derece onur verici.

SEHAK olarak bu üç yılda bizler çok yorulduk, çok uğraştık ama bu zorlu koşuda yalnız değildik. Ortağımız, yol arkadaşımız Anne Frank House ve en çok da sevgili Cihan Tekeli, en az bizim kadar heyecanlanıp, bizimle birlikte azimle çalışıp, destek oldular. Bugün aramızda olmayı ne kadar çok arzu ettirerse de yazık ki mümkün olmadı. Anne Frank House’dan dostlarımızın selamını size iletirken biz de SEHAK olarak keyifli yol arkadaşlıkları, partnerlikleri için onlara teşekkür ediyoruz. Anne Frank House’un yanı sıra sayacağımız pek çok kişi oldu bu yolda yanımızda. Danışma kurulumuzda yer almayı kabul eden hepsi birbirinden kıymetli ve alanında birikimli insanlar bizi bir dakika olsun yalnız bırakmadılar. Kimi zaman yanımızda, kimi zaman arkamızda, kimi zamansa önümüzde yer aldılar,

6 | GİRİŞ

yol gösterici, rehberler olarak destek oldular. Bu sebeple başta Metin Delevi olmak üzere tüm danışma kurulu üyelerimize kalpten bir teşekkürü borç biliyoruz.

Tüm bu işleri yalnızca üç kişilik bir çalışan ekibinin yapması elbette mümkün değildi. Bugün büyük kısmı aramızda olan alanında uzman eğitimcilerden oluşan geniş bir kadro ile dersler oluşturuldu ve eğitimler verildi. Türkiye'nin beş ilinde; İstanbul, İzmir, Çanakkale, Mersin ve Edirne'de eğitimler düzenledik, "Anne Frank: Günümüz İçin Bir Tarih" sergisini açtık. Öğretmen eğitimleri, Gençlik Eğitimleri ve Hafıza Yürüyüşü Eğitimleri'nde de büyük ve kalabalık bir ekiptik. Eğitimin başından sonuna bıkmadan usanmadan çalışan, her ilde yeniden ilk heyecanla işe koyulan eğitimcilerimizle baştan sona aynı heyecan ile çalıştık. Öğretmen eğitimlerinde bizimle il il gezen Prof. Dr. Kenan Çayır ve Ayşe Alan'a şükran ve teşekkürlerimizi tüm ekibim adına iletmek isterim. Beş ilde onlarca öğretmeni ağıma katan, gücümüzü arttıran bilgi ve deneyiminiz yapılan işlerin kıymetini arttırdı. Sağolun. Ve tabii Hafıza Yürüyüşleri'ne emek veren kıymetli eğitimcilerimiz, mentorlarımız Ece Palaz, Zilan Kazıcı, Zin Demir, Gül Dönmez ve Alkım Bayraktar'a teşekkür etmeden olmaz. İyi ki varsınız.

Bizler her gittiğimiz ilde yeni şeyler öğrendik ama en çok da yeni dostlar edindik. Yalnızca eğitime katılan öğretmenler, gençler değil aynı zamanda yerelde işbirliği kurduğumuz kurumlar da dostumuz, yol arkadaşımız oldu. İstanbul'da düzenlenen etkinliklerde yanımızda olan ve bizden katkılarını esirgemeyen Şişli ve Kadıköy Belediyesi kurum çalışanları ve tabii kurumun ötesinde bize her adımda destek olan Nevin Zanoğlu; 500. Yıl Müzesi ve elbette sevgili Nisya Allovi İşman; yol boyunca yanımızda olan her çağırduğumuzda yapılan işin bir parçası olmayı canı gönülden kabul eden paydaşımız Avlaremos ve onun bugün de aramızda olan kıymetli üyeleri Serdar Korucu, Betsi Penso, Ozan Ekin Gökşin; İzmir'de bizi hiç yalnız bırakmayan Sami Azar, Hafıza Yürüyüşümüze rehberlik eden Talat Ulusoy, sergimize ev sahipliği yapan EGIAD; Çanakkale'de şehrin dört bir yanını sergi afişleri ile donatan Çanakkale Belediyesi başkanı Ülgür Gökhan ve belediye çalışanları ama onlardan da öte bize ve sergimize canı gönülden ev sahipliği yapan Çanakkale Kent Müzesi ve tüm ekibi; Mersin'de bize evde hissettiren, yerelde gücümüzü arttıran KÜLTÜR HANE ekibi ve sergimize ev sahipliği yapan Yenişehir Belediyesi, Hafıza Yürüyüşü'ne rehberlik eden Tülin Selvi Ünlü; Edirne'de sergi açılışını bizlerle örgütleyen Silvio Ovadya, Anne Frank sergisine ev sahipliği yapan Edirne Belediye Başkanı Recep Gürkan, Edirne Turizm Derneği ve tabii yerelde desteğini esirgemeyen Neslihan Çakır, Hafıza Yürüyüşü'ne rehberlik eden sevgili Roni Marguiles ve İda Benromano; ve serginin ilden ile taşınmasına yardım eden, kuran, toplayan arkadaşlarımız, projenin başından sonuna tüm eğitimlere katılan dostlarımız, öğrencilerine bizlerden söz eden, eğitime katılmaları için teşvik eden akademisyen arkadaşlarımız, her konferansımızda, panelimizde, anma etkinliğimizde bizi yalnız bırakmayan dostlarımız... Saymakla bitiremeyeceğimiz kadar kalabalık bir insan grubu tarafından desteklendik. Nasıl teşekkür etmeli biliyorum ama sağolun. Sizlerin desteği olmadan tüm bu işler mümkün olmazdı. Yanımızda olduğunuz, işleri kolaylaştırdığınız, zaman ayırdığınız, bize inandığınız ve en önemlisi hayatınızda bizlere yer açıp dostluğu mümkün kıldığınız için minnettarız.

Dile kolay, üç yıl. Neler sığdırdık, ne denli yoğun günler geçirdik sizlere anlatmak istiyorum aslında ama sanırım daha kıymetlisi bunları yol arkadaşlarımızın anlatması. Bugün, bu haftasonu Türkiye'nin

beş ilinden eğitimlerde birlikte olduğumuz dostlarımız konuşmacı olarak atölyelerde sizleri karşılayacak ve deneyimlerini aktaracaklar. Neye dokunabildiğimizi, ne katabildiğimizi onlardan dinleyeceğiz hep birlikte. Yine öğretmenlerimiz aramızda. Eğitimleri, hazırlık sürecini, kitabı, ders modüllerini yine onlar sizlere aktaracaklar. Bizler bu kapanış etkinliğini, hem projeyi ve yapabildiklerimizi anlatabilme hem de pek tabii yapamadıklarımızla yüzleşme ve sizlerden geri bildirim alabilme fırsatı olarak gördük. İki gün boyunca, Holokost ve antisemitizmi konuşurken aynı zamanda üç yıl boyunca konuya dair neler yapabildiğimizi de ortaya koymuş olacağız. Oturumlarda Türkiye’den alanında uzman pek çok konuşmacının yanı sıra, Almanya ve Polonya’dan misafirlerimiz de yer alacaklar. Böylece yalnızca Türkiye’de değil aslında dünyada da durum ne bakma, tartışabilme fırsatı da edineceğiz.

Sözlerime son verip ilk oturumu başlatmadan evvel, kendi adıma bu üç yılı değerlendirmek istiyorum müsaadenizle. 2007 yılından bu yana Türkiye’de Yahudiler üzerine çalışan bir sosyal bilimciyim. Bu 12 yılda Yahudi çalışmaları benim için çok yorulduğum, kimi zaman vazgeçmeye yaklaştığım, sık sık “bu ülkede yapılır mı?” diyerek sorguladığım bir alandı. Oysa bu üç yıllık projede çok başka bir deneyim yaşadım. Bu ülkenin düşündüğüm kadar kör, sağır, dilsiz olmadığını gördüm; sağduyulu, duyarlı, bir şeyleri değiştirmeye hevesli, insan haklarını öncül sayan, gözleri ve kalbi açık insanlarını tanıdım. Gittiğimiz illerde bizlere “çok kıymetli bir iş yapıyorsunuz. Sizinle tanışmak istiyorum” diyerek ulaşan, eğitim katılımcısı dahi olmadan bize destek olan, “ben ne yapabilirim?” diye soran Türkiye’nin duyarlı insanlarını gördük, tanıdık. Bu proje bizi insanlarla buluşturdu, aramızda köprüler kurdu. Hala yapılacak çok iş, gidilecek çok şehir, yıkılacak pek çok ön yargı olduğunu bilsem de devam etme kıvancını bu proje aştı. Adorno, Holokost sonrasında hayatın hiçbir şey olmamış gibi yolunda devam etmesine, Alman demokrasisinin yaşanan vahşeti ve toplama/yok etme kamplarını uygarlığın ilerlemesinde adeta teknik bir aksaklık yaşanmış gibi ele almasına varoluşsal bir itirazla “*Auschwitz’den sonra şiir yazmak barbarlıktır*” diyordu. Üç yıl boyunca tüm yönleriyle ele aldığımız Holokost’un yarattığı büyük ve kalıcı etkiyi yakından görüp, tanıyıp öğrendikten sonra Adorno’nun itirazında ne denli haklı olduğunu bir kez daha kendi adıma anladım. Anne Frank’ın yaşam öyküsünü, faşizmi, milliyetçiliği, ön yargıları, ırkçılığı anlatmak için bir araç olarak gördüğümüz bu projede amacımız yalnızca insanlık tarihinin kara lekelerinden biri olan Holokost’u anlamak, anlatmak değil aynı zamanda bir daha yaşanmaması için bir mücadele alanı oluşturabilmektir. İşte “HATIRLIYORUZ - Holokost ve Antisemitizm üzerine düşünceler: Direniş, Siyaset, Bellek” adlı bu konferansla sizleri mücadelenin, siyasetin, direnmenin bir parçası olmaya davet ederken, hep birlikte “hatırlıyoruz” demeyi öneriyoruz.

1. OTURUM

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE YAHUDİLER**

10 | 1. OTURUM: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE YAHUDİLER

Denkliğe duyulan korku: Egalofobi

Bülent Bilmez

Bu yoğun, uzun süren bir çalışma oldu. Ben içinde bulunmadım ama yakından takip ettik. İstanbul Bilgi Üniversitesi Türkiye Kültürel Araştırma Grubu olarak kendilerine tam not verdiğimiz söylemek istiyorum. Dünden bugüne, belki de yarına, Osmanlılaşma ve Türkiyelileşme sürecinde millet-i sadıka olarak Yahudilere bakmak bir açıdan imkânsız denemek anlamına geliyor. Ben bir tarihçi olarak Osmanlı'da ve günümüzde kültürel çoğulluk çalışan bir insan olarak, aslında devletin kültür politikaları, devletin çoğunluk-azınlık politikaları ve bunun karşısında değişik kültürel grupların, farklı kolektif kimliklerin inşası ve bu politikalara tepkisine bakıyorum. O yüzden genel resmi çizip, bu resimde gördüklerimizi söyleyebilirim. Uzun bir dönemden söz ediyorum dolayısıyla bazı genel tespitlerde bulunmakla yetineceğim.

Bugüne baktığımızda ne görüyoruz? Bugüne baktığımızda Türkiye'de bir kast sistemi olduğu ve bu kast sisteminin en altındakilerden biri olarak Yahudileri görüyoruz. Burada "kast sisteminin en altındakiler" tabirini Günter Grass'ın Almanya'da Türkiyeliler için kullandığı anlamda kullanıyorum. İkincisi bu konuma rağmen bir imaj, algı olarak bitmeyen bir minnettarlık, şükran ve sadakat hikâyesi görülüyor. 500. yıl anmalarıyla bu algı doruğa çıktı, bir tür kabul görme veya minnettarlığını ifade etme çabasının veya bunun böyle sunulması... Bu duygunun ısrarla deklarasyonu benim çalışmalarım açısından Yahudilerin yaptıklarıyla ilgili değil de biz çoğunluğun rolü açısından önemli. Dersim üzerine çalıştığım için biliyorum, nasıl Dersimlilerin CHP'ye oy vermesini Stockholm Sendromu gibi abesle iştilgal kavramlarla ifade ettilerse aynı tabiri kullanmasalar da gayri-Yahudiler, Yahudilerin bu deklarasyonlarını bir tür dalkavukluk, yaranma çabası olarak görüyor. Ben bunun çoğunluk açısından utanç kaynağı olduğunu düşünüyorum. Böyle bir deklarasyonun var olup olmadığı bence tartışmalı ama bunu tartışmanın

Genç Osmanlıların kendilerini inşaat ettiği sütunlardan birinin tam da bu denklik muhalefeti, İslahat'ın sunduğu eşitliğe, denkliğe karşı muhalefet olduğunu görüyoruz. Benim o gündem beri devam ettiğini düşündüğüm ve bu tepkinin bir tür fobi olduğuna inandığım dolayısıyla egalofobi adını verdiğim bu tavır o günden bugüne devam etmekte.

çoğunluğa düşmediğini, eğer böyle bir şey varsa çoğunluğun bunda kendi paylarını aramaları gerektiğini düşünüyorum.

Bu iki tespitin tarihsel arka planlarına bakacak olursak yaptığımız temel bir hataya dikkat çekmek istiyorum. Biz sürekli Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dediğimizde, Osmanlı'yı bir bütün olarak ele alıyoruz, Türkiye Cumhuriyetini ise ayrı bir bütün olarak, iki farklı paradigma olarak ele alıyoruz. Oysa bu yanıltıcı bir şey. Premodern Osmanlı ayrı bir paradigma olarak, modern Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ayrı bir paradigma olarak ele alınmalı. Bu son ikisi aynı paradigma içerisinde iki dönem olarak görülmeli. Yahudiler ile ilgili çalışıldığı zaman da böyle.

Bu bağlamda modern öncesi dönemde olanlarla, modernleşen Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşananlar arasında bütün konularda olduğu gibi süreklilikler ve kopuşlar var. Bu süreklilik ve kopuşları tespit etmek tarihçilerin işi. Süreklilik denilince benim ilk aklıma gelen bu kast sistemi dediğim, klasik Osmanlı'dan devralınmış, çok daha bariz ve aslında tanımlanmamış sistem. Bu ilginç bir şekilde modern dönemde tanımlanacak ve daha zımnileşecek, daha implisit hâle gelecek. Premodern dönemde pratikte var olan bir kast sistemi, "Millet sistemi" dediğimiz ismi sonradan 19. yüzyılda modern dönemde verilen bir sistem. Gerçekten herkesin yerini bildiği, Hindistan'daki kast sistemine benzeyen ya da toplumsal cinsiyet ayrımı açısından da aslında geçerli olan yüzyıllara dayanan çok içselleştirilmiş bir denksizlik, eşitsizlik durumu bu. Bunun devam ettiğini, sadece daha zımni, görünmez hâle geldiğini ama tam tersine de tanımlandığını ve yapılandırıldığını görüyoruz.

Buradan kopuşa geçmek lazım. Kopuşun bir ayağı belki tanımlanması ama bir yandan da modernleşmenin aslında çok katmanlı, çok karmaşık bir altüst oluş yaratması. Biz premodern döneme baktığımızda kolayca Müslümanlar ve Yahudiler genellemesi yapıyoruz, tabii orada da aslında hiç saymadığımız toplumsal cinsiyetin bir kısmını yarıda bırakıyoruz, aynı zamanda sınıfı da ihmal edilip Yahudiler bir potada, Müslümanlar ya da Ortodokslar, Gregoryanlar bir potada düşünülüyor. Analizlerinde bu iki şeyi hesaba katarsanız büyük oranda gerçeğe ulaşmış sayılıyorsunuz çünkü var olan yapı büyük oranda, en azından bir kolektif kimlik olarak, bir inanç grubu olarak oldukça bütünlüklü bir yapı. Modernleşmenin yarattığı en önemli kopuşlardan biri, çoğunluk tarihçilerinin ve kamuoyunun genellikle dikkate almadığı şey, bizzat bu grupların içinde büyük parçalanmalara yol açması. Modernleşme, sadece Tanzimat'la İslahat'la yola çıkan farklı grupların eşitliği değil, o grupların kendi içerisindeki hiyerarşileri de parçalayan, gücünü ruhanilikten alan güç merkezlerine karşı daha seküler grupların, kısacası aydınların öne çıkması anlamına geliyor. Bu çelişki çoğu zaman Yahudiler içinde, gayri-Yahudiler arasında yaşanan çelişkilerden daha keskin olabiliyor yani bir Yahudi aydın 1840'larda, 50'lerde, 60'larda aydınlanmacı, modernist bir bakışla kendisini, çevresini, dünyayı değiştirmeye çalıştığında asıl direnç bizzat kendi grubu içerisindeki geleneksel, premodern dönemden kalma güç ilişkilerinden ortaya çıkıyor.

Klasik döneme ilişkin belki şunu da eklemek lazım, 1990'larda belki de geleneğin icadı olarak önümüze sürülen, AKP döneminde çok öne çıkarılan, akademide bile çok rağbet görmeye başlayan ve Davutoğlu'nun da önderliğini yaptığı bu "Osmanlı barışı", "Osmanlı hoşgörüsü" ve bunun günümüze, çokkültürlüğe yatkınlığı sebebiyle günümüz için model olabileceği anlayışı kast sistemini görmezden

gören bir anlayış. O barış eşitsizlik üzerine, keskin hiyerarşi üzerine kuruluydu ve o hiyerarşinin en alttakilerinden biri Yahudilerdi. Bu anlayışın devam ettiğini görüyoruz.

Osmanlı modernleşmesini kırk ayrı kulvarda anlatmak mümkün, o kulvardan biri de, popüler tarih yazımında da çok öne çıkan, farklı kolektif kimliklerin kabulü ve eşitliği üzerine kuruluyor: Tanzimat'taki o meşhur "tebaadan yurttaş geçmek", hangi dinden olursa olsun herkesin yurttaş olarak eşit haklara sahip olması. Tanzimat onu tahkim eden Islahat'la tekrar ediliyor ve ikisi de aslında açılmıdır, başka bir şey değil. Yakın zamanlardan bildiğimiz açılım programlarıdır. Bu açılım programlarının uygulamalarına baktığımızda da ilginç bir şekilde Yahudiler yoktur.

Bu uygulama bize klasik dönemi de hatırlatıyor. Bu konuda Julia Philips Cohen'in Türkçeye de çevrilen *Osmanlılaşmak* adlı ödülleri alan bir çalışması var. Bu kitap Yahudiler açısından Osmanlılaşma konusunu ele alıyor. Dönemin Ladino dilindeki yayınlarından da yayınlanarak, Osmanlılaşmayı aslında görülmeyen, dikkate alınmayan Yahudilerin 19. yüzyılda aydınlar aracılığıyla kendilerini gösterme, dikkate aldırma mücadelesi olarak görüyor. Mesela Cohen, "gayrimüslimler" demiyor, "Müslümanlar ve Hristiyanlar" diyor. 1850 sonrası metinlerde Yahudiler karşımıza daha çok çıkmaya başlayacak.

Burada yine çoğunluğa bakmak gerekiyor. Bu dönemde Yahudi aydınlarının genel tepkisi bu dikkate alınmanın aslında eşitlik için de bir şans olduğu yönünde. Ne kadar Osmanlı barışı, hoşgörüsü dese de, kendini ne kadar saklasa da bu sistemin mağduru olduğunu, barış, huzur safsatasının doğru olmadığını yaşayarak bilen bir topluluktan bahsediyoruz.

Ben tarihçi olarak yıllardır 19. yüzyıl tarihi dersi veriyorum, genç Osmanlılar çalıştım -ki bu toprakların ilk sivil aydın muhalefetidir ve üstelik sonradan Jön Türklerin, Kemalistlerin kendilerine fikir babası olarak benimsedikleri Namık Kemal'in öncülüğündeki bir harekettir. Genç Osmanlıların kendilerini inşaat ettiği sütunlardan birinin tam da bu denklik muhalefeti, Islahat'ın sunduğu eşitliğe, denklige karşı muhalefet olduğunu görüyoruz. Benim o gündem beri devam ettiğini düşündüğüm ve bu tepkinin bir tür fobi olduğuna inandığım dolayısıyla egalofobi adını verdiğim bu tavır o günden bugüne devam etmekte.

Bu iki şekilde işler. Sadece en yukardakiler, en aşağıdakilere karşı bu denklikten korkmazlar. Korkmak belki rasyonel olabilir ama ben fobi diyorum çünkü irrasyonel bir korku çünkü denkliğin kendisi için dezavantajlı olmadığı durumlarda da çoğunluk korkuyor. Bu denklik yukarıdan aşağı doğru gider. Mesela çoğunluk olarak Müslümanlar, gayrimüslimler şeklinde bir genelleme yaptıklarında onların arasındaki hiyerarşiyi görmemeleri yine bu duyarsızlıktan kaynaklanıyor.

Bununla da bitmez, her topluluğun kendi içinde de -Yahudiler dâhil- bu hiyerarşi denklik korkusu biçiminde kendini dışa vurur. Bu anlamda bizim gördüğümüz, bu dönüşüm sürecinde Yahudi aydınların Osmanlılaşmaya en teşne grup olduklarıdır. Aslında bunun değişik nedenleri var çünkü inşa edilmek istenen bir ulustur, Osmanlı ulusudur, etnosantrik değildir. Ancak etnosantrik olmasa da özellikle son tahlilde bir ortak dil meselesi ortaya çıkacak ve o sırada Yahudiler için bizim ulusal dilimiz diyebilecekleri, günlük dilde konuşulan bir dil söz konusu değil. Bir inanç dili olarak İbranice sadece

ayinlerde, dinî ortamlarda geçerli olan bir dil. Judeo-Arap, Judeo-Roman, Judeo-İspanyol, Yiddish gibi değişik diller konuşuyorlar. 19. Yüzyıl Yahudileri bu anlamda, Osmanlılaşmanın gereği eğer Osmanlıca'yı aslı dil hâline getirmekse, etnik-ulusal taviz vermek zorunda hissetmiyorlar. Gregoryenler için söz konusu olan dil ve inancın iç içe geçmesi durumu yok en azından.

Bu üç doruk noktada karşımıza çıkıyor. Birini söyledim, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın coşkuyla karşılanması. Her ne kadar orada çok yine katmanlı, çelişkili bir durum var. Bunun olumsuz sonuçlarını görerek, bu sonuçlara da direnseler de yine de coşkuyla karşıyorlar. Benim çalıştığım dönem I. Meşrutiyet dönemindeki meclis, 1877-78 Meclisi. Bu meclis tam Osmanlı-Rus Savaşı'na denk geliyor ve orada bütün gayrimüslimler için geçerli ama özellikle Yahudi mebusların yer yer kraldan daha kralcı Osmanlıcılığı, Osmanlı devletine, hanedanlığına sahip çıkması dikkat çekiyor. Bu aslında daha sonra Jön Türk hareketi içerisinde marjinal olarak görülecek ama daha sonra II. Meşrutiyet meclisinde de karşımıza çıkacak.

Bu süreçte üç tane şey benim dikkatimi çekiyor. Bir tanesi Amerikalı ve Avrupalı Yahudi aydınların da katıldığı, Osmanlı'nın yayılma politikaları nedeniyle katıldığı ortak düşman olarak Rusya'yı görme. Bu sadakat ya da Dersim'de kullanıldığı şekliyle mutuluk, itaat edenler, bağlı olanlar anlamında. Üçüncüsü de bir devlet politikası olarak modernleşmenin kabulü ve hatta bu konuda aşırı isteklilik. Bu çabanın aslında 20. yüzyılın başına geldiğimizde büyük oranda başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Her ne kadar Alyans Okulları üzerinden Fransızca hâlâ yaygın olsa da, Türkçe konuşmak yaygın olmasa da, aidiyet anlamında Osmanlı Devleti'nin değil bizzat Yahudi aydınlarının çabalarıyla önemli mesafe kat edildiği görülüyor. Nitekim sonraki süreçte İttihat ve Terakki politikaları Osmanlıcılık ve İslamcılığı ikinci plana düşürüp, Ermeniler, Rumlar ve zamanla Kürtler, Araplar için dışlayıcı, etnosantrik bir ulus projesine yani Türkçülüğe yatırım yapmaya başladıktan sonra bile en son sorun Yahudiler olarak görülüyor.

Şöyle bitireyim Cumhuriyet'i Yahudiler açısından iki ayrı dönemde incelemek gerekiyor. Osmanlılaştırma politikası Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiğinde artık Türkleştirmeye dönüyor ve Yahudi aydınları arasında, Türkiyelileşmek değil de ciddi ciddi Türkleşmek üzerinden kendi cemaati içerisinde çalışanlar öne çıkıyor. 1990'lardan günümüze yaşanan gelişmelerle ise hem genç Yahudi aydınları arasında, hem çoğunluğun arasında Yahudiler açısından bu sefer Türkleşmek değil de Türkiyelileşmek bir çözüm olabilir mi diye bir düşünce doğuyor. Çok çarpıcı bir kavramdır Türk Yahudisi kavramı. Türk Yahudisi mi, Türkiye Yahudisi mi demek lazım diye tartışılıyor.

Üç noktayı hatırlatarak bitireyim. Bir, bu denklik korkusunun devam etmesi yalnızca devamlılık açısından değil yaygınlık açısından da korkutucu. 20. yüzyılda bütün sağın ırkçılığa varan, antisemit düşüncelerini biliyoruz ancak solun da komprador burjuvazi diye bir tespiti var ve bu tespit buram buram ırkçılık kokuyor. Varlık Vergisi'nden bir çok olaya kadar karikatürlerde karşımıza çıkan Yahudi aslında kompradordur. Pintidir, cimridir, sömürür ama aynı zamanda emperyalizmin aracısıdır. Bu algıda Yahudilerin payını tartışmayı ben etik bulmam, çoğunluğun parçası olarak buradaki payımın ne olduğuna bakarım. Bu denklik korkusunun, sosyo-psikolojik bir unsur olarak hâlâ üstünlük ve o üstünlüğün ortadan kaldırılması korkusunun ortadan kalkması için hem şahsen, hem çevremde hem de mesleğim gereği faaliyetlerimi sürdüreceğim.

Cumhuriyet Dönemi'nin münferit(!) antisemitizm vak'aları

Ayşe Hür

Bizdeki genel kanı, kabaca 'Yahudi ırkından olanlara duyulan fanatik nefret ve düşmanlık' diye tanımlayabileceğimiz antisemitizmin, Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de hiçbir zaman olmadığı yolundadır. Bir şeyler olduğunu kabul edenler ise 'münferit olaylar' deyip geçer. Öte yandan tarihçiler, Osmanlı döneminde Yahudilerin Müslümanlarla eşit değil ama Avrupa'daki soydaşlarına göre daha rahat yaşadığını kabul ederler, sınıfsal ve etnik konumları yüzünden politik olarak Jön Türk hareketini, Meşrutiyet'i, Kemalizm'i ve Cumhuriyet'i destekleyen Yahudilerin, Ermeniler ya da Rumlar gibi ulusal bağımsızlık veya toprak talepleriyle ortaya çıkmadıkları için Kemalizm'in 'Türkleştirme' politikalarından da büyük zarar görmediğine inanırlar.

Buna İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı diplomatlarımızın Yahudileri Nazilerin vahşetinden kurtarmak için yaptıkları kahramanlık hikâyelerini de ekleyince 'Türkiye'de Yahudi düşmanlığı yoktur!' diye böbürlenmek pek çoğumuz için kolay olmuştur. Üstelik bu görüş, uluslararası Yahudi kuruluşları tarafından da Türkiyeli Yahudi kuruluşları ve kanaat önderleri tarafından da paylaşılır. Yahudiler bile 'Türkiye'de antisemitizm yoktur' derken, 'hayır vardır!' demek garip kaçabilir ama genel olarak Cumhuriyet tarihi, özel olarak da son yıllarda yaşanan irili ufaklı birçok şeyi bir araya getirdiğimizde 'bizde antisemitizm yoktur' önermesine maalesef katılmıyorum.

Tek parti dönemi

Ocak 1923: İzmir'de yayımlanan Türk Sesi ve Yanık Yurt gazeteleri, Türk tüccarların aralarında birleşerek 'ahlaksız ve çıkarıcı Yahudi tehlikesine' karşı mücadele etmesini istiyordu. Yazılarda Yahudilerin Türkiye'nin ve özellikle İzmir'in 'mikrop yuvaları' olduğu ileri sürülüyordu. Ardından mizah dergisi Akbaba koroya katıldı ve "Yahudilerle iş yapılmayacağını duymadınız mı?", "Bu mikropların bizimle yaşamalarına mı izin verelim?" gibi başlıklarla dolu bir dizi yazı yayımladı. Edirne'deki *Paşaeli* gazetesinde yayımlanan bir dizi yazı

Çaresiz yolcular geminin iki yanına üzerinde büyük harflerle "Immigrants Juifs" (Yahudi mülteciler) yazılı bezler asmışlar, tepeye de "Sauvez-nous" (bizleri kurtarınız) yazılı beyaz bayrak çekmişlerdi. Bunun üzerine 200 kadar polis gemiye çıkıp yolcuları tekme tokat güverte altına soktular.

sonucu galeyana gelen Edirneliler şehir meydanında toplanarak, “Bu ülkeden gitme sırası size de gelecek! Yahudiler defolun!” diye bağırdı. Polis, Yahudilere ait dükkânlara saldırılmasını zorlukla önledi. Babaeski gibi küçük kentlerde yaşayan Yahudiler, İstanbul gibi büyük kentlere göç ettiler. Trakya’daki Alyans okulları kapatıldı. Bu öfkenin nedeni belliydi. Ermeniler ve Rumlar tasfiye edilmişti ama Müslümanlara göre çok daha zengin olan Yahudiler hâlâ Türkiye’deydiler...

2 Mart 1923: Bu duyguyu resmî düzeyde ilk itiraf eden Rıza Nur oldu. Türkiye’nin Lozan Barış Görüşmeleri’nde izlediği politikayı Meclisteki gizli celsede anlatırken şöyle demişti: “Akalliyetler [azınlıklar] kalmayacaktır. Yalnız İstanbul müstesna olmak üzere (Peki Ermeniler? nidaları) Fakat arkadaşlar, kaç Ermeni vardır? (Yahudiler? sesleri) İstanbul’da otuz bin Yahudi vardır. Şimdiye kadar mazarrat [arıza/sorun] çıkarmayan insanlardır. (Gürültüler) Museviler malum, nereye çekilirse oraya giderler. Tabii, olmasalardı daha iyi olurdu derim...”

Haziran 1923: Duygular böyle olunca, uygulama zor değildi. Yahudi, Rum ve Ermeni memurlar işlerinden çıkartılarak yerlerine Müslümanlar alınmaya başladı. Yahudilerin ve diğer azınlıkların Anadolu’da serbestçe dolaşmaları kısıtlandı. Karar öyle ani olmuştu ki, pek çok kişi kısıtlamalar yüzünden memleketine dönemedi, gittiği yerde mahsur kaldı. Bu yetmezmiş gibi Yahudilerin Filistin’e göçmelerine de engeller konulmuştu. Kısıtlamanın kaldırılması için Hahambaşılık hiçbir girişimde bulunmadı. Bu durum ‘Yahudilerin mazarrat çıkarmayan insanlar’ olması öngörüsüyle uyumluydu.

Aralık 1923: Lozan’da Yahudilerin sınır dışı edilmesi konusunda bir karar alınamamıştı ama Çorlu’da yaşayan birkaç yüz kişilik Yahudi cemaatine şehri 48 saat içinde terk etmesi emredildi. Hahambaşılığın müracaatı üzerine karar ertelendi ancak benzer bir karar Çatalca için alındı ve hemen uygulandı.

4 Mayıs 1924: Mustafa Kemal, *New York Herald* gazetesine şu beyanatı verdi: “Hilafetle beraber Türkiye’de mevcut olan Ortodoks ve Ermeni kiliseleri patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan kalkması lazımdır...” Ardından İsmet Paşa, Türk Ocağı temsilcilerine yaptığı konuşmada “Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehâl (derhal) Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız” dedi.

Şubat 1925: *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *İkdam*, *Son Saat* ve *Vakit* gazetelerinde Türkiye’den 300 kadar Yahudi’nin Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinin 435. yıldönümü kutlamalarına bir telgraf gönderdiği söylentileri boy göstermesi üzerine şiddetli bir Yahudi düşmanı kampanya başladı. Yazılarda Yahudilerden ‘nankörler’, ‘ülkenin sırtına yapışmış sülükler’ diye söz ediliyordu. *Cumhuriyet* gazetesi kurtuluş yolunu şöyle gösteriyordu: “Bu münasebetle şunu söylemek isteriz ki bu gibilere en iyi ceza onları kollarından tutup hudud-ı millie haricine atmaktan ibarettir. Eğer Türkiye’de mesud ve müreffeh yaşayan Yahudilerin hepsi... İspanya’ya Filistin’e yahut diğer devletlere lâ-yezâl (sonu olmayan) bir muhabbet besliyorlarsa biz de onlara şöyle deriz: Kapılar açıktır. Buyurun bâzergânlar İspanya’ya ve istediğiniz yere!...” Bu yazıların tahrik ettiği bazı kişiler bir Yahudi gencini öldürdüler, Kuzguncuk Sinagogu’na saldırdılar. Böyle bir telgraf olup olmadığı hiçbir zaman ortaya çıkmadı.

13 Ekim 1925: Yahudi cemaatinin önemli aydınlarından Avram Galante, *L'Akcham* gazetesinde, Türkçenin Yahudiler arasında anadil olarak kabul edildiğini açıkladıktan sonra cemaati uyardı: “Toplumunu yöneten bu kanunlar nedeniyle bu azınlıkların ya sifra indirgenmeleri ya da türdeşleşmeleri lazımdır. Bütün azınlıklar Türklerle asimile olmanın kendi çıkarlarına uygun olduğunun pekâlâ farkında olup ‘sürüden uzaklaşan kaybolur’ sözünün anlamını da çok iyi kavramaktadırlar.”

1 Ağustos 1926: Yahudilere yönelik ‘sadakatsizlik’, ‘nankörlük’ gibi ithamlardan bunalan cemaat önderleri Lozan Barış Antlaşması’nın 42. maddesinden feragat ettiklerini beyan eden mazbatayı Başvekâlete gönderdiler. Karar kamuoyuna, sadece 42. maddeden değil, tüm azınlık haklarından vazgeçtikleri şekilde yansıdı. Dünya Yahudi kuruluşlarından Türk Yahudilerine yönelik ‘korkaklık’ ithamları karşısında öfkelenen Hahambaşı Becerano, söz konusu toplantıya katılmadığı halde “Bu konuyla ilgili artık hiçbir şey duymak istemiyorum... Biz Türk Yahudileri bizi ilgilendiren konularda dışarıdan müdahaleyi reddediyoruz. Türkiye Yahudi cemaati haklarının korunması için Türk hükümetine pekâlâ güvenebilir. Hiçbir yabancı yardıma ihtiyacı yoktur!..” demek zorunda kaldı.

17 Ağustos 1927: Elza Niyego adlı 22 yaşındaki Yahudi kızı, kendisine âşık olan ve uzun süredir taciz eden evli ve torun sahibi Osman Ratıp Bey tarafından öldürüldü. Genç kızın cansız bedeninin saatlerce sokakta üstü bile örtülmeden tutulması yetmezmiş gibi, Osman Ratıp’ın mahkeme yerine akıl hastanesine gönderilmesi Yahudi cemaatinde büyük tepkiye neden oldu. Katilin eski Hicaz Valisi’nin oğlu ve II. Abdülhamit’in emir subayı olması, kurbanın ise sıradan bir Yahudi olmasından dolayı, olayın örtbas edileceği endişesi duyan Yahudi cemaati, geleneksel çekingenliğini ilk kez bir yana bırakarak, 18 Ağustos’taki cenaze törenine kitlesel biçimde katıldı ve “Adalet istiyoruz” diye haykırdı. 15 bin civarında olduğu tahmin edilen kalabalığın cenazeyi bir gövde gösterisine dönüştürmesi basının Yahudi düşmanlığını körüklemesine vesile oluşturdu. Gazetelerde “Nankörler”, “Küstahlar” başlıkları belirdi. Resmî makamlar da Yahudi cemaatini hizaya getirmeye karar verdiler. Bir süre sonra cenazede Türk düşmanı sloganlar attıkları, trafiği engelledikleri ve polisle çatıştıkları gerekçesiyle dokuz cemaat üyesi ile cinayete tanık olan bir Rus mahkemeye verildi. Uzun bir yargılama sürecinden sonra, suçlulardan dördü, ‘Türklüğü tahkir ve tezyif’ ettiklerinden birer sene hapse mahkûm oldu.

13 Ocak 1928: Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin yıllık kongresinde tarihe “Vatandaş Türkçe Konuş!” sloganıyla geçen, azınlıkları Türkçe konuşmaya mecbur eden kampanya başlatıldı. Bütün ülke afişlerle donatıldı, gençler Türkçe konuşmayan azınlıkları uyarıya başladılar, uyarılara uymayanlar tehdit edildi, dövüldü, yargılandı. Aynı yıl ülkedeki yabancı okullarla birlikte Yahudi okullarının da önemli bölümü kapandı.

Eylül 1929: Defterdarlık, Yahudi okullarını, Or Ahayim Hastanesi’ni, Ortaköy Yetimhanesi’ni ve sinagogları ticari müessese sayarak bunlara yapılan bağışları ve intikalleri vergilendirmeye karar verdi. Uygulama geriye doğru, 1925 yılından başlatıldı. Bu yüksek vergileri ödeyemeyen Hahambaşılığa haciz geldi. Hükümetin baskıları sürdü ve bağışlar sıkı takibe alındı. Böylece Yahudi cemaati giderek ekonomik kısıkaca alınıyordu.

Ekim 1930: Belediye seçimleri sırasında *Cumhuriyet* ve *Anadolu* gazetelerinde, yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) listesinde altı Rum, dört Ermeni ve üç Yahudi olmasından söz ediliyor, gayrimüslimlerin 'Türklük karşıtlığı' esasında SCF etrafında toplandığı, CHF'nin listesinde ise sadece Türklerin olduğu anlatılarak kadim gayrimüslim düşmanlığından medet umuluyordu. CHF İstanbul Mebusu İhsan Paşa, seçmenleri "Hamparsunların, Mişonların, Yorgoların rey verdiği bu fırkaya nasıl utanmadan rey veriyorsunuz?" diye azarlamıştı. Anlaşılan azınlıklar hâlâ 'vatandaş' olarak görülüyordu. Yahudi cemaatinin önde gelenleri, TBMM Reisi Kazım Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'nda ziyaret ettiler ve Yahudilerin Cumhuriyet'e karşı besledikleri vatanperver duyguları ve sadakati tekrar teyit ettiler.

Kasım 1932: İzmirli her Yahudi'ye Türk kültürünü benimsemeye ve Türk diliyle konuşmaya söz veren birer taahhütname imzalatıldı. İzmir Yahudilerini Bursa, Kırklareli, Edirne, Adana, Diyarbakır, Ankara Yahudileri izledi. Gazetelerde, gruplar halinde ihtida eden Yahudi (ve Ermeni) kızlarının haberleri çıkıyordu.

21 Haziran-4 Temmuz 1934: İrkçı Cevat Rifat Atilhan'ın *Milli İnkılap* dergisindeki, Nihal Atsız'ın *Orhun* dergisindeki Yahudi aleyhtarı ve ırkçı yazılarla galeyana gelen kitleler, Çanakkale, Gelibolu, Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz, Babaeski'de Yahudilere saldırdılar. Olaylarda Yahudilere ait evler ve mağazalar yağmalandı, kadınlara tecavüz edildi, bir haham öldürüldü. CHF Trakya teşkilatının örgütlediği anlaşılan olaylar sonucu 15 bin Yahudi, mal ve mülklerini geride bırakıp can havliyle başka şehirlere, ülkelere kaçmak zorunda kaldı. Yani Cumhuriyet'in ilk 'pogrom' uygulaması oldukça başarılı geçmişti.

Ağustos 1935: 'Uysal' ve 'uyumlu' Yahudi cemaatinin tepkisini Şubat 1935'te milletvekili seçilen Yahudi Doktor Samuel Abravaya'dan (Marmaralı) öğrenelim. Dr. Abravaya kendisiyle röportaj yapan *Word Jewry* dergisinin muhabirine "Türkiye'de hiçbir vakit ne dinî ne de iktisadi Yahudi aleyhtarlığı olmuştur... Memleketimizde ayrıca muayyen Yahudi meselesi yoktur... Hayatımız emin, saadetimiz mahfuzdur. Türkler misafirperver ve âlicenaptır" demişti. Ancak röportajın Türkçeye çevrilmesiyle fırtına koptu. Abravaya'nın kullandığı 'misafirperver' ifadesine atıfta bulunan bir gazeteci Yahudi milletini 'ev sahibinin işi ile, ıstırabı, didinmesi, çalışması, yorulması ile hiç alakadar olmayarak çatı altında ipliğini boyayan misafire' benzetti. Diğer gazetelerde de benzer yazılar çıktı.

II. Dünya Savaşı dönemi

Ocak 1937: Avrupa'daki faşist ve nasyonal sosyalist dalganın Türkiye'ye varması zor olmadı. İstanbul'da Cağaloğlu'nda Alman Enformasyon Ofisi açıldı, Almanca yayın yapan *Türkische Post* ve Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazeteleri Nazi propagandası yapmaya başladı.

Ağustos 1938: Hükümet "Tebaası oldukları devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımından baskılara tâbi tutulan Musevilerin bugünkü dinleri ne olursa olsun Türkiye'ye girmeleri ve ikametleri yasaktır" diyen 2/9498 numaralı kararnameyi çıkardı. Ülkenin tek resmî haber ajansı Anadolu Ajansı'nda çalışan 26 Musevi personelin işine son verildi. Gazete ve dergilerde genel olarak azınlıkları, özel olarak da Yahudileri ülkenin çektiği sıkıntıların sorumlusu gösteren yazı ve karikatürlerde patlama oldu.

8 Ağustos 1939: Bir yıl geçmemiştir ki, Türkiyeli Yahudilerin yüreğini dağlayan bir olay yaşandı. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden topladığı 860 Yahudi mülteciyi Filistin'e taşıırken, yolda karşılaştığı bazı sorunlar yüzünden İzmir'e sığınmak zorunda kalan *Parita* gemisi, yolcuların "Bizi öldürün ama geri göndermeyin" haykırışlarına rağmen 14 Ağustos'ta iki polis motorunun refakatinde limandan çıkarıldı. Gemi çıkarılırken Ulus gazetesi "Serseri Yahudiler İzmir'den gitti" diye başlık atmıştı.

28 Aralık 1939: Erzincan'da büyük bir deprem oldu ve on binlerce kişi öldü. Bunu duyan Tel-Aviv, Hayfa, Buenos Aires, New York, Cenevre, Kahire ve İskenderiye'deki Yahudi cemaatleri aralarında topladıkları paraları, giyim eşyalarını Türkiye'ye yolladılar. Ancak gazetelerde Yahudilerin bu tavrını alaya alan, altında kötü niyet arayan yazılar, karikatürler boy gösterdi.

12 Aralık 1940: Romanya'nın Köstence Limanı'ndan aldığı 342 Yahudi mülteci ile İstanbul'a varan 'yüzen tabut' namı *Salvador*'un (aslında 40 kişilik bir tekneydi) bir mil bile gidecek hâli olmadığı açık olduğu hâlde Türk makamları, gemiyi yoluna devam etmesi için zorladı. Sonuç hazindi: 13 Aralık günü Silivri açıklarına şiddetli fırtınaya yakalanan *Salvador*'un parçalarından tam 219 ölü toplandı. Buz gibi denizden sağ kurtulmayı başaran 123 kişiden 63'ü Bulgaristan'a geri gönderildi, gerisi ise *Darien II* adlı bir gemiyle 19 Mart'ta Filistin'e ayak bastı.

22 Nisan 1941: Bir gün kapılarında beliren jandarmalar tarafından 12 bin gayrimüslim erkek, sıvrısinek kaynaklı ve sıtma yayan bataklık, rutubet, çamur ve aşırı sıcaklığın bunalıtıldığı, su darlığı çekilen altyapısız kamplara gönderildiler. "İstanbul'u unutunuz!" diye bağırarak çavuşları ve subayların sesi dönemi yaşamış tüm azınlıkların belleğine yerleşti. '20 Kur'a İhtiyatlar' denilen bu 'askerler', Zonguldak'ta tünel inşaatlarında, Ankara'da Gençlik Parkı'nın yapımında, Afyon, Karabük, Konya, Kütahya illerinde taş kırma, yol yapma gibi ağır işlerde çalıştırıldılar. 20 Kur'a İhtiyatlar, 27 Temmuz 1942 günü terhis edildiler.

15 Aralık 1941: Savaş, Almanların lehine geliştikçe, kalpler daha da katılaştı. Köstence Limanı'ndan aldığı 769 Romen Yahudisini Nazi zulmünden kaçırıp Filistin'e götürmek isteyen *Struma* gemisine, Türkiye'nin izin vermemesi yüzünden 2,5 ay Sarayburnu açıklarında hastalıkla ve ölümlerle pençeştiikten sonra Karadeniz'e çıkarıldı. Kararı duyan çaresiz yolcular geminin iki yanına üzerinde büyük harflerle "Immigrants Juifs" (Yahudi mülteciler) yazılı bezler asmışlar, tepeye de "Sauvez-nous" (bizleri kurtarınız) yazılı beyaz bayrak çekmişlerdi. Bunun üzerine 200 kadar polis gemiye çıkıp yolcuları tekme tokat güverte altına soktular. Daha sonra geminin çıpası kesildi, dev bir kılavuz gemisine bağlanarak Karadeniz'e çekildi. *Struma*, 23 mil açıkta, motorsuz, yakıtsız, yiyeceksiz, susuz, ilaçsız kaderine terk edildi. 24 Şubat 1942 günü, saat 02.00'de kimliği bilinmeyen denizaltılarca batırıldı. Faciadan sadece bir kişi kurtuldu. Olaydan sonra Başbakan Refik Saydam şöyle demişti: "Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara mekân olamaz!"

11 Kasım 1942: Savaş sırasında ortaya çıkan mali sorunları aşmak gerekçesiyle Varlık Vergisi çıkarıldı. Kanuna evet oyu verenler arasında Afyonkarahisar mebusu Ermeni asıllı Berç Türker (soyadı Atatürk tarafından verilmişti) ile Eskişehir mebusu Rum kökenli İstamat Özdamar da vardı. Vergi mükelleflerinin yüzde 87'si gayrimüslimdi. Ermeni tüccarlar kapital güçlerinin yüzde

232'si, Yahudi tüccarlar, yüzde 179'u, Rum tüccarlar yüzde 156'sı, Müslüman-Türk tüccarların ise yüzde 4,94'ü oranında vergilendirilmişlerdi. Vergilerini ödeyemeyenler Aşkale, Sivrihisar, Karanlıkdere kamplarına gönderildiler. Kimi malını, kimi canını, kimi onurunu, kimi Türkiye'ye inancını yitirdi.

Çok partili dönem

30/31 Ocak 1947: Urfa'nın Kendirli mahallesinde yaşayan yedi kişilik Yahudi ailesinin tüm fertleri katledilmiş olarak bulundu. Cinayetten Urfalı Yahudi cemaati sorumlu tutuldu ve şehirdeki tüm Yahudi erkekleri tutuklandı. Urfalılar dava boyunca Yahudilere boykot uyguladılar. Üç yıl sonra tutuklanan tüm Yahudiler salıverildi ancak Urfa'nın Yahudileri de şehirden uzaklaşmak zorunda kaldılar.

Mayıs 1948: İsrail Devleti'nin kurulması, Türkiyeli Yahudilerde gurur ve heyecan yarattı. Artık Türkiye'deki ırkçıların saldırıları karşısında sığınabilecekleri bir ülke vardı. Kitlesele olarak İsrail'e göç etmeye başladılar. Yıllardır Yahudileri ülkeden kaçırtmak için ellerinden geleni yapan kesimler, bunu da Yahudilere hakaret etmek için kullandılar. 'Nankör Yahudi' klişesi yeniden ve yaygın biçimde dolaşıma sokuldu.

1952: Sahibi olduğu *Vatan* gazetesi aracılığıyla çok partili dönemde yeniden güçlenen İslamcı çevrelerle ideolojik bir tartışma yürüten Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da silahlı saldırıda bulunan Hüseyin Üzmez "Yalman, Türkiye'yi perde arkasından idare eden güçlerin baş temsilcisiydi... Yalman'ı tanımak için her şeyden önce 'Dönme'liği bilmek lazımdır" demişti. Peki, 'dönmelik' neydi? İzmirli mistik haham Sabetay Sevi Kabala'ya göre 'kıyamet günü'nün geldiğini hesaplayarak 1666'da Mesihliğini ilan etmiş ancak tövbe edip Müslümanlığa ihtida etmişti. Onu Mesih olarak kabul eden müritleri de kendisiyle birlikte ihtida ettiği hâlde gizlice Yahudi dinine göre ibadet etmeye devam etmişlerdi. Bu kişilere 'Dönme' denmişti. Dönmelerin en yoğun yaşadığı yer Selanik'ti. Selanik aynı zamanda Batı kültürünün, gelişmiş ekonomik ilişkilerin, Mason localarının, İttihat ve Terakki'nin de merkeziydi. İslamcı kesim, 'Ulu Hakan' Abdülhamit'in Theodor Herzl'e Filistin'de toprak satmayı reddettiği için Siyonistlerce düşman bellendiğini düşünüyordu. Abdülhamit'e İttihatçıların 'hal' kararını tebliğ eden heyette Yahudi asıllı Mason Emanuel Karasu'nun bulunması, Saltanatı ve Hilafeti kaldıran Mustafa Kemal'in de İttihatçı ve Selanikli olması gibi öncüllerden hareketle, bu tarihsel olayların 'Dönme/Mason/Haçlı' komplosu olduğuna inanmışlardı. Üzmez'in cinayet teşebbüsünün 'tarihi' kılıfı işte buydu.

5 Ağustos 1952 tarihli Hürriyet'ten bir haber: Uzun zamandan beri İzmir'de yaşamakta olan 50-55 yaşlarında İlya isimli bir Yahudi bir Ağustos günü saat 11'de Birinci Kordon'da dururken, bir gemiden çıkmakta olan Yunanlı, İtalyan ve Fransız turistlere yaklaşarak Türkiye aleyhine ileri geri konuşmaya başlar. Yahudi, özellikle Yunanlı turistlere, "Bu vatan sizlerindir. Buraları Türklere bırakmayın. Türkler gayet kötü insanlardır. Buraları onlardan alarak bizleri kurtarın. Ben bu kadar zamandır onlar için çalıştığım hâlde, bakın hâlime..." şeklinde konuşmuştur. İlya daha sonra Türklere, Türkiye'ye ve Atatürk'e hakaret etmiştir... Gazetenin haberine göre 'nankör Yahudi'nin bu iğrenç isnad ve küfürleri karşısında iyice asabı bozulan' bir genç İlya'yı dövmeye başlamış, zaten kendilerini zor tutan halkın da katılımı ile adam, "vurun, öldürün, yaşatmayın nankörü!" haykırışları arasında

linç edilmeye kalkmıştı. İlyâ'nın derdinin ne olduğunu 14 Ağustos 1952 tarihli Şalom gazetesinden öğrenecektik: "İzmir'de Türklüğe Hakaret Eden Musevi'nin Deli Olduğu Anlaşıldı" başlıklı haberde İlyâ'nın raporlu bir deli olduğunu tüm İzmirliilerin bildiği, zaten emniyet tarafından da serbest bırakıldığı yazıyordu.

15-22 Şubat 1955 tarihli *Vatan* gazetesinde Sadun Tanju tarafından tefrika edilmiş bir haberde ise kumarbazların ağına düşerek 60 bin lira borçlanan Linguafon Şirketi'nin sahibi Vitali Bilen'in kumarbazlar tarafından hem taciz edildiği hem de baskı yapmak için 'Türklüğe hakaret' suçlamasıyla tutuklandığı yazılıyordu. Yazıda davanın akıbeti verilmemiş.

26 Ocak 1970: 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın Arapların hezimetıyla sonuçlanması ve 1969'da Müslümanlarca kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın fanatik bir Yahudi tarafından kundaklanmasının tırmandırdığı antisemitik atmosferde, Necmettin Erbakan Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Partiyi masonların ve Siyonistlerin alınmayacağını ilan eden Erbakan ve arkadaşları 'beynelmilel Yahudilik', 'beynelmilel Siyonizm', 'Nil'den Fırat'a Büyük İsrail', 'Ortak Pazar Siyonizmin bir oyunudur' 'Ortak Pazar'a girmek Türkiye'nin İsrail'e bir vilayet olmasıyla sonuçlanabilir', 'İsrail Güney Amerika'ya nakledilmelidir' gibi fikirlerin mucidi olarak, antisemitizm tarihçemize önemli katkılar yaptılar.

Yakın dönem

6 Eylül 1986: İstanbul Galata'daki Neve Şalom Sinagogu'na Filistinli Abu Nidal Örgütü'ne bağlı teröristler tarafından yapılan bombalı ve makineli tüfekli saldırısında 22 kişi öldü ancak olay büyük tepki yaratmadı, çünkü Filistin davasına kamuoyunda büyük sempati vardı.

Aralık 1991: Antisemitizmden Kürtlerin veya solcuların da muaf olmadığını Kürt aydını Musa Anter'in *Yeni Ülke* gazetesinde Oktay Ekşi'ye yönelik bir eleştirisinde gördük. Anter, "Görüyor musunuz Yahudi kökenli Hürriyet gazetesinin köşesine bir engerek gibi çöreklenen Türk basınında bilmem ne başkanı olan bu adamı" diye başlıyor, Ahmet Emin Yalman, Sami Kohen, Sedat Simavi ve Coşkun Kırca için de benzer ithamlarda bulunduktan sonra "Sırtını İsrail'e dayamış ve zaten ödevi Anadolu halkları arasına fesat sokmaktır... Ben Yahudi dediğim zaman bugünkü İsrail devletini kastetmiyorum. Benim sözüm karaktersiz olup Yahudilikten dönmelerdir. Bunlar Türkiye'de her sahaya hâkim durumdadırlar" diye bildik klişeyi tekrarlıyordu. Anter hızını alamayıp, Yahudilerin İspanyol katliamından kurtarılıp Osmanlı ülkesine getirilmesinden pişman olduğunu söylemeyi de ihmal etmiyordu.

4 Mart 1996: Hapisten yeni çıkan muhafazakâr Kürt milliyetçisi Abdülmelik Fırat Sabah yazarı Nuriye Akman'ın "Yaşar Kemal sizi ziyaret etti mi?" sorusuna "Aramadı. Arayabilir de Yaşar Kemal'in hanımı İsrailoğullarından Hz. Meryem'in kız kardeşidir. O bırakmıyor. Yoksa o beni severdi" demişti. Akman'ın "Eşinin bu işle ne ilgisi var?" sorusuna Fırat şöyle cevap veriyordu: "İsrailoğulları'nın Kürtlerin aleyhinde lobileri var dünyada. Yaşar Kemal de bizim Kürt aydınımız, onu da bir İsrailoğlu yakalamış, bizi aratmıyor." Anlaşılan Yahudilerin 'Arz-ı Mevud' dedikleri toprakların Kürdistan coğrafyasını kapsadığına dair komplo teorileri Kürt aydınlarını da etkilemişti.

1999: İsmail Cem için “Dışişleri Bakanlığındaki Salomon” başlığını kullanan *Aydınlık* gazetesi, Revivo'nun “Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı İsmail Cem” tarafından Türkiye-İsrail d tente'ına katkıda bulunmak üzere tezg hlendiği iddia etti. ‘Eksantrik aydın’ Yalçın Küçük, *Aydınlık* dergisindeki yazıları ve kitaplarıyla “Türkiye’de egemen elit Sabetayist kökenlidir” iddiasını ispatlamak için isim-bilim (onamastik) adını verdiği yöntemi kullanarak neredeyse her taşın altında bir Sabetaycı bulmayı başardı.

Eylül 2000: İsrail Başbakanı Ariel şaron’un Kudüs’te Mescid-i Aksa’ya yaptığı kışkırtıcı ziyaretle başlayan İkinci İntifada’dan sonra gerek sağ gerekse sol kesimlerde İsrail eleştirileriyle Yahudilik eleştirileri daha da karışmaya başladı.

15 Kasım 2003: İstanbul’daki iki sinagoga saldırı düzenleyenlerden Nurullah Kuncak’ın ailesi, Milliyet gazetesine “Evde büyük tepki olmadı.  nk n Yahudilere yapılmıştı. Zaten Kuran-ı Kerim’de ‘Yahudileri dost edinmeyin’ diyor. [Yahudileri] Pek sevmeydik. Pek değil, hiç sevmeydik” diye cevap verdiğinde kimse bu sözleri garipsemedi. Saldırıların ertesinde ATV kameramanına konuşan vatandaşlar “yoldan geçmekte olan ve Yahudilikle ilgisi olmayan masum insanlar öldüğü” için üzüldüklerini söylediler yani saldırıyı yapanları, adeta “dikkatsiz oldukları” ve “Yahudi olmayanların da hayatını tehlikeye attıkları” için eleştirdiler.

18 şubat 2004: *Hürriyet* gazetesinde “Barzani Ailesinin Yahudi Olduğu Ortaya  ıktı” başlıklı bir haber yayımlandı. Ahmet Uçar adlı bir tarihçi Osmanlı arşivlerinde, 1856 yılında Sallum Barzani isimli bir hahamın, Musul’dan Selanik’e, oradan da Hahambaşlığı’nın özel ricasıyla Kudüs’e sürgün edildiğine dair bir belge bulmuş ve Barzanilerin Yahudi olduğunu anlamıştı. Daha önce başka birinin iddia ettiği ‘Bedirhanilerin Yahudi olduğu’ gerçeği (!) ile ‘Bağımsız Kürdistan’ın bir Yahudi planı olduğu; Barzani ailesinin zaten Yahudi dönmesi olduklarını birleştirerek Güney Kürdistan’daki devletin ‘K  k İsrail’ olacağını keşfedivermişti. Böylece kamuoyunun kafasında, Kürtlerin tarihsel talepleri, bir Yahudi komplosuna d n şt r l vermişti.

17 Ağustos 2004: *Vakit* gazetesinde Abdurrahim Karakoç şöyle diyordu: “Dünya kamuoyunda ‘ırkçı, sadist, canavar’ olarak takdim edilen Adolf Hitler’in basiretine hayran olmamak elde değil. Hitler bugünleri görmüş ta o zaman. Dünyanın başına bela olacaklarını bildiği içindir ki, ırk lığı din gibi algılayan, yeryüzünü kana bulamaktan zevk alan hokkabaz Yahudileri temizlemiş. Uzağı gören ikinci adam ise Usame bin Ladin’dir.”

31 Aralık 2004: *Milli Gazete* yazarı Mahmut Toptaş yazısında “Dışişleri Bakanımız Sayın Abdullah Gül beyin, işgalci, eli kanlı, katil, İsrail Başbakanının yanına giderken Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler hakkında haber verilenleri Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mealinden okur ümidi ile bazı ayetlerin listesini sunuyorum” dedi ve Kur’an’dan ayetleri sıraladı.

23 Ocak 2005: Kayserispor-Mardinspor maçında seyirciler Kayserispor’un İsraili futbolcusu Pini Balili aleyhine tezahürat yaptılar. Sloganların bir kısmı Yahudiliğe sövme şeklindeydi. Bu olay Nisan 2002’de Haim Revivo’nun başına gelenleri anımsatıyordu. Balili, Filistin meselesinin alevlendiği her dönemde benzer saldırılara uğradı.

Şubat 2005: Adolf Hitler'in *Kavgam* kitabı tam 13 yayınevi tarafından yüz bini aşkın sayıda basıldı. 1934'ten beri 50'ye yakın baskısı yapılan kitap MHP'nin ve Genç Parti'nin tabanı için bir nevi 'el kitabı' hâline gelmişti. Bazı iddialara göre polis okullarındaki öğrenciler arasında da çok revaçtaydı. Bu yılın bir diğer 'best-seller'i *Siyon Protokolleri* adlı Yahudi düşmanı düzmece kitaptı. Bu kitap da Cumhuriyet tarihi boyunca 100'den fazla baskı yapmıştı.

Haziran 2005: Yalçın Küçük'ün yolunu izleyen Soner Yalçın, *Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı* adlı romanında Sabetaycılık/Selanik/Masonluk/İttihat ve Terakki/Komploculuk izleğini çok etkileyici tarzda işledi. Kısa sürede yüz binden fazla satan kitap sayesinde "dünyayı Yahudiler, Türkiye'yi dönmeler idare eder!" şiarı zihinlere iyice kazındı.

Eylül 2008: ABD merkezli PEW Araştırma Merkezi'nin Eylül 2008'de açıkladığı Küresel Tutumlar Araştırması'na göre, 2004'te Türklerin yüzde 49'u, 2006'da yüzde 65'i Yahudilere karşı olumsuz görüşlere sahipken, günümüzde neredeyse her dört kişiden üçü (yüzde 76) olumsuz duygulara sahip olduğunu ifade ediyor. Tüm yaş ve eğitim gruplarında aynı oranlar söz konusu. Bu oranların İsrail'in Gazze saldırısından sonra arttığı tahmin ediliyor.

5 Şubat 2009: AKP Ankara İl Başkanlığı'nın internet sitesinde "...Hitler'in Yahudileri fırınladığı, kalabalık kitleler hâlinde öldürdüğü iddiaları da tarihi gerçeklere uymamaktadır... Öldürülenler de diğerlerinin Filistin topraklarına göç etmelerinin sağlanması için öldürülmüşlerdir..." yazdığı görüldü.

Ekim 2019: Konya'da otobüs duraklarına Kuran'dan bir ayetin (Maide/51) "Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim olursa onları dost edinirse O da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez" yazılı afişler yapıştırıldı.

Ne dersiniz, bizde antisemitizm yok mu? Bunlar münferit olaylar mı?

Türkiye'de Yahudi olmak ve deneyim

Raşel Meseri, Aylin Kuryel

Kentler, deneyimleri hem içeren, hem de şekillendiren mekânlar. Kitapta en çok sözü geçen kentlerden birinin İzmir olması, hem Yahudi nüfusu hem de bizim geldiğimiz şehir olması bakımından tesadüf değil. İzmir'deki Karataş ve Asansör, Yahudi cemaati içinde sınıfsal olarak farklı kesimlerin hâlâ aynı kent mekânını paylaştığı son semtler dersem çok mu iddialı olur bilemiyorum.

Raşel Meseri

Bu kitap çok yazarlı bir kitap, 71 yazar ve 300 küsur madde var. Maddeler sözlük formunda, alfabetik sıra ile dizildi ve katılımcıların yazdıkları deneyimlerden oluşuyor. Temalar oldukça geniş bir yelpazede seyrediyor: Türkiye'de Yahudi olmaya, azınlık olmaya dair kişisel hikayeler, çocuk-yetişkin perspektifinden azınlık olmaya veya azınlıklarla karşılaşma anlarına dair gündelik hikayeler, azınlık içinde azınlık olma hâlleri, azınlık cemaatlerinin kendi kuralları, kodları ve mekanizmaları, yemek ve gündelik alışkanlıklara dair hafıza tazeleyen maddeler, siyasi ve tarihsel olaylar, ayrımcılık hikayeleri vb. Bu temalardan bazılarını daha sonra açacağız. Ancak öncelikle kitabın formuna ve bu formun bize azınlık olma meselesine dair nasıl bir düşünme çekli önerdiğini anlatmak isterim.

Deneyimlere odaklanmak, kolektif bilinç akışını yakalamaya çalışmanın bir yöntemi. Hem azınlık olma hem de azınlığa temas etme gibi büyük bir konunun birçok farklı noktasını yakalayabilmenin koşulu kitabın çok yazarlı olması. Bu nedenle yazarların azımsanmayacak bir kısmı gayri Yahudilerden oluşuyor. Sözlük formu bu amaç doğrultusunda özgür ve geniş bir platform sağladı.

Bir yandan da sözlük, sosyal medya çağında sıklıkla kullanılan ve sürekli genişleyen bir platform. *Ekşi sözlük*'ten *Urban Dictionary*'ye kadar, resmi sözlüklerin çok uzağında, kullanıcı katkıları ile genişleyen platformlar var. Bu kitap, bu eğilimlerin bir devamı olarak da düşünülebilir. Bu arada, Yahudi olmakla ilgili, Roni Margulies'in *Bugün Pazar Yahudiler Azar* (2006) kitabı ya da Rita Ender'in gayrimüslim isimlerle yaşama deneyimi ile ilgili röportajlar yaptığı *İsmiyle Yaşamak* (2016) kitabı gibi,

temelde deneyimlere dayanan metinlerin sayısı da artıyor.

Tabii ki deneyim, toplumsal olanın hem ortak noktalarına hem de kırılma noktalarına ışık tutuyor. Bu yüzden kitapta aynı konu bağlamında hem birbirine çok benzeyen, hem de tezat oluşturan maddeler var. Böylelikle, aslında sözlük formunu genişletmiş oluyoruz. Bu konuda çok değerli araştırmalar olsa da yazılı materyal az, birkaç örnek dışında kişisel anı ve hikâyeler çok fazla arşivlenmedi. Bu fikri, böyle bir boşluğu doldurmak, bu alana katkıda bulunmak açısından da önemli bulduk.

Deneyimleri toplama fikri çok kişisel bir yerden ortaya çıktı aslında. Bundan bir üç buçuk yıl kadar önce annemin sağlığı kötüleşti. Ölümüne yakın, daha önce anlatmadığı birçok hikâyeyi bir anda anlatmaya başladı. Mesela, İsrail'in kuruluş aşamasında gönüllü olarak gemi ile oraya gidişi, orada sonradan kocası olacak kişi ile tanışması, o sabah kahvaltıda ne yediği...Tüm bunlar bir yandan kişisel bir yandan da toplumsal dönemeçlere ışık tutan hikâyelerdi. Biz de bunları yazıyor, kayıt tutma ihtiyacı hissediyorduk. Kişiselle toplumsalın böylesine iç içe geçtiği bu hikâyelerin kaybolmasından güçlü bir endişe duyuyorduk.

Bir insanın yaşam mücadelesi, onun ayakta kalmasını sağlamak için sarf edilen emek, gayret ve yaşanan karışık duygular sonucunda "İşte yaşam döngüsü bundan başka bir şey değil" dedirten anları bunlar. Bu süre zarfında, nereye gideceğini, verdiği mücadelenin nerede sonlanacağını bilemeyen o sevdiğiniz insanın sarıldığı anlarını, inanılmaz ayrıntılarla, her şeye inat anlatma gayreti. Not almaya karar verdiğimizde, bu anılar artık bizim için de farklı anlamlar ve düşünceleri harekete geçirmeye başlamıştı. Bu noktada sanırım Aylin'le benzer bir noktada buluştuk.

Göç teması, farklı dönemlerde farklı formlarda da olsa, azınlık olma halinin ayrılmaz bir parçası – Türkiye'de gittikçe azalan Yahudi nüfusunu düşünürsek bu temanın ne kadar güncel olduğunu da görürüz-. Dolayısıyla annemin anlattığı hikayelerin içinde göç temasının ağırlıklı olarak yer tutması tesadüf değildi.

Annem tam olarak dört büyük göç yaşamış. 1947 yılında, henüz reşit olmamışken, yaşadığı ülkeyi, kenti ve ailesini geride bırakarak, kurulmakta olan İsrail devletine gitmesiyle birinci göçünü etmiş. İkinci Dünya Savaşı esnası ve sonrasında Türkiye'de yaşanan antisemit hava ve İsrail'in kurulacağı fikrinin yarattığı heyecan onun bu kararı almasında etkili olmuş. Babamla tanışıp evlenmesi ve iki çocuk doğurması bu döneme denk gelir. Lakin, birkaç yıl sonra, memleket hasreti annemi doğduğu kent olan İzmir'e geri çağırarak ona ikinci göçünü yaşatmış. Ailesini iki çocuk daha doğurarak genişletmiş. 1970'lerde ise tekrar göç rüzgarları esmiş. Bir yandan, yine darbe sonrası ülkenin siyasi ikliminin etkileri, bir yandan aile üstüne çöken ekonomik şansızlıklar, onları tekrar İsrail yollarına düşürmüştü. Her ne kadar senenin iki ayını doğup büyüdüğü topraklarda geçirse de annem için uzun bir gurbet oldu bu süre. Babam

Türkiye'de Yahudi Olmak: Bir Deneyim Sözlüğü
kitabı 2017 senesinde İletişim Yayınları tarafından
basıldı. Öncelikle kitapla ilgili biraz bilgi vermek,
sonra da kitap üzerinden, kitabın başlığının da açıkça
belirttiği iki konu, yani "Türkiye'de Yahudi Olmak" ve
"Deneyim" meselelerini açmak istiyorum.

ölmeden önce İzmir'de gömülmeyi vasiyet etmişti. Keza öyle de oldu. Annem, babamın ölümünden sonra İsrail'de uzun bir süre yaşamaya devam etti. Ama hem ilginç hem de acıklıdır ki, yaşlılığını geçirmek üzere son göçünü tekrar İzmir'e gelerek gerçekleştirdi. Hayatı, doğduğu kentte son buldu.

Kentler, deneyimleri hem içeren, hem de şekillendiren mekânlar. Kitapta en çok sözü geçen kentlerden birinin İzmir olması, hem Yahudi nüfusu hem de bizim geldiğimiz şehir olması bakımından tesadüf değil. İzmir'deki Karataş ve Asansör, Yahudi cemaati içinde sınıfsal olarak farklı kesimlerin hâlâ aynı kent mekânını paylaştığı son semtler dersen çok mu iddialı olur bilemiyorum. Ta ki, ülkede birçok şeyin sert bir değişime uğradığı 1950'li yıllara kadar... Yıllar önce bu semtleri dert edinerek "İzmir Deniz Çocukları" adlı bir belgesel çektik. Amacım, kent ölçeğinde o yılların peşine düşmekti bu belgeselde. Bölgenin tarihine bakarken Yahudilerin kadraja girmediği bir sahne olmadı. 1950'li yıllardan sonra farklı sınıfların farklı yaşam biçimleri daha görünür olmaya başladı. Varlıklı olanlar konfor arayışında semt değiştirmeye başladılar. Orta sınıf ve yoksul kesim bu semtlerde bir süre daha kaldı. Sonrasında İsrail'e büyük göç dalgaları yaşandı. Yeni ve daha rahat bir yaşama kavuşma isteğiyle ilk gidenler yoksullar oldu. Sözünü ettiğimiz semtler giderek Yahudiler tarafından terk edilmiş oldular. Bugün hâlâ İzmir'de, Yahudiler ve olmayanlar arasındaki komşuluk ilişkilerine dair en sıcak hikâyeye, anı ve belki de mitlerin o semtlerin yaşlıları tarafından anlatılacağını düşünüyorum ki kitapta bu deneyimlerin, anıların izlerini yakalayabildik.

İstanbul'a gelince, yine kişisel bir deneyim üzerinden gideyim. Annemin ikinci dereceden kuzeni ailesiyle İstanbul'da yaşardı. Bir hayli yakındık. Karşılıklı olarak gider gelirdik. Yanılmıyorsam ilk İzmir dışına çıkışım öyle gerçekleşti. Bakırköy'de oturlardı. Yazın plaja giderlerdi. Bizim ise böyle bir gereksinimimiz yoktu. Çünkü deniz kenarında oturuyorduk ve kalktıktan on dakika sonra denizde yüzüyor oluyorduk. Ama plaja gitmek pek havalı bir şeydi o zaman için. Onların buna benzer birçok şeyi farklı yaşadığını görüyorduk. Onlar bizlere kıyasla daha kentliydi, en azından bizim her zaman böyle bir izlenimimiz vardı, çocuk gözünden. Büyükler dünyasında ise kentler arasında bir yarışma yaşanırdı. Daha çok yemekler ve Ladino hakkında olurdu bu yarışma. Hangi tarafın daha sahici olduğu üzerinden giden mantıksız ve gereksiz bir iddialaşmaydı. Bu tartışmaları, farklı yerlerden gelmiş Yahudilerin İsrail'de bile sürdürdüklerine tanık oldum.

Gerçekten de İzmirli Yahudilerin arasında İstanbulluların sınıfsal ve kültürel olarak daha üstte olduklarına dair bir kanı da var. Sınıf farklarının farklı şehirlerde nasıl tezahür ettiği konusuna biraz daha bakmak lazım. Bir örnek de, şehrin kendi gidişatını geleneklere nasıl dayattığıyla ilgili: İstanbul'da, Yahudi böreği burikitaslar artık AVM'lerde satılıyormuş! Bir yandan da, kitapta Kuledibi ile ilgili bir maddede, 50'lerin sonunda, 6-7 Eylül'e inat, mahallede Yahudi bayramlarında Neve Şalom'dan çıkan cemaatin hahamla birlikte Büyük Hendek Caddesi'nde kortej halinde yürüyüş yaptıkları anlatılıyor. Galata Kulesi'ne yürür ve sinagoga dönerlermiş. Şimdi hayal etmesi bile oldukça güç bir görüntü. Ayrıca, sokakta stant kurup çörek, şeker filan satıldığı da anlatılıyor. İzmir'de böyle bir görünürlük yakalanmış mıdır bilemiyorum...

Aylin Kuryel

Raşel'in de ifade ettiği gibi ve kitabın girişinde de söylediğimizi gibi “Yahudi olmak” deyince sabit değişmez bir hâlden değil, çok farklı deneyimlere göre şekillenen bin bir hâlden bahsediyoruz. İçinde bulunulan coğrafyanın kültürel ve siyasi kodlarına, hafıza biçimlerine, ilişkilene veya kopuş hâllerine göre değişen bin bir hâl...Bu hâllere resmi tarih yazımında genellikle konu edilmeyen deneyimler üzerinden bakmak, anlamları sabitleyen resmi bir sözlük gibi değil, anlamları çeşitleyen bir sözlük formunda yapmak istedik bunu. Deneyim, hem bilgiye ulaşmanın hem de onu aktarmanın bir biçimi ve daha büyük izlekleri takip eden tarih yazımına dâhil olmayanları gündelik hayat içinden yakalama gücüne sahip. Tabii, buna hafızanın çarpıtmaları ve deneyimleri bugüne taşıırken oynadığı oyunlar da dahil. Deneyim sözcüğünün akışkanlığı, geçirgenliği ve devinime açık hâline karşı sözlüğün katı, tanımlı, çerçeveli, yerleşikliği, sabitliği... Bu bir oksimoron gibi duruyor ilk bakışta. Ama aslında bu gerilimin bize söylediği bir şeyler var.

Hem içeride hem dışarıda yer alan insanlar olarak, bu hikayeleri biriktirmek, toplumsal meselelerin izlerini kişisel deneyimler üzerinden toplamak ve bir araya getirmek önemli geldi bize, nostaljik olmaktansa daha sosyolojik ve bazen de edebî bir yerden.

Çok genel hatlarıyla, bu topraklarda 500 yıldan fazla bir süre önce Osmanlı'ya gelen, hatta her iki tarafın da resmî tarihinin ağzıyla söylersek Osmanlı'nın “kucak açtığı” Sefaradlar var, ki bu büyük çoğunluğu oluşturuyor. Sayıları çok çok daha az olan, kültürleri, dilleri farklı olan Doğu Avrupa Yahudileri, Aşkenazlar var. Yemekleri, hatta mezarlıkları farklı. Sefaradlar 500 yıl önce İspanya'da konuşulan İspanyolca'ya dayanan Ladino konuşurlarken, Aşkenazlar Almanca kökenli Yidiş konuşuyorlar. Birbirlerinden çok da hazzetmediklerine dair güçlü rivayetler var. Tabii, bir de, Türkiye'de çok az sayıda olsa da yarı Sefarad, yarı Aşkenaz olanlar var. Kitaptaki bir madde, biri Sefarad biri Aşkenaz olduğu için her iki taraftan da ailelerin karşı çıkması yüzünden zar zor evlenen, öldüklerinde de yine aynı sebepten aynı mezarlığa gömülemeyen bir çiftin hikayesini anlatıyor.

Bir yandan da, İspanya'dan kovulan Yahudilerden çok önce bu coğrafyada olan Romaniotlar var mesela, Bizans topraklarında yaşayan... Sefarad ve Aşkenazların, Osmanlı ve Doğu Avrupa'ya göçlerinden önce buralarda yaşıyorlar, dilleri Yunanca. Aile içinde, çocukların yanında bir sır paylaşacakları zaman Yunanca konuşuyorlar. 1492'den sonra başlayan Sefarad göçü ile birlikte büyük oranda asimile oluyorlar. Çatalla yemek yiyen Romaniotların, hâlâ kaşıkla yiyen Sefaradları hor gördüğüne dair

Bir bayram yemeğinde bayramın ismini bilmiyor diye azarlanan Yahudi kız ve annesi var. Nihayetinde Yahudi bir gelin getireceği düşünülen genç erkeklerin, evlenene kadar Yahudi olmayan kızlarla çıkması normal karşılanırken, Yahudi olmayan erkekle çıktığı için eve kapatılan Yahudi kızlar var. Baskılanan cemaatin nasıl baskı mekanizmaları oluşturduğu konusu da sorunun cevabı ile doğrudan ilgili.

anekdotlar var. Bu arada, Romaniotların kullandığı çatal (pironi) kelimesini, sonradan Sefaradlar da kullanıyor. İki taraflı bir etkileşim var yani aslında. Ama gelin görün ki, kitaptaki bir başka maddede Romaniotların Bizans İmparatorluğu'na gösterdikleri sadakat yüzünden İspanya'dan gelen Sefaradlarla kaynaşmakta güçlük çektikleri anlatılıyor.

Tabii bu kategoriler üzerinden bakmak çok kaba hatlı bir harita çiziyor. Mesela, kitaptaki İskenderun Yahudileri hakkındaki birkaç madde kendine özgü bambaşka bir cemaat yapısı ortaya çıkarıyor. Bir de, bu hatları inceltmek, çeşitlendirmek için bu kimliklerin, “Vatandaş Türkçe Konuş”, Trakya olayları, 6-7 Eylül, Varlık Vergisi, İsrail'in kuruluşu, göç dalgaları gibi toplumsal dönemeçlerle nasıl şekillendiğine, her defasında nasıl bir dönüşüme uğradığına bakmalı. Bu esnada, dönüşümler olsa da muazzam bir tutarlılık gösteren stereotipleri, ayrımcılık mekanizmalarını, gündelik faşizmi göz önünde bulundurmalı. Bu bağlamda, Yahudi bir aileden gelen genç bir kadının Yahudi aksanından kurtulmak için neden günler boyunca ayna karşısında prova yaptığını, birçok diğer kişi gibi ismini neden Türkçeleştirdiğini anlayabiliriz.

Bir de tabii azınlık içinde azınlık olma meselesi var, topluluğun dışında olduğu kadar içinde de benimsenen veya dayatılan kodlar... Bir bayram yemeğinde bayramın ismini bilmiyor diye azarlanan Yahudi kız ve annesi var. Nihayetinde Yahudi bir gelin getireceği düşünülen genç erkeklerin, evlenene kadar Yahudi olmayan kızlarla çıkması normal karşılanırken, Yahudi olmayan erkekle çıktığı için eve kapatılan Yahudi kızlar var. Baskılanan cemaatin nasıl baskı mekanizmaları oluşturduğu konusu da sorunun cevabı ile doğrudan ilgili. Bu yüzden “Yahudi olmak” kelimeleri bir araya gelince sabit bir kimlik göstereni değil, tüm bu değişkenlere bağlı olarak şekillenen bir durum diyoruz. Daha ziyade, belli hafıza biçimlerine, kültürel kodlara, ilişkilene veya kopuş hâllerine işaret ediyor diye düşünüyoruz.

Bir de diaspora konusu var ki, azınlık ve aidiyet ilişkisini daha da karmaşıklaştıran bir mesele. Türkiye'den gitmiş, gitmek zorunda kalmış her azınlıktan duymaya alıştığımız o ünlü laf var ya, “Türkiye'de X, burada da Türküz”. Örneğin, kitaptaki “Turkanoz” maddesi de bunu anlatıyor: 50'li, 60'lı yıllarda, henüz misafir işçiler bile Türkiye'den Avrupa'ya gitmemiş, göç ve iki-mekânlılık bu kadar yaygın deneyimlenir olmamış, 6-7 Eylül'ün anısı taze...İsparta halısını, ayakkabılarının içine sakladıkları paraları ile gemiye atlayıp giden Türkiyeli Yahudiler, “Turkanoz”lar var. Vapurla yolculuk etmek de pahalı. Türkiye'den gelenlerden kuru incir, nazar boncuğu, çiğ kadayıf, Zeki Müren plakları, Ajda videoları sipariş ediyorlar. Hatta hocalardan muska isteyenler bile var. Akrabaları gittikten sonra İzmir'de kalan birinin ağzından yazılan bu madde “Hiçbir zaman bilemedik, evinde, yurdunda olan kimdir, gurbette olan kimdir” diye bitiyor yanılmıyorsam.

Bu meseleye daha genel bir perspektiften bakarsak, Stuart Hall'un ırkçı temsiller ile ilgili söyledikleri geliyor akla. Stereotiplerin hiçbir zaman tamamen negatif olmadığından bahseder Hall. Siyahlar, bir yandan “ilkel, barbar, hayvani ve düşük zekalı” iken, bir yandan da “çevik, atletik ve cinsel gücü imrenilecek kadar yüksek” insanlardır. Bu tezat görünen ikilik içine hapsedilirler stereotiplerle. Benzer bir söylemsel mekanizma bugün göçmenler ile ilgili de gözlemlenebiliyor. Göçmenler bir yandan alabildiğine tembel parazitler iken, bir yandan da işlerimizi “çalmaya” gelenlerdir. Bu kadar tembel iseler işleri nasıl bu kadar cabbarca çalabilirler? Bu stereotipleştirme mekanizmasından, Yahudi klişeleri

de nasibini alıyor gibi görünüyor. Hiçbir zaman tam buralı kabul edilmezler ama göç ettikleri zaman yeterince sadık olmamakla da suçlanırlar mesela.

Sonuç olarak, antisemitizm konusunu diğer ayrımcılık mekanizmalarından, içeriği değişse de işlevi benzer olan ırkçı söylemlerden ayrı düşünemeyiz. Ne zaman gerekli dozda milliyetçilik ve ulusal beka kaygısı yaratma, hükümetin tutarsız politikalarından gözleri uzaklaştırma, halkın bir kısmının aslında başka nedenlerden kaynaklanan öfkelerini başka bir kesime yönlendirme ihtiyacı hissedilse, bu mesele yeniden gündeme geliyor. Her seferinde artan dozlarla... Hem ihtiyaç duyulan mağduriyet söylemini karşılıyor “güçlü Yahudi lobisi”, hem de arzu edilen had bildirici “bir dakikacılık” rolünü güçlendirmeye yarıyor. Böyle olunca, antisemitizm, ara sıra başını gösteren ve siyaseten doğruculukla da olsa önü kesilmeye çalışılan bir söylem olmaktan çıkıyor, siyasi ve gündelik jargonun normalleşmiş bir parçası haline geliyor.

2. OTURUM

**DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE
ANTİSEMITİZM İLE MÜCADELE
YÖNTEMLERİ**

Antisemitizme Karşı Kreuzberg İnisiyatifi (KIGA) neler yapıyor?

Aycan Demirel (KIGA)

30 yıl önce Almanya'ya yerleştim ve Berlin'de yaşıyorum. Almanya'ya yerleşmeden önce burada mühendislik okumuştum, Almanya'da tarih, siyaset ve medya eğitimi gördüm. 2000 yılından beri de eğitim alanında profesyonel olarak çalışmaktayım. Öncelikle KIGA (Kreuzberger Initiative Gegen Antisemitismus- Antisemitizme Karşı Kreuzberg İnisiyatifi) nasıl bir proje ona ilişkin bilgi vermek istiyorum. Kamu yararı güden, ticarî olmayan ve eğitim alanında uzmanlığı olan bir sivil toplum kuruluşu. Hikâyesi de şu: 11 Eylül saldırılarından sonra bütün dünyada antisemitizm konuşulmaya başlanmıştı, İsrail'de terör saldırıları, canlı bomba eylemleri yoğunlaşmıştı ve dünya antisemitizmi konuşuyordu. Bu, Almanya'da Berlin'de de, bizim yaşadığımız mahallede de kendini gösteriyordu, antisemit söylemler daha sık duyulur olmuştu. 2003 yılında İstanbul'da da sinagoglara saldırı olmuş, insanlar öldürülmüştü. Biz Berlin'de bu tartışmaları takip eden bir göçmen grup, bir arkadaş çevresi daha doğrusu ev arkadaşlarımla Antisemitizme Karşı Göçmen İnisiyatifi diye bir inisiyatif kurup Berlin'de, dünyada antisemitizme maruz kalan Yahudilerle ve özellikle Türkiye Yahudileriyle bir dayanışma eylemi yaptık. Bu, KIGA'nın kuruluş hikâyesinin başlangıç noktası daha sonra pedagojik alana yönelip eğitim çalışmalarına başladık. 2004 yılından itibaren de bu çalışmalar devam ediyor. Berlin'den başladık Almanya'nın diğer eyaletlerinde de çalışmalar yapıyoruz ve son yıllarda uluslararası alanda da çalışmalar yapmaktayız. Yedi projede, 30 profesyonel çalışanı, 5 farklı merkezde, çok kimlikli, farklı akademik disiplinlerden gelen bir ekiple sürdürüyoruz bu çalışmaları. Çalışmaların ağırlık merkezini antisemitizmin güncel bağlamları oluşturuyor, mültecilere yönelik projeler, Müslümanlara dönük ırkçılık, İslamcı radikalleşme, Nasyonal Sosyalizm ve Holokost eğitimi ve Almanya'da güncel Yahudi yaşamı. Bu konular bizim üzerine yoğunlaştığımız konular, çalışmalarımızın finansmanı da yüzde 95 kamu fonlarından geliyor. Bu soru çok merak ediliyor, cevap vermekte fayda var. Burada zaten birçoğunda antisemitizm başlıyor. Öyle bir öngörü var ki sanki çalışmalarımızı Yahudiler finanse ediyormuş veya İsrail devleti finanse ediyormuş gibi yargılarla karşılaşıyoruz.

Bu milliyetçi ideolojinin propagandist yanı her ne kadar özünde Müslümanlara karşı ırkçılık olsa da bu sonuna kadar antisemit bir ideoloji dolayısıyla Müslümanların ve Yahudilerin beraber antisemitizmle mücadele etmeleri, yaklaşımları önemli.

Almanya'da antisemitizmden bahsettiğimizde öncelikle ikincil antisemitizmden bahsediyoruz, antisemitizmin kendini ifade ettiği alanların temel alanı olarak gördüğümüz kısım bu. İkincil antisemitizm dediğimiz şey, doğrudan olmayan antisemitizm. Naziler iktidardan gittikten sonra 1945 sonrası süreçte antisemitizm Almanya'da doğrudan ifade edilebilir olmaktan çıktı, hâlâ da böyle. Dolayısıyla Yahudilere karşı nefret kendini indirekt ifade üzerinden gösteriyor. Bunu bir İsraili sosyolog şöyle ifade ediyor: "Almanlar Auschwitz'den dolayı Yahudileri hiç affetmeyecek." Buradaki ironik, keskin ifade Alman milliyetçiliği, Alman kimliği var olduğu ölçüde, o kimlikle pozitif bağ kurmanın önünde Auschwitz gibi bir fenomenin olduğu. Dolayısıyla ikincil antisemitizm, Holokost'la yüzleşmeye direnme antisemitizmi olarak da ifade edilebiliriz bunu, Holokost inkârı, Holokost'un sıradanlaştırılması, Holokost'u Yahudilerin kendi emelleri için kullandıkları gibi imgelerle kendini ifade ediyor. Kamuoyu araştırmalarında oldukça ciddi düzeyde, zaman zaman yüzde 40-50'lere varan düzeylerde, bu tür fikirlerle Alman toplumunda karşılaşılabilir.

İkinci önemli alan İsrail bağlamı antisemitizm, bu da oldukça tartışılan bir konu: Yahudileri, İsrail'in politikalarından sorumlu tutma, İsrail'in Filistinlilere karşı politikalarını Nazilerin Yahudilere yaptıklarıyla eş tutma, İsrail'in askeri-siyasi politikalarını farklı standartlarla ölçme, başka ülkeler yaptıkları zaman normal görüp İsrail yaptığı zaman agresif bir şekilde buna tavır gösterme gibi...

İkincil antisemitizm ve İsrail bağlamı antisemitizm, antisemitizmin iki temel alanı. İsrail eleştirisi ve antisyonizm üzerinden ifade edilen bir antisemitizm sadece Almanya'ya özgü de değil, Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde de çok sık karşılaştığımız, belki de 2000'lerden sonra antisemitizmin kendini en temel ifade ettiği alan. Bu bağlamda neler tartışılıyor?

Almanya'da antisemitizm artıyor mu artmıyor mu? Bu antisemitizmin taşıyıcıları Araplar, Türkler, Müslümanlar mı? Bu tartışmalar yoğun. İthal antisemitizm tartışmaları özellikle son birkaç yıldır Suriye savaşının da etkisiyle Almanya yoğun bir göç yaşadıkten sonra Suriyeli mülteciler üzerinden yürütülen Almanya'ya antisemitizm ithal edildi diye tartışmalar var. İsrail eleştirisi nerede başlar, nerede biter, nerede antisemitizme dönüşür tartışmaları devam ediyor. Bir de antisemitizmle mücadelede, diğer grup bazlı nefret ideolojilerinin yeri ne olmalı? Yani antisemitizmle mücadele ederken mesela Müslümanlara dönük ırkçılığı nasıl konuşmalıyız türü tartışmalar söz konusu.

Bu konularda KİGA'nın neler yapıyor? Öncelikle pedagojik çalışmalar yapıyoruz. Eğitim alanındaki etkinliklerimize bakarsak ders planları, eğitim metotları ve materyaller geliştiriyoruz. Bu geliştirdiğimiz materyalleri öğrencilerle ve gençlerle, seminerlerde ve atölyelerde çalışıyoruz. Ayrıca tartışmalarda genellikle gençler ön planda, gençler arasındaki antisemitizm daha çok tartışılıyor. Aslında bütün sosyolojik araştırmalar yaş grubu ilerledikçe, orta yaş ve sonrasında aslında antisemitizmle daha yoğun olarak karşılaştığımızı gösteriyor. O yüzden öğretmenlerle çalışmak çok önemli, diğer eğitim uzmanlarıyla, eğitim pratisyenleriyle çalışmak önemli. Biz yoğun bir şekilde akran eğitime başladık, üniversite öğrencisi düzeyindeki gençleri eğitiyoruz, onlara pedagojik formasyon, kavramsal-teorik altyapı sunup eğitim pratiğinin içine sokuyoruz, onlar okullara, gençlik merkezlerine, camilere gidip bu çalışmalarını yapabiliyorlar. Kitap, broşür, makale vb. akademik ve pedagojik faaliyetlere katılmaya çalışıyoruz. Teori ve pratiği bir araya getiren konferanslar düzenliyoruz, sosyolojik araştırmalar, eğitim

araştırmaları ve eğitim pratiğini bir araya getirip fikir alışverişinde bulunuyoruz. Önemli bir çalışma alanı da eğitim gezileri.

Tabii ki olay sadece pedagoji ile bitmiyor, siyasal ve kamusal alan da çok önemli. Bu açıdan toplumda ve aktörlerde duyarlılık oluşturmak için bu alanda da çabalar sarf ediyoruz. Siyaset, medya, akademi, sivil toplum aktörleriyle toplantılar ve paneller düzenliyoruz. Yoğun ve proaktif bir medya çalışması yapıyoruz çünkü medya üzerinden kamuoyunda diskurlar her zaman hak ettiği duyarlılığı ifade edecek bir düzeyde yürümüyor maalesef, medyada daha çok önyargıların, şablonların yenilediği bir bakış yaygın. Bu açıdan proaktif medya çalışmaları önemli. Bir örnek verecek olursak; bir medya kurumuyla Müslümanlarda antisemitizm konulu bir medya günü yaptık. O medya gününe yirmiye yakın gazeteci katıldı. Orada hem akademik bir arka plan bilgisi sunup, antisemitizme dönük bulguları ifade edip, ardından konunun tartışıldığı düzlemlere gittik. Mesela okula gittik gazetecilerle beraber, okullarda ne ölçüde bu sorunla karşılaşılıyor, okulda öğretmenlerin ne gibi tecrübesi var gibi sorulara cevap aradık. Sonra kendi çalışanlarımızın olduğu bir workshopa götürdük gazetecileri, ardından bu konuda duyarlı olan, çalışma yapan bir camiye gittik, bunun dışında başka bir sivil toplum kuruluşuna gidip onların çalışmalarını gözlemledik. Böylelikle medya diskuruna daha sağlıklı yaklaşmayı sağlayacak bir perspektif sunduk.

Bizim için özellikle dindar, muhafazakar, Müslüman çevreleri aktive etmek önemli. Son yıllarda çok önem verdiğimiz bir çalışma alanı çünkü Almanya'da antisemitizm tartışmaları yoğun olarak İslam, Müslümanlar ve antisemitizm üzerinden yürüyor. Bu da özellikle aşırı sağ ve toplumun merkezinde olan antisemitizmi görmemeye yol açıyor. Bu bakış açısı antisemitizm siyasi, kültürel, dini her alanda var olmasına karşın özellikle çoğunluk olan Alman toplumunun sorunu ötelemesine neden oluyor. Şöyle düşünüyoruz: "Bu sorun artık Müslümanların, göçmenlerin sorunu. Aslında biz kendi tarihimize yüzleştik, bizim İsrail'le ilişkilerimiz iyi. Sorun aslında Müslümanlar, göçmenler veya Türkler."

Bu alanda çalışmak önemli. Şu açıdan da önemli; yapılan araştırmalarda Müslümanlar arasındaki ayrımcılığın da ciddi boyutlarda olduğunu görüyoruz. Çok fazla araştırma yok ama 15 yıllık bir tecrübemiz var, binlerce seminer yaptık. Biz de bu olguyla sık sık karşılaştığımız için Müslüman toplumun içerisindeki aktörleri duyarlılaştırmanın, onlarla beraber çalışmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Müslüman-Yahudi diyalogu, ittifaklar oluşturmak çok önemli. Özellikle Almanya'da, Avrupa'da gelişen çok korkunç bir aşırı sağ tehlike var. Doğu Almanya'da neredeyse dört kişiden biri Nazi partisine oy veriyor. Bu, hiç kimsenin beş yıl önce düşünemeyeceği bir boyut. Bu milliyetçi ideolojinin propagandist yanı her ne kadar özünde Müslümanlara karşı ırkçılık olsa da bu sonuna kadar antisemit bir ideoloji dolayısıyla Müslümanların ve Yahudilerin beraber antisemitizmle mücadele etmeleri, yaklaşımları önemli. Biz de bu yönde özel çaba harcıyoruz.

Başka neler yapıyoruz? Ağ çalışmalarımız var. Kompas diye bir ağıımız var. Anna Frank Zentrum, KIGA ve diğer başka üç kurumla beraber tüm Almanya çapında antisemitizm konusunda çalışmalar yapıyoruz. Bakanlığın görevlendirdiği aktörlerden biri aynı zamanda KIGA. Burada özellikle eğitim çalışmaları, yani aktörleri ve öğretmenleri eğitmek çok önemli. Kompas'ın içinde yer alan bir başka aktör Yahudi cemaatini güçlendirme noktasında çalışmalar yapıyor. Anne Frank Zentrum daha çok tarih

eğitimi, Holokost ve Anne Frank'in biyografisi üzerinden konuya yaklaşıyor. Bir başka partnerimiz antisemitizmin Almanya genelinde antisemit olayları kayıt altına almayı sağlıyor. Commitment Without Borders diye bir Türkiye-Almanya uzman değişim projesi yaptık. Üç yıllık bir projeydi. Bizim açımızdan çok başarılı bir çalışmaydı, bu türde uzun soluklu ilk çalışmaydı. SEHAK, Bilgi Üniversitesi'nden SEÇBİR, Kara Kutu Derneği bu çalışmaların içinde yer aldılar. Türkiyeli dostlarımız bizim ülkemizi anlamaya çalıştılar, biz Türkiye'yi anlamaya çalıştık: Neden oluyor? Neden olmuyor? Neler olabilir? Neleri ortak yapabiliriz?

Bunun dışında Almanya-ABD sivil toplum örgütleri arasında bir ağ oluşturduk. Üç yıldır süren bir proje, Almanya'dan aktörleri ABD'ye götürüyoruz. Partnerimiz USHMM (United States Holocaust Memorial Museum- ABD Holokost Anıt Müzesi). Bu da bir fikir alışverişi ve tecrübe aktarımı ekseninde yürüyor. Bizin örneğin Yahudi-Müslüman diyalogu ve ittifakı konusunda oldukça geliştiren bir çalışma oldu. Bugün bile yoğun olarak bu çalışmalarımız devam ediyor, Almanya'dan ve ABD'den sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiriyoruz.

Bu yıl European Network Against Antisemism (Antisemitizme Karşı Avrupa Ağı) ile bir çalışmaya başladık. Bu çalışma da eğitim alanında çalışan aktörleri bir araya getirip yine karşılıklı olarak birbirimizi eğitmeye, tecrübe aktarmaya dayanıyor. SEHAK da bu çalışmaların içerisinde yani Türkiye'deki partnerlerimizi Avrupa'da, Almanya'da yapacağımız çalışmalara elimizden geldiğince katmaya çalışıyoruz. Bunun bir sebebi de, benim gibi birçok kişinin Türkiye'yle özel bağları olan, Türkiye kökenli insanlar olması.

Bunlar dışında okullara ve gençlik derneklerine danışmanlık yapıyoruz. Siyasete de danışmanlık yapıyoruz. Berlin hükümetine veya yerelerde bu konuda sorunlar çıktığında uzmanlık sunabiliyoruz. Hem federal parlamentonun hem Berlin Eyalet Parlamentosu'nun antisemitizm konusunda uzmanlar komisyonları var, o komisyonlarda da yer alıyoruz.

Maalesef özellikle Almanya'da Yahudi yaşamı, Holokost'tan dolayı Yahudilerin hep mağdur, kurban olduğu bir perspektiften anlatılıyor. Toplumda Yahudi sayısı az olduğu için Yahudiler ancak Holokost'un kurbanı olarak tanınıyor. Ancak bugün Almanya'da 150 bin civarında yeniden yeşeren bir Yahudi yaşamı var. Bu konuda da çalışmalar yaptık ve bir sergi düzenledik.

KİGA'nın odağında antisemitizm var ama sadece bununla ilgilenmiyoruz. Alman toplumu sürekli göçle değişiyor, bugün Almanya metropollerinde doğan çocukların yüzde 50'den fazlası göçmen kökenli çocuklar. Öğrenci profili değişiyor, artık öğrenciler çokkimmlikli ve eğitmenler bu değişime ayak uyduramıyorlar. Göçe, göçmenliğe, çokkimmlikliliğe karşı bir direniş var. Aslında bizim pedagojik çalışmalarımızın odağında bu da yer alıyor.

Sanal Yollarla Antisemitizm ile Mücadele: Avlaremoz

Betsi Penso (Avlaremoz)

Avlaremoz, 2015 senesinde pek çoğu yeni tanışmış, hayata bakışları ve politik görüşleri birbiriyle örtüşmeyen ve hatta kimi zaman birbiriyle çok zıtlaşan, ortak tek noktaları antisemitizme karşı duruşları olan kişilerce kuruldu. Kendisini temelde antisemitizmi dert edinmekte bir araya gelen; Türkiye’de antisemitizme karşı tutumların yanı sıra Yahudilerin ve tarihlerinin görünürlüğüne katkıda bulunmak umuduyla; Yahudi olan, Yahudi olmayan, az Yahudi, çok Yahudi, bazen hiç Yahudi birkaç kişi olarak tanımladı. Tüm kurumlar gibi zaman içerisinde değişip evrildi. Bugün artık Avlaremoz kendisini sadece antisemitizm ile sınırlandırmıyor, temelde antisemitizme ve her türlü ayrımcılığa karşı çıkan, Türkiye’deki azınlıklar ve tüm dünyadaki Yahudilerle ilgili haberler ve yazılara yer veren, çok sesli bir haber ve fikir platformu olarak tanınıyor. Bu evrilmenin çok önemli ve değerli olduğunu düşünüyorum çünkü daha önce Yahudi toplumunun içinden hiçbir grup kolektif olarak bir başka azınlık için ses çıkarmamıştı ve açıkça dayanışma göstermemişti. Avlaremoz bu açıdan bir ilk.

Şu noktada söylemekte yarar var ki, Avlaremoz bir taraftan Türkiye Yahudi toplumunun yüzyıllardır sürdürdüğü bir refleksi azaltmak ve sona erdirmek hedefiyle

de yayına başladı. Kayadez olarak adlandırılan ve “konuşmamak, sessiz kalmak” anlamına gelen bu kültür, kendisini Türkiye Yahudileri arasında sıkça hissettirir. Avlaremoz, başına gelenler hakkında konuşmamak, antisemitizme ‘antisemitizm’ diyememek gibi problemleri olan, içine çok kapalı bir topluma; tamamen bağımsız, nefret söylemi barındırmadıkça her türlü fikre açık olan, genç Yahudilerin seslerini duyurabilecekleri ve herkes tarafından takip edilebilecek bir platform olarak kuruldu. İsmi de Kayadez’e karşı duruşundan kaynaklı olarak “Konuşalım” anlamına gelen Judeo-Espanyol kelimededen aldı.

Avlaremoz, başına gelenler hakkında konuşmamak, antisemitizme ‘antisemitizm’ diyememek gibi problemleri olan, içine çok kapalı bir topluma; tamamen bağımsız, nefret söylemi barındırmadıkça her türlü fikre açık olan, genç Yahudilerin seslerini duyurabilecekleri ve herkes tarafından takip edilebilecek bir platform olarak kuruldu. İsmi de Kayadez’e karşı duruşundan kaynaklı olarak “Konuşalım” anlamına gelen Judeo-Espanyol kelimededen aldı.

kuruldu. İsmi de Kayadez'e karşı duruşundan kaynaklı olarak "Kuşlaşım" anlamına gelen Judeo-Espanyol kelimedenden aldı.

Bilmeyenler ve takip etmeyenler için kısaca özet geçelim: Avlaremos bir internet sitesi. 2016 Ocak'tan beri neredeyse her gün, günde en az bir defa içerik paylaşan bir yayın organı. Yazarlarının ve editörlerinin tamamı gönüllülerden oluşuyor. Facebook ve Twitter üzerinden Avlaremos takip edilebiliyor. Zaten neredeyse kimse siteye girerek haber okumuyor, herkes sosyal medya paylaşımlarımız aracılığıyla linklere tıklayarak bize ulaşıyor. Bu açıdan sosyal medyanın varlığı bizi görünür kılıyor. Günümüzde neredeyse hayatın tamamını sanal ortamdan icra ettiğimiz için Avlaremos da sanal olan diğer her şey kadar gerçek.

Yayın hayatının 4. yılı tamamlanırken, amaçlarımızdan birinin de arşivcilik olduğunu söylememde bir sakınca bulmuyorum. Bu, şu anlama geliyor: Özgün haber veya yorum yapacak vaktimiz olmasa dahi ve hatta kimi olayları paylaşmaya geç kalsak bile, bir başka haber portalının içeriğini paylaşmaktan çekinmiyoruz. Sitenin içerisinde Türkiye başta olmak üzere dünyanın pek çok köşesinde yaşanan antisemit olayları bulmak bu sayede mümkün oluyor.

Avlaremos'un amaçlarından bir diğeri ise, etrafımızdakilere ve hatta aramızdaki Yahudilere antisemitizmi öğretmek. Bunun için kimi haberlerimizde olayın neden antisemit olduğunu da didaktik bir şekilde anlatıyoruz, antisemitizmi belgeliyoruz ve Türkiye'de antisemitizm olmadığını iddia edenlere cevap olarak sunuyoruz.

Sitenin içerisinde "Afedersin Antisemit" köşesinde güncel antisemit olayları ve muhtemelen başka hiçbir yerde karşılaşamayacağınız tweet derlemelerini incelenebiliyor. Yeri gelmişken, bir sonraki panelde konuşmacı olacak arkadaşım Serdar Korucu, güncel olaylar üzerinden halkın antisemit tepkilerini toplayarak analiz ediyor. Örneğin yakın zamanda Black Friday üzerinden veya Ben de Aleviyim hashtagi üzerinden gerçekleştirilen antisemit söylemler bu köşede toplandı. Burada belki de dikkat edilmesi gereken nokta Yahudilerle ilgisi olmayan olaylar üzerinden dahi halkın antisemit içerik üretebiliyor olması.

Avlaremos'un Yahudi görünürlüğüne artırmak gibi bir hedefi de var. Bu amaçla Yahudi kültürüne dair paylaşımlarda bulunuyoruz. Yahudi yemek tarifleri, bayram hikayeleri gibi daha folklorik içeriklerin yanında, Trakya Pogromu, Varlık Vergisi gibi tarihi olayların da bilinmesine ve hatırlanmasına katkı sunmak istiyoruz. Genç neslin yakın tarihini bilmediğini ve orta yaşlıların da tarihi başkaları tarafından dikte edilmiş şekilde okuduklarını ve inandıklarını görüyoruz. Bu sebeple yakın tarihe ilişkin içeriklere sıklıkla yer vermeye çalışıyor, aynı konuları tekrar tekrar ele alıyoruz.

Yahudi denince akla gelecek kelimelerden bir tanesinin Holokost olduğundan şüphe olmasa gerek. Biz de Holokost hakkında pek çok içerik düzenliyoruz. Holokostla ilgili hala çok fazla haber var. Örneğin Amazon'da üzerinde Auschwitz Birkenau ölüm kampının fotoğrafı olan yılbaşı süsleri hâlâ satılabilir veya Tarım ve Orman Bakanı üzerinde swastika bulunan bir uçağı racon gereği uçurabiliyor. Biz günümüzde antisemitizmin kendisini sıklıkla Holokost üzerinden şekillendirdiğini de bu şekilde tespit edebiliyoruz. Örneğin İstanbul'da Yahudilerin sıklıkla yaşadıkları sokaklara swastikalar çizilebilir,

Holokost göndermesiyle duvarlara “Yahudilere ve domuzlara yasak” yazılabiliyor, Twitter’da Hitler güzellemelerine rahatça erişilebiliyor.

Avlaremos Ajanda altında, özellikle kültür sanat etkinliklerini takip edebilmeniz mümkün. Türkiye Yahudi Toplumu tarafından veya başka organizasyonlarca düzenlenen sergiler, konserler, film gösterimleri, söyleşiler, kitap tanıtımları bu sayede ilgilenen takipçilerimizle paylaşılmış oluyor. Bu etkinliklerin arasında Holokost’u anan, antisemitizmle mücadeleyi ilgilendiren paneller, konferanslar da bulunuyor. Bu bilgi paylaşımının da oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Avlaremos’dan önce bu tarz etkinlikler genellikle sona erdikten sonra cemaat gazetesinde “şöyle başarılı geçti” şeklinde yer alır, öncesinden bir bilgilendirme olmadığı için pek çok kişi etkinlikleri kaçırdı, hatta etkinlik Türkiye Yahudi Toplumu tarafından düzenlenmiyorsa çoğu zaman yokmuş gibi davranırdı. Örneğin, ben 2014 senesinin Aralık ayında, Hrant Dink Vakfı’nın e-posta listesine üye olduğum için öğrendiğim bir antisemitizm toplantısına katılmıştım. DSİP’in Şişli şubesinde yapılan toplantıya vardığımda, konuşmacılardan uzaktan tanıdığım Avukat Rita Ender dışında tanıdık kimseyle karşılaşmamıştım. Toplantıya ilk vardığımda ne kadar üzüldüğümü ve yalnız hissettiğimi çok iyi hatırlıyorum. Kocaman Yahudi toplumunda antisemitizmi dert edinmiş tek kişi ben miydim? O gün hiç tanımadığım ancak şimdi dostlarım olan sevgili Işıl Demirel ve Serdar Korucu’yu dinlerken salon içerisinde söz alıp fikirlerini belirten kişiler Yahudi olduklarını itiraf ettikçe, hem yalnız olmadığım için seviniyor hem benim gibi antisemitizmi dert edinmiş kişilerle daha önce yolumun kesişmediği için üzülyordum. İşte Avlaremos, o akşam tanışan ve birbirini tanımayan insanlar tarafından harekete geçirildi. Biz de bugün buna benzer etkinlikleri paylaşırken antisemitizmle mücadele etmek isteyen arkadaşlarla buluşmayı, tanışmayı hedefliyoruz. Kapımız her zaman, herkese açık.

Özetle, Avlaremos sanırım Türkiye’de antisemitizmle mücadele eden tek kurum. Biz bu mücadeleyi çoğunlukla sanal alem üzerinden yürütüyoruz. Antisemitizmi ve Yahudi’yi görünür kılmaya çalışıyoruz. Avlaremos’un kurucuları olarak dünyanın dört bir yanına dağılmış durumdayız ve aktif bir mücadelenin sürdürülebilirliği için bize yardımcı olacak herkese ihtiyacımız var.

3. OTURUM

**NEFRET SUÇLARI
VE NEFRET SÖYLEMLERİ**

Ne gerek var buna şimdi?

Serdar Korucu (Avlaremos)

Başlıktaki söz Avlaremos'da nefret söylemini derlediğimiz, ilhamını “nereden aldığımızın” gayet belli olduğu “Afedersin Antisemit” köşesinin en çok aldığı tepki.

Kurulduğumuzdan bu yana bu tepki hiç değişmedi.

Sitenin kurucuları arasında yer alan Sinyora Öjeni müstear isimli arkadaşımız nedenini şöyle anlatmaya çalışmıştı:

İsrail'de ezanla ilgili kanun tasarısının mecliste oylamaya sunulması üzerine Türkiye'deki Yahudilerin vatandaşlıktan çıkarılıp buradaki sinagogların kapatılmasını isteyen, aynı sokakta oturduğum komşum. Yahudileri buradan kovup “kıtır kıtır yapmak” isteyen üniversitede beraber ders notu kovaladığım arkadaşım. İsrail'de çıkan yangınlar üzerine ‘Maşallah Yahudi gibi cayır cayır’ diyen, aynı otobüste yan yana oturup, şehrin bitmeyen trafiğinde beraber zar zor ineceğim durağa varmaya çalıştığım. Edirne Sinagogu'nda yıllar sonra yapılan ilk düğünün görüntülerine ‘Hayattaki en büyük hayallerimden biri Yahudi öldürmek’ diyenin çocuğu ile beraber gidiyor dershaneye benim çocuğum.

Ben, bu ülkedeki bütün kötülüklerin müsebbibi olarak bilinenim.

Dini ve etnik kimliği ‘küfür’ olanım.

Hakaret edilmesi mazur ve hatta makul olanım.

Kötülüğün, akıl almaz bir sıklıkla ve yoğunlukla atfedildiğim.

Bunları söyleyenler kim ben bilmiyorum ama benim kim olduğumu, ‘ne’ olduğumu onlar bilirse, başıma geleceklerden korkuyorum.

O yüzden benim bu ülkede yaşarken nasıl hissettiğimi anlamanın anahtarıdır Afedersin Antisemit köşesi. Sessizliğimin şifresidir.

Antisemitizm tam da kendini ifade eden şeydir, yani Yahudiler için ölümcül bir tehlike. Daha azı değil.

Hakikaten de sosyal medyanın bizlere gösterdiği bir gerçek var. O da herkesin ama herkesin nefret söylemini burada ortaya çıkarabilmesi. Üstelik buna toplumda örnek görülebilecek isimler de dahil. Bu ister istemez Nazi Almanya'sında kendi normlarına göre örnek bir aile yaşamı sürdüren, boş zamanlarında Alman klasik müziklerini dinleyen, lirik şiirler okuyan entelektüellerin de herkes gibi suça bulaşmasını, bulaşabilmesini hatırlatıyor ve elbette Hannah Arendt'in *Kötülüğün Sradanlığı*'nı...

Biliyorsunuz ki Arendt'e göre en büyük kötülük radikal değildir, kökleri yoktur, hiç kökü bulunmadığı için de hiçbir sınırı yoktur, akla hayale sığmaz aşırılıklara varabilir ve bütün dünyayı istila edebilir. İstila edebildiğini de gördük, görüyoruz, kötümser olmak istemesem de göreceğiz de... Sosyal medyanın yeni dönemde bu istilayı hızlandırabilme riskini de göz önünde tutmak gerek. Çünkü sosyal medya en tehlikeli şeyi başarıyor: Yalanın ve propagandanın hızla yayılabilmesini.

Her ne kadar yine Arendt'e göre yalancı normal koşullarda gerçekliğe yenik düşer. Gerçekliğin ikamesi yoktur; deneyimli bir yalancının ortaya koyacağı yalan ne denli geniş çaplı olursa olsun, bilgisayarların yardımına başvurulmuş olursa dahi olgusal gerçekliğin boyutlarına ulaşamayacaktır. Hannah Arendt genel çerçevede haklı olsa da tarih bize ne yazık ki çoğunlukla Nazi propaganda bakanı Joseph Goebbels'e atfedilen ve propagandanın temel kuralı olarak bilinen "Tekrarlanan yalan gerçeğe dönüşür" sözünün gerçekleştiğini gösterdi, göstermeye de devam ediyor. Psikologlar bunu "gerçek yanılmasa" etkisi olarak tarif etmekte. Hele ki mecra sosyal medya, konu da Yahudiler olduğunda bu yanılmasa çok güçlü oluyor.

Bu noktada kısaca antisemitizme değinmek gerekirse, antisemitizmi yalnızca "taşkın bir milliyetçilik ve buna bağlı olarak patlak veren yabancı korkusundan doğan galeyanlar" olarak görmemek gerek. Antisemitizm tam da kendini ifade eden şeydir, yani Yahudiler için ölümcül bir tehlike. Daha azı değil.

Sosyal medyada antisemitizm denildiğinde sıklıkla karşımıza çıkan, çıkacak olan konu başlığı İsrail. Antisemitizm konusu ele alındığında sıklıkla yapılan vurgularda da İsrail'in dünyadaki antisemitizmi körüklediği iddiası yer bulmakta. Burada bir parantez açmak gerek. Doğru olan şey İsrail'in her operasyonunun, her hatasının, işlediği her suçun toplumlardaki antisemitizmi daha da görünür kılması. Burada unutmamamız gereken İsrail'in de bir devlet olduğu ve her devlet gibi suç işlediği, işleyebildiği olmalı. Bununla birlikte İsrail'in antisemitizme neden olduğu ya da güçlendirdiği tezi geçmişe bakıldığında gerçekliğini yitiriyor. Çünkü basit bir tarih bilgisi bile bize İsrail'in 1948'de kurulduğunu hatırlatacaktır. Antisemitizmin kökleri ise çok daha derin.

Yahudilerin toplumsal konumlarına doğrudan darbelerin, antisemit sıçrayışların devletlerin gücündeki ve istikrarlarındaki her bir düşüşte görmek daha doğru. Mesela Hitler döneminin başında Alman bankaları Yahudilerin elinde değildi (ki en çok suçlandıkları konu buydu.) Üstelik Alman Yahudi tarihi içinde 20. yüzyılın başı hiç de parlak bir döneme işaret etmiyordu. Öte yandan Fransa'da Yahudiler İkinci İmparatorluk döneminde zenginliğe ve nüfuza sahipti. Halbuki Dreyfus Davası, Fransız Yahudilerinin ellerindeki önemli mevkiileri kaybettikleri Üçüncü Cumhuriyet zamanındadır. Yani antisemitizmin Yahudilerin gücü ya da güçsüzlüğü ile ilgisi yok. Daha çok ülkelerin gücü ile ilgili...

Sosyal medyada yine sıklıkla karşımıza çıkacak olan şey “Yahudi dünya komplosu”. Nazi propagandasının en verimli kurgularından biri bu. Bu kurgunun mucidi Naziler değil. Yahudilerin dünyanın iktidarı olması üzerine abartılı iddialar 18. yüzyılın sonuna dek tarihlenebilmekte. Ancak antisemit propagandanın devletlerin yaşadıkları krizlerle salgın hâlinde 19. yüzyılın sonunda yükselişi, özellikle 1920’lerde Almanya ve Avusturya’da yoğunlaşması bu iddiayı Nazilerin öncelikli dayanakları hâline getirmişti.

Sosyal medyadaki antisemitizm bu akla ilk gelen öncelikli temalarla da sınırlı değil. Kant, “örnekler yargının el arabasıdır” der... O zaman biz yakın dönemdeki örneklerle geçelim:

Mesela İzmir’in Gaziemir ilçesinde Alevi bir ailenin evinin duvarına “Defol Alevi” yazılarak çarpı işareti konulması sonrasında antisemit içerikli mesajlar atılmıştı. Millidava8154, “Böl parçala yok et, Yahudi oyunu. Biz biriz, diriyiz dimdik kıyamdayız. İnsan görünümünde iblisler cehennem sizi bekler. #DefolAlevi” diyordu. Alpveeren isimli hesap da hashtag kullanıyor, “#DefolAlevi diyen hangi servisin uşağı ola! Alevi Türkmendir, bu yurdun iz çocuğu. Biz de Sünni Türk’ün yani öz kardeş. Defolun gidin lan Yahudi uşakları sizi.” Bu mesajdan Türkiye’de kardeşliğin kan üzerinden olduğunu açıkça görebiliyoruz. Afşarbeyi1966’ya göre #DefoAlevi yazarlar “içimizdeki Ermeni, Rum, Yahudi, Yunan kökenli devşirme sebataistler amaçları bizi birbirimize düşürmektir ama bayatladı artık”. Alisen1414 isimli kullanıcı ise hedefini genişletiyordu: “Defol alevi diyenler ya ermenidir ya da yahudi hiristiyan” Bu arada kendisinin dediği Yahudi Hristiyan kimdir bilmek zor.

Bir örnek de Black Friday’de yaşandı. Malumunuz Black Friday tüm ülkelerde ekonomiyi canlandırmak için yapılan indirim günlerinin küresel çapta uygulanan nadir örneklerinden biri. Tarihi ABD’deki Şükran Günü’nden sonraki cuma günü ancak 1952’den beri Noel alışveriş sezonunun da ilk günü olarak kabul edilmekte yani konunun Yahudilerle ilgili yok. Fakat zaten antisemit içeriklerin gerçeklere de ihtiyacı yok.

Bu arada bir notu da aktarmak gerek. Black Friday zaten hassas konu. Öyle ki alışveriş çılgınlığı nedeniyle çıkan olaylar sonucu “kara” diye anılmaya başlanan ve Black Friday olarak dünyaya yayılan bu gün Türkçeye “Kara Cuma” diye çevrilmişti, ta ki “dini inançlara saygısızlık” iddiaları nedeniyle genellikle “Efsane Cuma” olarak kullanılmasına sözsüz bir anlaşma ile karar verilene kadar.

Yahudilikle ilgisi olmadığını neden vurguladığıma gelirse, mesela Kadirli76 isimli kullanıcıya göre: “Yahudi işi abim. Kara Cuma. Bu bir rezalettir. Mübarek günümüze leke atmaya kalkıyorlar Ebu Cehilin torunları bunlar.” MrKowalskiizmir isimli kullanıcı da “Kara Cuma denen Yahudi uydurmasına kimse itibar etmesin. Siyon uydurması bu rezalette yahudileri zengin etmeyin. Almış olduğunuz ürünlerin fiyatları olması gereken fiyatlardır. Cuma hayırlıdır. #hayirlicumalar Mübarek Cumanızı tebrik ederim #BlackFridayRezaleti” diye yazıyor.

Tüm bunlar küçük örnekler. Sosyal medyada kendini açık eden “küçük balıklar”. Yine Hannah Arendt’in de dediği gibi, “Küçük balıklar yakalanırken büyük balıklar kariyerlerini sürdürür.” Bunun böyle olduğunu Türkiye’de de gördük, dünyada da...

46 | 3. OTURUM: NEFRET SUÇLARI VE NEFRET SÖYLEMLERİ

Holokost'u ve Nazi suçlarını belgeleyen ilk kitapları hazırlayan, kamplardan sağ kurtulmuş olan Yahudi tarihçi Joseph Wulf'un 1974 yılında oğluna bir mektup bırakarak intihar ettiğini unutmamak gerek. Wulf mektubunda şöyle diyordu: "III. Reich hakkında 18 kitap yayınladım ve bunların hiç bir etkisi olmadı. Bonn'da demokratik bir rejim olabilir. Toplu katliamların canileri etrafta serbestçe dolaşüyor, evleri var ve çiçek yetiştiriyorlar."

Peki, bunun değişeceğine dair umutlu olunabilir mi? Kendi adıma bu sorunun yanıtını Antik Yunan'a bırakalım derim: Umut, Pandora'nın kutusundaki aldatıcı kötülükler arasında değil miydi?

Türkiye’de iki siyasi gelenek

Roni Margulies

Ben sosyalistim, dolayısıyla bu konulara da bu gözle bakıyorum. Nefret söyleminin, nefret suçlarının siyasetten arındırılarak sadece insani bir düzeyde tartışılmasının eksik ve hatta yanlış olduğunu düşünüyorum. Şöyle sonuçlara yol açabiliyor: Perşembe günü İngiltere’de seçimler oldu, İngiltere’deki sosyal demokrat partinin bugüne kadarki en solcu başkanının yönettiği İşçi Partisi seçimleri kaybetti. Kaybetmesinin iki nedeni var, bir tanesi Avrupa Birliği’nden çıkıp çıkmama meselesi, konumuzla ilgili değil. İkincisi ise iki yıldır Jeremy Corbyn’e ve İşçi Partisi’ne antisemitizm suçlamasının yöneltiyor olması. Bu kişi 30 yıldır milletvekili, daha önce de sendika aktivistiydi, 40 yıldır ırkçılık, savaş karşıtlığı, kadın hakları vb. konularda sarsılmadan durmuş biri. Ancak sarsılmadan durduğu konulardan bir tanesi de Filistinlilerin hakları, antisemit demelerinin sebebi bu, yani İsrail’i eleştiren bir kişi olması. Antisyonist, dolayısıyla antisemit! Bu suçlamalar öyle bir düzeye geldi ki iki yıldır, çok bilinçli bir kampanya yürütüldü, seçimi kaybettiler. Seçimi kazanan Boris Johnson, İngiliz egemen sınıfının su katılmamış bir üyesi ve dolayısıyla tabii ki antisemit. Açıkça antisemit laflar etmeyecek kadar bilinçli, ama antisemit olduğu konusunda hiçbir kuşku yok. Antisemitizm, antisyonizm falan bütün bunlar tartışılırken ciddi ölçüde ırkçılık düşmanı bir adam seçimi kaybetti ve bir ırkçı iktidara geldi. Tamamen siyasetle ilgili, Yahudilikle falan alakası yok, ama sonuç bu oldu. Meseleye apolitik bir şekilde yaklaşırsak çok garip yerlere gidiliyor.

Aynı şey Amerika’da başladı. Amerika’da biliyorsunuz Bernie Sanders diye, Amerika gibi bir toplumda sosyalist olduğunu iddia ederek başkan adayı olan biri var. Aynı şey ona da söylenmeye başladı: “İsrail’i eleştiriyorsun, Filistinlilerin haklarını savunuyorsun, sen antisemitsin”. İngiltere’de çok başarılı oldu, aynısını orada da yapmaya başladılar.

Gelelim Türkiye’ye... Bir zamandır, büyüyemediğim için olsa gerek, çocukluğumdan beri olan demiryolu-tren merakım giderek artıyor.

İki siyasi gelenek var dedim, Türkiye’deki insanlar ya birine ya diğerine yakın hissediyor kendilerini. Ve bu iki gelenek de ırkçı ve milliyetçi. İki gelenek de bunları anlattığı zaman, okul kitaplarından fakülte dergilerine, sokaktaki sohbetten evlerdeki sohbetlere kadar herkes bunu anlatınca bunlar olağanüstü yaygınlaşıyor

Geçenlerde Ankara'ya gitmiştim, Türk Tarih Kurumu'nun kitapevinin önünden geçtim. Girdim ve *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolları* diye bir kitap gördüm, aldım ve okumaya başladım. Kitabın ilk birkaç bölümü şu konuyla ilgili: Demiryolları var, Kurtuluş Savaşı var, tahmin edebiliyorsunuz savaşta demiryolları özellikle önemli bir şey, Türkiye'de demiryolları az ama yine de çok önemli, fakat Kurtuluş Savaşı'nı yöneten ve daha sonradan cumhuriyet devletini kuracak kadrolar açısından çok ciddi bir sorun var. Çalışanların büyük çoğunluğu, hemen hemen hepsi, gayrimüslim. Rum, Ermeni ve az sayıda Yahudi. Bunu günlerce, haftalarca Ankara'daki mecliste tartışıyorlar. "Ne yapacağız? Bunlar güvenilirler unsurlar. Bunlar gayrimüslim, Türk değil". Hemen hemen herkes "Bunların temizlenmesi gerekir, savaş koşullarında bunlara güvenilirmez" diye görüş bildiriyor. Biraz daha kafası çalışan milletvekilleri, "Hepsini işten atarsak demiryolları işlemez" diyor. Bu tartışma sürüp gidiyor.

Kitapta şöyle bilgiler de var. Konya'da Kemalist hükümete karşı bir isyan var. İsyancılar, istasyona doğru gelirlerken orada çalışan Rum baştelgrafçı, başmakineci falan gibi tipler Ankara'ya "Aman dikkat edin, isyan var" diye haber gönderiyorlar. İsimleri de belli. Leon Aslanyadis diye hatırlıyorum birini. Ankara haberdar olunca önlem alıyor ve isyan bastırılıyor. İsyanın bastırılmasını sağlayan kişi Rum bir vatandaş, çok kısa bir süre sonra "güvenilmez bir unsur" olduğu için işten atılıyor, hepsi işten atılıyor.

Bilirsiniz bazılarımız, aynı dönemde sadece demiryolları değil avukatlık, eczacılık, doktorluk gibi bir dizi meslekten, çeşitli vesilelerle gayrimüslimler atılıyor. Askeri okullara girebilmek için ve Avrupa'ya öğrenci olarak devlet tarafından gönderilebilmek için, gazetelerde ilanlar çıkıyor, yine aynı dönem, 1920'ler, artık Cumhuriyet kurulmuş. İlanlarda "Türk soyundan olmak" veya "Türk ırkından olmak" diye önkoşul belirtiliyor.

Türkiye'de iki tane temel siyasi gelenek var. Biri Kemalist gelenek, hani laik diye biliriz, çoğu zaman öyle tezahür ediyor ama tanımlayıcı özelliği laiklik değil, Türk milliyetçiliği. Diğer gelenek ise İslami gelenek. Cumhuriyet tarihine baktığımız zaman, erken dönemde tabii İslamcı geleneği Kemalist gelenek tümüyle bastırıldığı için devletin azınlıklar hakkında politikalarını belirleyenler Kemalist kadrolar. Bu verdiğimiz demiryolları ve diğer meslekler hakkındaki örnekler bu kadroların bu memleketin nüfusu hakkında ne düşündüğünü açıkça gösteriyor: Türk olmayanlar, Müslüman olmayanlar, Sünni olmayanlar bu memleketin makbul vatandaşları değildir, önemli pozisyonlara gelmeleri mümkün değildir, engellenir. Erken dönemde bunu çok açıkça ifade ederler, daha sonraki dönemlerde bunun çok da söylenmemesi gereken bir şey olduğu bilinci geliştikçe açıkça söylenmez, ama zaman zaman ağızlarından kaçırlar. Bilirsiniz 1930'larda, 40'larda bazı yasalarda gayrimüslimlerden "yerli yabancı" diye söz edilir. Kanun metninde bu ifade kullanılmıştır. Kemalist devletin anlayışı budur.

Diğer geleneğin çok temel anlayışı ise şöyle: Bugün Kuran'dan baktım, Maide 51: "Ey iman edenler, Yahudi'den ve Hristiyan'dan dost edinmeyiniz. Onlar birbirinin dostudur". Şimdi, bunu çeşitli şekillerde açıklamak mümkün, açıklayanlar var, oradaki "dost" kelimesinin ne anlama geldiğini tartışanlar var. Belki de doğrudur, aslında kast edilen Yahudi'yle dost olmayın, Hristiyan'la arkadaş olmayın olmayabilir, ama önemli olan o değil. Önemli olan Türkiye nüfusu tarafından bunun nasıl algılandığı. Bazılarınız fark etmiştir, birkaç ay önce Konya'da Saadet Partisi'nin gençlik örgütünün bir reklam kampanyası vardı. Bu ayet Konya'da billboardlara, otobüs duraklarına filan konulmuş. Bunu

okuyanlar tabii ki, bunun Arapçası o anlama gelmiyor falan diye düşünmüyorlar, Yahudi'yle Hristiyan sorunludur, bunlarla dost olmamak lazım diye düşünüyorlar.

Bundan birkaç yıl önce gazetecilik yaparken denk geldiğim, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin dergisinde Yrd. Doç. Dr. Süleyman Sayar'ın bir yazısı. Bir fakülte dergisinde çıkan yazının başlığı şu: “Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım). Alıntılıyorum:

Yahudilerin yabancı hakimiyeti altında alabildiğine ezilmiş, horlanmış ve aşağılanmış olmaları büyük ölçüde kendi isyankâr, uyumsuz, bozguncu ve entrikacı karakterlerine de bağlı kalmıştır. Gerek Mısır, gerek Babil, Yunan, Roma ve hatta İslâm hâkimiyeti dönemlerinde hep düşmanla işbirliği yaparak yaşadıkları ülkeyi çökertmeye çalışmışlar, ama her seferinde başarısızlığa uğramışlardır. İslâm'ın hoşgörüyü dayalı yönetiminde bile eski alışkanlıkla çevirdikleri entrika ve düşmanlıklardan ötürü Hicaz'dan sürülmüşlerdir.

Araştırmamıza göre, Kur'an terminolojisi bakımından.. Yahudi karakterinin belirleyici kavramları şu şekilde sıralanabilir:

1. İnkâr (“küfr”),
2. Allah'a eş koşma (“şirk”),
3. Yalanlama ve yalancılık (“tekzîb” ve “kezib”),
4. Üstünlük taslama (“istikbâr”),
5. Cinayet (“katl”),
6. Döneklik (“tevellî” ve “i'râd”),
7. Aşağılık duygusu ve korkaklık (“zillet” ve “meskenet”).”
8. Hâinlik ve ikiyüzlülük (“hıyânet” ve “nifak”),
9. Bozgunculuk (“fesâd”),
10. Haksızlık (“zulüm”),
11. İsyan ve serkeşlik (“isyân”, “i'tidâ”, “tuğyân”, “isrâf”, “fısk”, “dalâlet”, “hevâ”),
12. İhtilâf ve tartışmacılık (“ihtilâf” ve “muhâcce”),
13. Kıskançlık (“hased”),
14. Katı yüreklilik (“kasvet”),
15. Dünya hayatına düşkünlük (“hırs”),
16. Cehâlet ve beyinsizlik (“cehl” ve “sefeh”),

17. Sözü değiştirme (“tebdil” ve “tahrif”),

18. Hakkı gizleme (“ketm”),

19. Gazap ve lânet (“ğadab” ve “lâ’net”).”

Bu kavramlarla tasvir edilen karakter yapısına Yahudi millî karakteri olarak bakılamaz mı? Bize göre, bu soruya müsbet cevap vermek gerekir..

Yahudi karakter tasvirlerinde, öteden beri üzerinde durulan bazı karakter özellikleri vardır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir

Yahudi ketumdur, sır vermez. Kurnaz ve hilekârdır. Dayanıklı ve sabırlıdır. Gürültücü, yaygaracı ve telâşlıdır. Adsız kalmaya, sinsi davranmaya özen gösterir. Çıkarlarına, kazancına ve maddeye düşkündür. Avareliği ve geziciliği sever. Bu yüzden adı ‘Serseri Yahudi’ye çıkmıştır. dinine ve din adamlarına çok bağlıdır. Onların sözü kanun yerindedir. Millî ülküsüne bağlıdır. Belli etmez görünse de, kinci ve intikamcıdır. Bu, tarih boyunca onun en önemli gücünü teşkil etmiştir. Tutumludur, cimridir. Başkalarına (Yahudi olmayanlara) iki yüzlü davranmayı, yalan söylemeyi doğal görür. Ahlâk ilkeleri millîdir, kendi aralarında geçerlidir. Yabancılara karşı farklı ilkeler oluşturmuştur.. Yahudi, Yahudi ırkçısıdır...

Bu bir fakülte dergisinde çıkan bir yazı! Türkiye’deki antisemitizmin Müslümanlıktan kaynaklandığını düşünmüyorum, devletin antisemitizmi Kemalizmden kaynaklanır. Halkın antisemitizmi ise bilinçsiz ve düşüncesiz bir Müslümanlıktan kaynaklanır.

Bunlara o kadar derinden inanıyor ki Türkiye’deki insanlar... İki siyasi gelenek var dedim, Türkiye’deki insanlar ya birine ya diğerine yakın hissediyor kendilerini. Ve bu iki gelenek de ırkçı ve milliyetçi. İki gelenek de bunları anlattığı zaman, okul kitaplarından fakülte dergilerine, sokaktaki sohbetten evlerdeki sohbetlere kadar herkes bunu anlatınca bunlar olağanüstü yaygınlaşıyor. Ben bununla mücadele etmenin yolunun siyasi olduğunu düşünüyorum. Devlet politikası ile mücadele etmek gerekir. Mesela ABD’de tek tek antisemitlerle, göçmen düşmanlarıyla, Meksikalı düşmanlarıyla tek tek mücadele etmek önemli, ama asıl Trump ile mücadele etmek önemli. Türkiye’de de bunun böyle olduğunu düşünüyorum. Bu tür çabaların daha siyasî, daha doğrudan devleti hedef alan mücadeleler olması gerektiğini düşünüyorum.

İrk, etnik, din ve inanç temelli ayrımcılığın izlenmesi

Alara Sert (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği)

Bu panelin başlığının “Nefret Suçları, Nefret Söylemi” olmasına karşın, temsil ettiğim Eşit Haklar İçin İzleme Derneği’nin çalışmaları bu konuyla farklı bir açıdan kesişim gösteriyor. Bu sebeple özellikle ırk, etnik, din ve inanç temelli ayrımcılığın izlenmesine ilişkin çalışmalarımızdan bahsedeceğim.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 2010 yılından beri Türkiye’de herkesin temel hak ve özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamak için izleme, savunuculuk, destek ve kampanya faaliyetleri yürütmekte. Her ne kadar bugün ırk, etnik, din, inanç ayrımcılığından bahsedecek olsam da, bu konunun yanında seçme ve seçilme hakkı, engellilerin adalete erişimi, barışçıl toplantı ve gösteri hakkı, insan hakları savunucularının güçlendirilmesi konularında da çalışma yürütmekteyiz. Bu çalışma alanları ve faaliyetlerin tümünde temel olarak, kişisel bakış açısıyla, özellikle dezavantajlı grupların haklardan eşit ve tam olarak yararlanıp yararlanmadığı konusunu gözetiyoruz. Ayrıca, çalışmalarımızı yerel STÖ’ler ile koordinasyon ve işbirliği içinde yürütmekteyiz.

Öncelikle izleme çalışmalarını yürüttüğümüz haklara ilişkin çerçeveden bahsetmek istiyorum.

İrk, Etnik, Din ve İnanç Ayrımcılığı

Farklı ırk, etnik köken, din veya inanç gruplarına mensup kişiler bakımından, uluslararası standartlar uyarınca güvence altına alınan haklarından tam ve eşit olarak yararlanamadıkları ve bu hakları etkin olarak kullanıp kullanamadıkları izleme faaliyetlerimizin temelini oluşturmakta. Bir diğer nokta ise,

İlk olarak, ırk, etnik, din ve inanç ayrımcılığı, her izleme dönemindeki siyasi atmosfer ile bu atmosferin kamusal alandaki yansımından bağımsız değildir. Bu duruma gösterilebilecek en önemli örnek seçim dönemlerinde kampanya süreçlerinde kullanılan ayrımcı dildir. İkinci olarak, ulusal mevzuat, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini karşılamamaktadır.

ayrımcılık ya da hak ihlalleri sonrasında etkin soruşturma yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmediği, adli ve idari soruşturmalarda ayrımcı saiklerin dikkate alınması gerektiğidir.

Engelli Hakları

Engelli haklarına ilişkin izleme çerçevemizin de, hakların güvence altına alınması ve etkin kullanım bakımından ırk, etnik köken, din veya inanç gruplarına benzer olduğu söylenebilir. Öte yandan, bu temelde veya çoklu ayrımcılığa uğrayan kişilerin adalete erişim konusunda karşılaştıkları bariyerler de bir diğer odak noktamız. Uluslararası standartlar bakımından adalete erişim, yasa önünde eşitlik, adil yargılama ve etkili tanzim ilkeleri ile ilişkilendirilmektedir, bu sebeple ayrımcılık ve hak ihlallerinin önlenmesinde adalete erişimin güçlendirilmesi ve yapısal bariyerlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Toplantı ve Gösteri Hakkı

2015'ten beri Türkiye'de toplantı ve gösteri hakkını izliyoruz. Hem bir hak arama hem de bir katılım aracı olması nedeniyle bu hak, demokratik toplumlarda özel bir yere sahiptir. Toplantı ve gösteri hakkının kullanımında, özellikle 2015'ten beri hızlanan bir gerileme gözlemlendiği söylenebilir. Temelde, kanuni düzenlemelerin uluslararası standartlarla uyumlu olmaması, idareye verilen geniş yetkiler, bu yetkilerin keyfi kullanımını önleyici hiçbir düzenleme olmaması, orantısız güç kullanımının giderek artması ve hiçbir şekilde soruşturulmamasıyla cezasızlıkla sonuçlanması gibi sebepler bu gerilemeye katkı sunmaktadır. Hakkın belli mekânlarda ve belli gruplar tarafından kullanılmaması da uygulamada ayrımcı pratiklerin ortaya çıktığını destekler niteliktedir.

Seçme ve Seçilme Hakkı

Bağımsız Seçim İzleme Platformu'nun koordinatör STÖ'sü olarak, İHD ve gönüllülerle birlikte Türkiye'de 2011 yılından beri gerçekleştirilmiş olan tüm seçimleri izlemiş ve raporlamış bulunuyoruz. Seçim izleme faaliyetlerimizde, uluslararası standartlar uyarınca düzenlenen demokratik ve adil seçim ilkeleri ile evrensel, eşit ve gizli oy kullanımını temel alıyoruz. Bu kapsamda sadece seçim günü değil, daha uzun bir sürece yayılmış olarak seçmen kayıtlarının oluşturulması, aday kayıtları, kampanya süreci, seçmen eğitimi ve farkındalık çalışmaları, seçim günü ve seçim sonrası itiraz süreçlerini izleyip raporladık.

Seçim öncesi süreçte, öncelikle seçmen kütüklerinin oluşturulması konusunda ayrımcı tutum sergilenmektedir. Burada temel olarak ayrımcılık, mahkumlar, vasi atanan kişiler, evsiz kişiler ve sığınma evlerinde yaşayan kadınlar açısından; daha çok kişisel ayrımcılık bakımından öne çıkmakta. Adrese dayalı sistem sebebiyle, evsiz kişiler ve sığınma evlerindeki kadınların seçme hakkı ihlal edilmekte. Ayrıca, mahkumlar ile vasi atanan kişiler, özellikle de zihinsel engelliler de oy verme hakkından mahrum bırakılıyor. Seçim öncesi düzenlemelerin bir parçası da, YSK kararlarının analiz edilmesi. Burada öne çıkan iki husus, YSK kararlarının tutarlı olmadığı veya seçim hukuku açısından çifte standart yarattığı, daha spesifik olarak da, kararlardan bir kısmının hak ihlali ya da ayrımcılık teşkil ettiği olmuştur.

Seçim günü bahsettiğim üzere, her ne kadar Yüksek Seçim Kurulu sivil toplum örgütlerini seçim izleme için akredite etmeyi reddetse de, gözlem heyetleri oluşturularak bağımsız gözlem yapılması amaçlanmıştır. Gözlemciler, gün boyunca oy verme merkezlerinde gözlem yaparak merkezlerin erişilebilirliği, oy verme sürecinin eşit şekilde işlemesi ile sürecin adil, şeffaf ve demokratikliğine ilişkin veri toplamaktadır. Ayrıca gün sonunda oy sayım süreci de izlenmektedir. Seçim sonrasında ise seçimlere ilişkin yapılan itiraz ve şikayetler ile sonuçları değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın yürütülmesinde; seçme/seçilme hakkının dezavantajlı gruplar – engelliler, okuma yazma bilmeyenler, Türkçe bilmeyen seçmenler, sığınma evlerindeki kadınlar, LGBTI+'lar, mevsimlik işçiler ve etnik kökeni ve inancı farklı gruplar – tarafından da özgürce kullanılıp kullanılmadığını tespit etmeyi gözettiğimizi de ayrıca belirtmek isterim.

Metodoloji

İzleme çalışmalarımız sırasında özellikle veri toplarken birçok araç kullanıyoruz. Çalışmalarımızın hepsinde kesişimsellik ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel alınması hem önemli bir nokta, hem de dünyada ve çalışmalarımızı yürütmemiz itibarıyla Türkiye’de izleme faaliyetlerinin geneli itibarıyla dikkat edilmesi ve geliştirilmesi gereken bir mesele.

Bireysel Başvuru

Dernek olarak, özellikle hak ihlaline uğramış olan kişilerden başvuru da kabul ediyoruz. Genel olarak, sorumlu kurumların farkındalık ya da bilgilendirmeye ilişkin faaliyetlerinin yeterli olmaması ya da yeteri kadar kapsayıcı olmaması öne çıkan bir husus. Bu sebeple hak ihlaline uğramış olan kişilerin, sivil toplum örgütlerine erişebilmesi önemli.

Örneğin, 7 Haziran Seçimleri öncesinde, Türkçe ve okuma yazma bilmeyen iki kadın başvurucu, YSK’nın seçmen bilgilendirme spotlarının Kürtçe yapılması için ESHID’e başvuru yaptı. Başvuruculara hukuksal destek sağlanarak, YSK’ya başvuru yapmaları sağlandı. Dernek, iki başvurucu için KDK ve TİHEK’e bu kapsamdaki hak ihlaline ilişkin başvuru yaptı. TİHEK, seçimlerden sonra, bu uygulamanın seçme ve seçilme hakkının ihlali olduğuna ilişkin karar açıkladı. Başvuru sonrasında YSK ise 27.05.2015 tarihli 1040 sayılı kararında, seçim eğitimi yapmadığı, ancak Türkçe bilmeyen seçmenlerin talebi halinde, “*sandık başında tercüman vasıtası ile oy kullanma sürecinin açıklanması*” gerektiği kararını verdi. Bu karar sadece Türkçe ve okuma yazma bilmeyenler için değil, aynı zamanda işitme engelli seçmenler için de önemlidir. Buna rağmen, ilgili karar, YSK’nın sitesinde yer almamış ya da yaygınlaştırılmamıştır. Bu sebeple buna müteakip seçimlerde, seçmenler bu haktan yararlanamamıştır. Seçim gözlemi sırasında, siyasi partilerin bu karara ilişkin müşahitlere bilgi vermediği de gözlemlenmiştir. TÜİK verilerine göre, okuma yazma bilmeyen seçmenlerin çoğunu kadınlar oluşturduğundan, bu uygulama özellikle kadın seçmenlerin seçme hakkını etkin şekilde kullanamamasına yol açmaktadır.

Bilgi Edinme

Bilgi edinme hakkı kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan bilgi edinme başvurularını izleme çalışmalarımız kapsamında uzun süredir kullanıyoruz. Edindiğimiz deneyim ise her ne kadar kanun uyarınca cevap verilmesi bir zorunluluk olsa da başvurulara sıklıkla cevap verilmemesi, gelen cevapların kendi içinde tutarsız, muğlak ya da ara ara sorulan soruyla alakasız olması. Ayrıca, son dönemde bilgi edinme başvurularına verilen cevapların giderek daha muğlak ya da içerdikleri bilginin de azaldığını görmekteyiz. Detaylı araştırma gerektirmeyen bir bilgi edinme başvurusu olsa dâhil, son dönemlerde sıklıkla Bilgi Edinme Hakkı Kanunu md. 7'ye istinaden “*ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge*” gerektirdiği gerekçesiyle olumsuz cevap verilen yanıtlar görülmektedir.

Medya Tarama

Bir diğer araç ise medya tarama; yerel ve ulusal düzeyde internet medyasında yer alan haberlerin taranması yoluyla veri toplamaktayız. Medyadan elde ettiğimiz verileri, daha sonrasında mümkün olduğunca başka kaynaklardan da doğrulamaya özen gösteriyoruz. Topladığımız verileri hak temelli olarak ayrıştırıp bu doğrultuda analiz ediyoruz.

Özellikle son dönemde ana akım ve yazılı basındaki dönüşüm sonrasında bu mecrada tarafsız haberlere ulaşmanın daha zorlaşması, belli hak ihlallerine ilişkin haberlere yer verilmemesi sebebiyle ağırlıklı internet haberciliğini kullanıyoruz. Medya kuruluşlarının kapatılması ya da siyasi araç hâline gelmeleri, erişim engelleme kararlarındaki artış, sansür ve oto-sansür gibi etkenlerin de medyaya yansıyan ayrımcılık vakalarının sayısında bir düşüşe yol açtığı söylenebilir. Çoğunlukla görece daha “büyük” vakalar medyaya yansımaktadır. Bu vakaların kamuoyuna sunumunda ayrımcı nitelik taşıyan hatta nefret söylemine varan dil kullanımına da sıklıkla rastlanmaktadır.

Dava İzleme

Dava izleme, ayrımcılığın yargı pratiklerindeki yerine ilişkin bilgi toplamak için önemli bir araç. Dava izleme faaliyetlerimizi, temel olarak Solicitors International Human Rights Group isimli, Uluslararası İnsan Hakları Avukatları Grubu olarak da çevirebileceğimiz avukat grubunun adil yargılanma ilkelerine dayanan metodolojisi ile yürütmekteyiz. Öte yandan birçok STÖ'nün de yaptığı üzere farklı davalarda müdahillik taleplerimiz de oluyor. STÖ'lerin müdahillikleri hem adil yargılama standartlarının güvence altına alınması hem de cezasızlığın önlenmesi açısından çok önemli. Fakat çoğunlukla “suçtan doğrudan zarar görmeme” gerekçesiyle STÖ'lerin talepleri reddediliyor.

Diğer alanlarda olduğu gibi, yargı süreçlerinde de ayrımcılık yasağının yeterli olarak uygulanmadığı hatta göz ardı edildiği; hatta bu sebeple ayrımcılık vakalarının, çoğu kez cezasızlık ile sonuçlandığını görüyoruz. Ayrımcılığın önlenmesine ilişkin hukuki, idari, siyasi ve toplumsal mekanizmaların varlığından ya da etkin işleyişinden söz etmek de gayet güç. Örneğin, kasten yaralama suçunda ağırlaştırıcı sebep olmasına rağmen ayrımcılık ya da nefret saikinin dikkate alınmaması ve tüm süreçte göz ardı edilmesi gibi tutumlar gayet yaygın.

Burada önemli olan ayrımcılık içeren ya da iddiası taşıyan vakalarda soruşturma makamlarının tutumu, devamında savcılığın iddianameleri, açılan davalarda mahkemelerin tutumu, verilen cezalar, sanıkların kimliğinin sürece etkisi ve yasa önünde ne derece eşit oldukları gibi faktörlerin hepsinin bir bütün olarak incelenmesi, ayrımcılığa ilişkin genel resmi ortaya çıkarır niteliktedir.

Son dönemde izlediğimiz ayrımcılık içeren davalardan Sakarya’da Kadir Sakçı’nın öldürülmesine ilişkin davayı örnek verebiliriz. Kürtçe konuştuğu için öldürülen bir baba ve yaralanan oğlu hakkındaki bu davanın, 6 Aralık 2019’da karar duruşması görüldü, sanığa cinayetten müebbet hapis ile kasten öldürmeye teşebbüsten 15 yıl ve silah bulundurma suçundan 1 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Olaydan sonra sanık Hikmet Usta’yı Bursa’ya kaçırarak tutuksuz sanığa ise 5 ay hapis cezası verildi. Davada mahkeme heyeti tarafından ayrımcılık ya da nefret saikine ilişkin hiçbir tartışma yapılmadı. Hatta, olayın gerçekleşmesinin hemen ardından Sakarya Valiliği, “olayın etnik temele dayanmadığı” açıklamasını yapmıştı. İrkçi saikin dikkate alınması ve verilen cezada etkili olması gerekir, aksi takdirde nefret saiki ile işlenen suçlar ve diğerler arasında bir fark kalmayacaktır.

Daha öncesinde de 2010 yılında Manisa’nın Selendi ilçesinde Romanlara yönelik ırkçı saldırı ve linç girişimine ilişkin açılan davayı izledik. Olaya ilişkin soruşturma, polis tarafından tam 22 gün sonra başlatılmış, davanın bitmesi ise 2015 yılını bulmuştur. Yargılanan toplam 80 sanıktan 38’i, TCK md. 216 “halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşığalamak” ile “mala zarar verme”den 8 ay ile 45 yıl arasında hapis cezası aldı. Md. 216’nın uygulanması sebebiyle önemli bir karar olmasına rağmen, nefret saiki mala zarar verme konusunda dikkate alınmamıştır. Yine de, STÖ müdahillikleri, Roman Hakları Derneği tarafından rapor hazırlanıp mahkemeye sunulması ve STÖ’ler dahil olmak üzere birçok farklı kesimin bu davayı başından sonuna kadar izlemiş olması, önemli bir nokta.

Veri / İstatistik

Kullandığımız verilerden bir kısmının kaynağı ise, çoğunlukla yıllık olarak yayınlanan resmi istatistikler. Ayrıştırılmış veri toplama, bu verilerin kamuya açık olarak yayınlanması, Türkiye’nin de taraf olduğu BM Sözleşmelerinin birçoğunda bir yükümlülüktür. Ancak tek başına veri toplanması yeterli değildir, ayrıştırılmış veri toplanması, toplanan bu verinin de ilgili yükümlülüklerin uygulanmasının değerlendirilmesinin sağlanması da gerekmektedir. Veri toplama yönteminin tasarlanma sürecinde de ilgili paydaşlar ve sivil toplum kuruluşları ile “anamlı istişare” içinde olunması gerekmektedir. Ayrıca bu süreçte kişisel verilerin korunması ilkesi doğrultusunda uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir.

Buna rağmen, son yıllarda yayımlanan istatistiklerde verilen detaylı bilgilerde de bir azalmak gözlemlenmekte. Genele dair bir istatistik çıkarılsa dahi, detaylara yer verilmediği görülmektedir. Bu konuda Türkiye’de sığınmacılara ilişkin verilerin sadece cinsiyet kırılımında paylaşılıyor olması örnek olarak gösterilebilir. Toplamda sadece kadın ve erkek sayısına ilişkin veri tutulması önemli olmasına karşın yeterli değildir, hem kamu kurumları hem de sivil toplumun kullanması, hedef odaklı politika ya da çalışma yürütülmesi için anlamlı başka veri türlerinin de tutulması gerekmektedir. Bu mevzu, özellikle çoklu ayrımcılık riski altında olan kişilerin belirlenebilmesi ve gerekli tedbirlerin alınabilmesi için önemlidir.

Bu anlamda ırk, etnik köken, din veya inanca dayalı ayrımcılığa dair istatistiklerin eksikliği, ayrımcılıkla mücadele ve izleme faaliyetlerinin Türkiye’de izlenmesini daha güç kılmaktadır. Bunun sonucu olarak, özellikle STÖ’ler, tekil vakalara ilişkin çalışmalar üzerinden faaliyetlerini yürütmek zorunda kalmaktadırlar.

Saha Araştırması

Belli bir soruna ilişkin hedef kitlenin genel algısını ölçmek amacıyla, saha araştırması da belli noktalarda tercih ettiğimiz bir yöntem. Son yıllarda Engellilerin Adalete Erişimi ve Ayrımcılık Algısı olmak üzere iki saha araştırması yaptık. Burada seçtiğimiz hedef kitle, “örgütlü” engelliler ve dezavantajlı grup mensuplarıydı (yani herhangi bir sivil toplum ya da sivil oluşumun parçası olan kişiler). Engelli kişilerin adalete erişimde karşılaştığı engelleri tespit etmek, bu doğrultuda bir çözüm önerisi ya da hedef odaklı çalışabilmek için hedef grubun kendisine bu yolla danışmanın önemli olduğunu düşündük. Hedef kitlenin tamamına erişmek tabii mümkün değil, ancak hem bu konudaki çalışmaların eksikliğini gidermek, hem de ilerideki çalışmalara bir zemin hazırlaması hedeflediğimiz diğer amaçlar arasındaydı.

Ulusal/Uluslararası Mekanizmalar

Son dönemde hem pratikteki uygulamalar hem kanuna ilişkin değişiklikler sonucunda, STÖ’lerin kamu karar verme mekanizmalarını etkileme imkânı giderek azalmaktadır. Bu sebeple, uluslararası mekanizmaların kullanımı, özellikle savunuculuk faaliyetleri açısından daha fazla önem kazanmaktadır. Yukarıda bahsettiğim izleme çalışmalarımız dâhilinde kullandığımız yöntemler ve daha sonrasında gelen raporlama faaliyetleri, özellikle uluslararası mekanizmaların yerelden ilk elden bilgi alabilmesi açısından gayet önemlidir.

Birleşmiş Milletler Komiteleri gibi sözleşme temelli mekanizmaların süreçlerine, gölge rapor yönetiminin ötesinde daha geniş bir çerçevede dâhil olmaya çalışıyoruz. Cenevre’de fiziksel olarak savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirmek, tüm STÖ’ler için önemli olan finansal imkân sorununu da beraber getiriyor. Ancak 4 yılda bir gerçekleşen raporlama döngüsüne, soru listesi, gölge rapor hazırlayarak ve nihai gözlem raporlarının takibi yapılarak dahil olmak da mümkün. Son dönemde Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, hem Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (CERD) hem de Engelli Hakları Komitesi (CRPD) nezdindeki raporlama döngülerinde aktif rol aldı. Mart 2019’da Engelli Hakları Komitesi’ne sunduğumuz soru listesindeki noktalardan bir kaçının Komite’nin soru listesinde yer aldığını, gölge raporumuzda yer verdiğimiz önemli noktalara hem Taraf Devlet’e ile diyalog esnasında hem de Nihai Gözlem Raporunda yer verildiğini gördük.

BM nezdinde sözleşme temelli mekanizmaların süreçlerine katılım dışında, ilgili departman ya da komisyonların, ara ara kendi hazırlayacakları raporlar için ilgili paydaşlardan görüş veya bilgi notları talep ettikleri çağrılar ya da BM dışı kurumların, örneğin ayrımcılık konusunda Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı devlet raporları ya da Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporları gibi etkisi daha yüksek olan mecralara görüş sunma olanağının da sivil toplum kuruluşları veya bu alanda çalışan paydaşlar tarafından kullanılması gayet önemli.

Ulusal mekanizmaları da aktif olarak kullanmamıza rağmen, insan haklarının korunması ve hak ihlallerinin önlenmesinde, özellikle ayrımcılık konusunda etkili olarak çalıştıklarını söylemek güç. TIHEK ve KDK, hem izleme faaliyetlerimiz kapsamında öne çıkan hem de başvuru yaptığımız iki kurum. Paris Prensipleri ile uyumlu olmamaları hem de yapısal ya da işleyişleri bakımından bağımsız olmamaları bu iki kurumun etkili olarak ayrımcılık ile mücadelede bir araç olmamasının temel nedenleri arasında. TIHEK, ayrımcılık konusunda re'sen inceleme yapabilmesi ve bireysel başvuru kabul etmesinde rağmen hem yetkileri hem de etki alanı çok sınırlı, özellikle de verdikleri kararların bağlayıcı olmaması önemli bir etken.

Seçime ilişkin çalışmalarımız kapsamında YSK'ya da başvuru yapmaktayız. Örneğin biraz önce bahsettiğim, seçmen eğitimlerinin sadece Türkçe olmasından doğan 1040 sayılı YSK kararı 31 Mart 2019 yerel seçimleri için yayınladığı 138 ve 138/ II sayılı genelgelerinde yer vermemiştir. Bu nedenle, ESHID yine YSK'ya 22 Ocak 2019'da bu kazanımın genelgelere eklenmesini talep eden bir başvuru yaptı. Ancak 2 gün sonra gelen cevapta, kanun ve genelgelere uygun şekilde oy verme işleminin yapılacağı, bu sebeple de tercüman sağlanmasına ilişkin talebin reddedildiği tarafımıza iletilmiştir. Bu kararda bir gerekçe belirtilmemiş olması bir yana, verilen karar hem Anayasa'da güvence altına alınan seçme ve seçilme hakkı, hem de YSK'nın yetkilerini düzenleyen kanunlara ve son olarak da uluslararası insan hakları sözleşmelerine aykırıdır.

Zorluklar

Özellikle izleme faaliyeti yürüten STÖ'ler ve genel olarak tüm sivil toplum çalışmalarındaki en büyük zorluğun kamunun şeffaf olarak çalışmaması olduğunu söylemek mümkün. Bunu dışında çalışmalarımız kapsamında karşılaştığımız diğer zorlukları iki başlıkta ele alabiliriz:

Hak ihlaline uğrayan kişiler açısından, zorluklardan ilki, ikincil mağduriyet sebebiyle kişilerin çekingen davranmasıdır ve hak arama mekanizmaları konusunda farkındalığın az olması. Diğeri ise, STÖ'lerin kendilerine ulaşan başvuruculara ilişkin izleyeceği yol konusunda bilgi sahibi olmamasıdır. STÖ'lerin bu alanda yürüttüğü çalışmaları nasıl anlamlı bir bütüne dönüştürülebileceği de tartışılması gereken bir diğer konudur.

Sonuç yerine

Toparlamak gerekirse, ırk, etnik köken, din ve inanç ayrımcılığına ilişkin izleme çalışmalarımız, bu gruplara mensup kişilerin uğradığı ayrımcılığı bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri ile birlikte sistematik olarak izlemeyi, raporlamayı hedefliyor. Burada ayrımcılığın görünür kılınması, daha da önemli olarak ayrımcılığa kesişimsel olarak bakılması, toplumsal düzeyde farkındalığın artması, ilgili tüm kurumların yükümlülüklerini yerine getirmesi ve cezasızlığın önlenmesi için çalışmaktayız.

İlgili kurumların öncelikli olarak sistematik veri toplama konusundaki eksikliği, izleme faaliyetlerinin öne çıkan vakalar üzerinden ve erişilebilen veriler üzerinden yürütülmesine sebep olmaktadır. Bu duruma rağmen, izleme faaliyetlerimiz sonucunda üç temel saptama yapmak mümkündür:

İlk olarak, ırk, etnik, din ve inanç ayrımcılığı, her izleme dönemindeki siyasi atmosfer ile bu atmosferin kamusal alandaki yansımasından bağımsız değildir. Bu duruma gösterilebilecek en önemli örnek seçim dönemlerinde kampanya süreçlerinde kullanılan ayrımcı dildir. İkinci olarak, ulusal mevzuat, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini karşılamamaktadır. Burada öne çıkan uygulamalar, özellikle de BM Sözleşmelerinde etnik ve dini azınlıklara ilişkin maddelere koyduğu çekinceler, AIHM kararlarının uygulanmaması, ihlallerin giderilmesi için tavsiye edilen değişikliklerin de dikkate alınmamasıdır.

Son olarak, ayrımcılığa uğrayan kişiler, hak ihlallerinin tazmini konusunda tatmin edici sonuçlar alamamaktadır. İlgili kurumlar tarafından atılan olumlu adımlar olsa bile, çoğunun uygulama aşamasında hedefine ulaşmadığını gözlemlemek mümkündür, burada kesişimsel bakış açısının eksikliği de önemli bir etken olarak görülebilir.

1. OTURUM

**DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE
HOLOKOST ÇALIŞMALARI
VE EĞİTİMİ**

Türkiye’de Holokost eğitimini yeniden düşünmek: Eğitimciler için örnek ders uygulamaları

Belin Benezra Yensarfati

Bugünkü sunumumun başlığı Türkiye’de Holokost eğitimini yeniden düşünmek. Burada yeniden düşünmek derken iki ana hedefim vardı. Bir tanesi sunumun ilerleyen bölümlerinde de bahsedeceğim, ekip olarak yarattığımız, eğitimciler için örnek ders uygulamalarından önce yapılmış çalışmaları gözden geçirmek ve Türkiye’nin politik, akademik gündeminin Holokost üzerinde yoğunlaşması üzerine birkaç söz edebilmektir. İkinci hedefim de, Türkiye’de yaşayan, bu kültürle ve bu tarihte yetişmiş kişileri hedef kitle olarak belirleyen eğitimciler için elimizde artık mevcut olan örnek ders uygulamaları üzerine yeniden bir değerlendirme yapmak.

Öncelikle Türkiye’de Holokost’a dair duyulan bu merakın nereden geldiğine değinmekte ya da bu ortamı hazırlayan faktörlerin neler olduğuna bakmakta fayda var. Türkiye’de 2000’ler ile birlikte özellikle resmi tarih yazımının sorgulanması, tarihle yüzleşme çalışmalarının hızlanması, bunun yanı sıra sözlü tarih, bellek, hafıza gibi konulara da ilgi duyulmaya başlanmasıyla, akademi ve sivil toplumda yeni bir ortamın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu doğrultuda, Türkiye’de eski yaşanmışlıkların da sorgulanması, su yüzüne çıkan ya da çıkamamış konular hakkında araştırma yapılmaya başlanmasının ve bunların gazete sayfalarına, sivil toplum kuruluşlarının projelerine, akademi de tezlere ve makalelere yansımalarının büyük bir hızla yaşandığını gördük. Politik ortamı da hesaba katmanın uygun olduğunu düşündüğüm bu yıllarda, özellikle açılım süreçleri ile ve de Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik isteğinin de çokça dile getirilip bazı adaptasyonların yapıldığı bir uyum dönemi idi.

1933-1945 yılları arasında, Avrupa’nın göbeğinde yaşananların Türkiye’deki yansımaları üzerine bir değerlendirme yapmak, Türkiye’nin kendi tarihiyle de yüzleşmesi için, olumlu olumsuz tüm olayları kucaklayabilmesi için bulunmaz bir fırsat.

Buna referansla, uluslararası camiada bahsetmeden geçemeyecek olduğumuz bir örgütün varlığını da masaya koymak gerekiyor. IHRA, yani Uluslararası Holokost Anma İttifakı. 2000 yılında Uluslararası

Stockholm Forumu'nun Holokost Bildirgesi ile çok sayıda hükümeti ve birçok uluslararası ögeyi de bir araya getirip kurulan Uluslararası Holokost Anma İttifakı (IHRA International Holocaust Remembrance Alliance), tamamıyla Holokost anısına adanmış uluslararası bir örgüttür. Şu anda 34 üye ülkesi bulunan kuruluşun amaçları arasında, Holokost'un anılması ve gelecek nesillere anlatılması, eğitimlerinin yaygınlaştırılması, antisemitizm ile mücadele, inkar politikalarıyla başa çıkma, etnik temizlik, soykırım gibi meseleler konusunda çalışmalar yürütmektedirler. 2008'den beri gözlemci üye statüsünde bulunan Türkiye'nin de bu süreci tam üyelikle sonuçlandırabilmek için bazı sorumlulukları yerine getirmesi bekleniyor. Bunları kabaca şöyle sıralayabilirim: Devlet nezdinde Yahudi Soykırımı (Shoa) Anma Günü'nün düzenlenmesi, dönemin arşivlerinin çalışmalara açılması ve Holokost'un resmi eğitim müfredatına dâhil edilmesidir. Nitekim bu doğrultuda son yıllarda Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin de katıldığı anma günleri düzenleniyor. İlki Hahambaşılık Holokost Komisyonu tarafından 2000'de düzenlenirken, 2015'teki anma ilk kez Ankara'da büyük isimlerin katılımıyla Bilkent Üniversitesi'nde düzenlendi.

Bu saydığım iki durum; birincisi tarihle yüzleşme ve beraberinde getirdikleri diğeri de IHRA'ya üyelik süreci Türkiye'de Holokost üzerine ilgiyi arttırdı. Peki şu zamana kadar neler yapılmış, nasıl platformlarda bu konu tartışılmış ya da nasıl işler yürütülmüş yeniden bir göz atalım.

Öncelikle varlıktan öte yokluk ile başlamakta fayda var. Birçok ülkede kurumsal olarak yer alan Holokost Çalışmaları (Holocaust Studies) ya da Yahudi Çalışmaları (Jewish Studies) bölümlerinin Türkiye'de olmayışı, bu tip konuları çalışırken bilimsel ve etik bir çalışma yürütme konusunda işleri zorlaştırıyor. Bunun yanı sıra eğitim materyalleri hazırlanırken özellikle üniversite kütüphanelerinde bu kaynakların eksikliği karşımıza çıkıyor. Bu sebeple, bu konu özelinde İstanbul Bilgi Üniversitesi kütüphanesini zenginleştirmeyi de kendi amaçlarımız arasına almıştık.

Bunun dışında özellikle Türkçe yazılmış ya da Türkçeye çevrilmiş referans kaynak olarak kullanılacak materyallerin eksiliği dikkat çekiyor. Seksenler ve doksanlardan sonra, dünyada özellikle Holokost konusunda sonsuz bir bibliyografya oluşurken, Holokost inkarını bir kenara koyduğumuzda, Türkiye'de yayınlanan kitaplar ve çalışmalar çok azdır.

Tabii ki burada bir durup şu ayrımı da ortaya koymak lazım. Soykırımın birebir yaşandığı coğrafyalar ile hiç yaşanmadığı ya da etkisinin hissedildiği coğrafyalar arasındaki ayrım, kendi dilinde yaratılmış külliyyatın da sayısını belirlemede etkili bir faktör olmaktadır.

Bu konudaki bir başka yokluk ya da eksiklik hikâyesini de ortaöğrenimde okutulan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı içeriğinde bulmak mümkün. Kitabın ilgili sayfalarına baktığımızda, II. Dünya Savaşı, Hitler, Nazizm, Parti'den söz edilmektedir. "II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan insan hakları ihlalleri"¹ başlığı altında da, Holokost'tan yaklaşık iki sayfa bahsedilmektedir. Kristal Gece, Nürnberg Kanunları, Getto, toplama kampları, soykırım, Holokost, ölüm kampları, Auschwitz, Einsatzgruppen (aynzatzgurupen) – ölüm birlikleri, Nürnberg Mahkemeleri'nin ismi geçmektedir. Kitaba göre Holokost, Nazi Almanyası'nın II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında sistemli bir şekilde gerçekleştirdiği Yahudi katliamına verilen isimdir.

1 Alemdar, Emrullah ve Keleş, Savaş. Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı. Devlet Kitapları, 2019.

Peki, bu dersi kimler alabiliyor diye baktığımızda, 2018'de yenilenen son duruma göre, aslen on ikinci sınıflarda, bazı durumlarda da on birinci sınıflarda seçmeli olarak okutuluyor. Lisenin durumuna (Spor lisesi, İmam Hatip, Anadolu, Fen, Sosyal Bilim lisesi vs. ...), okulun öğretmen kadrosuna göre, 2 ya da 4 saatlik olarak seçmeli ders olarak okutuluyor. Öğretim programı amaçlarına baktığımızda 4 saatlik seçmeli olunca, Holokost'un ismi geçmeden “*Asya ve Avrupa’da insan hakları ihlallerine değinilir.*” cümlesini görürken, 2 saat seçmeli olduğundaki amaçlarda bu cümlenin bile varlığı mevcut değildir. Öğretmen inisiyatifine kalan bu öğretme işinin yanında, tekrar etmekte fayda duyduğum başka bir boyutu da, bu konuda öğretmenlerin kullanabileceği arka plan metinleri ve etkileşimsel yöntemlerle hazırlanmış Türkçe materyaller yok denecek kadar az olmasıdır.

Burada ufak bir not düşmekte fayda var. Öğrencilerinin tamamının Yahudi nüfustan oluştuğu Ulus Özel Musevi Okulları'nın da, yıllar içinde yenilediği eğitimlerinin bir parçası da Holokost eğitimi. Holokost'u öğretirken hedef kitlenizin kim olduğu da sanırım en önemli meselelerden biri. Bu okuldaki hedef kitlenin daha önce bir şekil sosyalizasyon süreçlerinde bu konuyu duydukları, özellikle grubun üzerindeki Holokost bilgi yorgunluğunun da bulunduğunu göz önünde tutmak gerekiyor. Dolayısıyla, kitleye özgü üretilmiş ya da transfer edilmiş bu eğitimlerin başka gruplar üzerinde doğru çalışmasını imkansız kılıyor.

Kaynakların azlığı, akademideki durum, okullardaki eğitim kitapların durumundan bahsettikten sonra, biraz da özellikle sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla gerçekleşen projeler, konferanslar, sergi ve işlerden bahsetmek gerekiyor.

İlk olarak bahsedeceğim Aladdin Projesi, 2009 yılında Fransa’da UNESCO himayesinde kurulan bir sivil toplum örgütüdür. Kendi sitelerindeki ifade ile “*farklı kültürlerden ve dinlerden gelen insanları, özellikle Yahudileri ve Müslümanları, uyumlu kültürler arası ilişkileri arttırmak gibi ortak bir amaç çevresinde birleştirmeyi amaçla..(yan)*”²maktadırlar. Web sitesinde Holokost özelinde Türkçe olarak yine çok kısıtlı bazı bilgiler yer alıyor. Bu proje kapsamında 2011 yılında Auschwitz Toplama Kampı ziyareti yapıldı. Yine 2011 yılında İstanbul Film Festivali’nde Claude Lanzmann’ın belgeseli olan Shoah Belgeseli, Beyoğlu Sineması’nda gösterildi ve Lanzmann gelip konuşma yaptı. 2012’de 9 saatlik belgeselin hakları alındı ve Türkçe altyazı ile TRT’de birkaç gün gösterildi. 2012’de Boğaziçi Üniversitesi’nde “*Yahudi Bilim Adamlarının Türk Üniversitelerine Katkıları*” üzerine bir konferans düzenlendi. 2013 yılında, Galatasaray Üniversitesi’nde Holokost Eğitimi adı altında bir konferans düzenlendi ve bazı eğitici gruplar kurulması hedeflendi. Son olarak, 2014 yılında 15 akademisyenin içinde yer aldığı bir grup İsrail’de Yad Vashem Müzesi’ni ziyaret etti ve bir online ders hazırlığı yapıldı. 2014 yılından sonra projenin Türkiye ayağını da takip etmek çok mümkün olmamaktadır.

Bu ekipte de bulunan Enka Adapazarı Okulları’nda³ görev yapan İngiliz vatandaşı James McMillan, daha sonra bireysel inisiyatif alıp 2014 yılında dokuzuncu, onuncu ve on birinci sınıf öğrencilerinden oluşan 12 kişilik bir grubun katıldığı, yaklaşık bir yıl süren bir proje gerçekleştirdi.

2 <https://www.projetaladin.org/tr/aladdin-projesi.html>

3 http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-92498-adapazarinda_holokost__projesi_.html

Okul saatleri sonrasında katıldıkları projede öğrenciler, II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki Yahudi yaşamını, Holokost'a giden yolda yaşanan olayları ve soykırımı öğrendiler. Haziran ayında Krakow ve Auschwitz'e bir ziyaret düzenleyen grup, bir yıl boyunca öğrendiklerini hem kendi okullarında hem de İstanbul'daki Enka Okulları'nda diğer öğrencilere sundular. Herhalde bu da, Yahudi okulu dışında Holokost eğitimini somutlaştıran ve hatta gazetelere çıkan tek örnekti.

Bunun dışında, kaynak eksikliğini başka bir biçimde dolduran, 2013 yılında Açık Toplum Vakfı ve Anadolu Kültür ortak projesi olan "Bir Daha Asla, Geçmişle Yüzleşme ve Özür"⁴ adlı sergi Depo'da yapıldı. İçerisinde Almanya diye de bir bölüm vardı. Hala online olarak ulaşılabilen değerli bir çalışma olarak kaldı, hatta biz de derslerimizin birinde bu çalışmaya referans verdik.

Başka önemli işler de, ders geliştirenlerin de arasında olup ve uzunca zamandır bu konuya kafa yormuş olan Pınar Dost'u da içinde bulunduğu 2012 ve 2016 yılları arasında, sahadaki önemli aktörlerden olan Amerika Holokost Anma Müzesi (USHMM) ve Amsterdam Anne Frank House ile birlikte gerçekleştirilen faaliyetler ve konferanslardır. Bu projelere, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yahudi Toplulukları Çalışma Birimi (YATOÇ), Bilkent Üniversitesi, ABD Ankara Büyükelçiliği, UNESCO, Anadolu Kültür gibi kurumlar da destek vermiştir. Bu projelerde Pınar Dost'un kitaba hazırladığı derslerinin ilk taslakları da oluşmuştur.^{5 6 7}

Bunların haricinde, kitabın giriş kısmında, Kenan Çayır ile de referans verdiğimiz, 2017 yılında, Karakutu, Toplum Gönülleri Vakfı ve Kiga'nın birlikte çalıştığı *Commitment without Borders*⁸ adlı çalışmasının çıktısı olan "Antisemitizmi Önleme ve Holokost Eğitimi Kılavuzu" nun içinde Holokost ile ilgili birkaç ders mevcuttur. Özellikle hedef kitlesi Türkiye'deki öğrenciler olmayan ama değerli etkinlik ve dersler içeren bir çalışmadır.

Tüm bu üretilenlere ve projelere de bakıldığında, hala elimizde somut olarak üretilmiş bir kitap ya da öğretmenlerin rahatlıkla ulaşabileceği bir kaynaklar bütünü olmadığını görmekteyiz. Bu sebeple, ekipçe bu işi yaparken, Türkiye'de böyle bir boşluğu doldurduğumuzun sorumluluğunun bilincinde olarak, elimizden gelen gerekli özeni ve titizliği göstermeye çalıştık. Başka ülkelerde üretilmiş eğitimleri de, Türkiye koşullarına adapte etmenin ya da birebir transfer edilemeyeceğinin bilincinde olup, kopya olmayan, kendine has bir eğitimin gerekliliğinin farkında olarak hareket ettik. Bu amaçla, içerisinde eğitimci, öğretmen, tarihçi ve akademisyenlerin yer aldığı bir ekip olarak, iki sene boyunca çalışıp türlü okumalar yaptık, belgeseller izledik. Anne Frank House eğitmenleriyle Amsterdam'da bir araya geldik

4 <http://www.birdahaasla.org/>

5 2016 Ankara ve İstanbul, "Learning from the Holocaust and Other Genocides" – UNESCO, Amerika Holokost Anma Müzesi, ABD Ankara Büyükelçiliği, Anadolu Kültür, YATOÇ.

6 2013 Ankara, 2014 İzmir, 2014 Diyarbakır, "Educator at the Teacher Training Seminar on Human Rights & the Holocaust" Anne Frank House, Amerika Holokost Anma Müzesi, Sosyal Değişim Derneği.

7 2012 İstanbul, "Teacher Training Seminar on Human Rights and the Holocaust" İstanbul Bilgi Üniversitesi, Anne Frank House, Amerika Holokost Anma Müzesi.

8 "Antisemitizmi Önleme ve Holokost Eğitimi Kılavuzu" Toplum Gönüllüleri Vakfı, Karakutu ve KIGA (Politische Bildung Fur Die Migrationsgesellschaft) http://www.kiga-berlin.org/uploads/170622_KIga_Publikation_CwB_tr_Screen.pdf

ve uzmanlarla deneyim paylaşımında bulunduk. Tüm bunların sonunda 9 adet ders ürettik. Dersleri farklı branşlardan öğretmenlerin ve sivil toplum çalışanlarının olduğu oturumlarda denedik ve geri bildirimlerini aldık. Bunun dışında, öğleden sonra da deneyim paylaşımı atölyesinde dinleyeceğimiz gibi beş farklı şehirde farklı branşlardan eğitimcilerle bu dersleri paylaştık.

Holokost eğitimi konusunda sıklıkla tartışılan konulardan biri olan, bu projenin de danışma kurulunda bulunan Barry van Driel'in de makalesinde⁹, alanı olan sosyal psikoloji üzerinden tartıştığı bir konu; Holokost hakkında mı yoksa Holokost üzerinden mi eğitimlerin kurulması gerektiğidir (Teaching about and teaching through the Holocaust). Bu konuda çalışan farklı kurumlar farklı pozisyonlarda yer alırken, biz bu iki yaklaşımı bir arada tutmaya özen gösterdik.

Öncelikle Holokost üzerinden öğrenmenin neye yarar sağlayacağı ve bizim neyi hedeflediğimiz, neyi önemli gördüğümüz üzerinde ekipçe anlaşarak başladık dersler modüllerini yaratmaya. Bunlardan bazılarını sizlerle de paylaşmak gerekirse, ayrımcı dili fark etmek, ırkçı politikaları tanıyabilmek, kırılğan demokrasilerin nelere yol açabileceğini görmek, farklı gruplarla empati kurabilmek, insan hakları mevzusunun her grup ve her dönem için geçerli olduğunun kabul etmek, eleştirel düşüncenin önemi, önyargı ve özcülüğün sonuçlarını tahayyül edebilmek, demokratik değerler ve temel hak ve özgürlüklerin her koşulda korunması bilinci, birey olarak bu tip durumların her kademesinde sorumluluğumuzun ve hareket edebilme kabiliyetimizin olduğunun farkına varmak, tarihle yüzleşme ve sorumluluk almak, farklı coğrafyalarda yaşanan olaylara tanıklık etmek ve onlar hakkında empati kurabilmek, hukukun üstünlüğü ve adaletin öneminin farkında olmak.

Tüm bu değerleri aklımızda tutarak ve bazı mekanizmaları temel alarak; derslerimizi, konun çok katmanlı, çok yönlü olduğunu ve bu tip konularda mikro ve makro bakışın bir arada bulunduğu dersler hazırladık. Bunun yanında çalıştığımız konularda dönemin politik, ekonomik ve sosyal tarihinden mutlaka eklemeler yaptık. Soykırım sürecinde farklı pozisyonlanmaların olduğunu kabul edip, kişileri ya da grupları kurbanlaştırmamaya/mağdurlaştırmamaya, onların özne hallerini korumaya özenle dikkat ettik. Holokost'un kaçınılmaz bir son olmadığını, tüm bu süreç içerisinde, her bireyin, grubun, devletin farklı bir müdahale durumunun olabileceği mesajını vermeye çalıştık.

İkinci odak olarak Holokost'u öğrenmek, Holokost hakkında öğrenmekten bahsetmişim. Bunun üzerine de birkaç cümle ekleyip konuşmamın sonuna gelmek istiyorum. Eğitimcilerimiz arasında Pınar'ın da daha önce yaptığı konuşmalarda dile getirdiği gibi, Holokost'u öğrenme kişilerin "kendi geçmişleri ile yüzleşmesi için bir referans, bir paradigma haline geliyor." Bu bağlamda, Holokost'un Türkiye'ye yansımaları üzerine de düşünebilmek için önemli bir eğitim olduğu kanısındayız. Konuşmamın başında belirttiğim soykırımın birebir yaşandığı coğrafyalar ile hiç yaşanmadığı ya da etkisinin hissedildiği coğrafyalar arasındaki ayrımı da gözeterek, özellikle 1933-1945 yılları arasında, Avrupa'nın göbeğinde yaşananların Türkiye'deki yansımaları üzerine bir değerlendirme yapmak, Türkiye'nin kendi tarihiyle de yüzleşmesi için, olumlu olumsuz tüm olayları kucaklayabilmesi için bulunmaz bir fırsat. 1934 Trakya Olayları, 1942-1944 Varlık Vergisi, 1942 Struma Faciası bunlardan birkaçı olarak sıralanabilir. Hala

9 van Driel, Barry, "Teaching about and Teaching through the Holocaust: Insights from (Social) Psychology", As the Witnesses Fall Silent: 21st Century Holocaust Education in Curriculum, Policy and Practice, 2015.

antisemitizmin yoğun yaşandığı bölgeler arasında gösterilen Türkiye’de, antisemitizm ile mücadelede, tek değil ama önemli araçlardan bir tanesinin de Holokost eğitimi olduğunun altını çizmek gerekiyor.

Konuşmamın başlığına da referansla Türkiye’de Holokost eğitimini ikinci kez yeniden düşünmek gerekir ise, artık elimizde referans kaynakları da içinde taşıyan bir modüller bütünü olmasına rağmen, bu oluşturduğumuz eğitim modüllerinin sadece bir başlangıç olduğu, yaygınlaşması için gerekli kanallara ulaşılmanın elzem olduğu, ve tabii ki bu modüllerin zaman ilerledikçe geliştirilmesi gerekliliğidir. Değindiğimiz konular, tarihsel arka planlar, öncelik verdiğimiz kavramlar ve değerler dışında kalan, emek gücümüzün yetmediği fakat hala önemli ve eksik olduğunu düşündüğümüz noktaların da, yeni derslere konu olmasını sağlayabilmek önemli. Özellikle dünyanın da şu anda en sıcak konularından biri olan Suriye mevzusuna da referans ile; göç, güvensiz ve güvencesiz seyahat/kaçış, yerinden edilmiş kişiler, devletsiz olma durumu ve mülteci statüsü, Holokost’un da en önemli meselelerinden biridir. Bir diğer önemli olduğunu düşündüğüm husus da, tüm bu soykırım ve savaş boyunca, bu uğurda çoğunlukla hayatlarını tehlikeye atarak, kimi zaman bireysel, kimi zaman da örgütlü direniş girişimlerinin ve hareketlerinin varlığını tanımak ve tanıtmak.

Konuşmamı kitabın arka kapağında da yer alan bir cümle ile bitirmek istiyorum. Geliştirdiğimiz derslerin, Holokost’u ve diğer soykırımları oluşturan mekanizmaları anlamamıza katkı sunması, bunlarla başa çıkabilme pratikleri konusunda bireyleri güçlendirebilme yolları sunması ve daha iyi bir dünyanın mümkün olduğu inancını pekiştirmesi dileğiyle...

Anne Frank Zentrum'un eğitim çalışmaları

Patrick Siegele (Anne Frank Zentrum Direktörü)

Berlin'de bulunan Anne Frank Zentrum'un direktörüyüm. Anne Frank Zentrum, Amsterdam'da bulunan Anne Frank House organizasyonunun Almanya ortağı. Bu merkez, sergiler ve bir dizi eğitim programı aracılığıyla ziyaretçilere Anne Frank'ı hatırlatır. Çocukların ve gençlerin tarihi irdeleyebildikleri ve bugün içinde yaşadıkları dünyayla bağını kurabildikleri öğrenme olanaklarından faydalanır. Sosyal sorumluluk almayı ve özgürlük, eşit haklar ve demokrasi ile nasıl bağ kuracaklarını öğrenirler.

Ben burada Almanya'daki Holokost Çalışmaları ve Eğitimi hakkında birkaç teorik düşüncemi ifade edeceğim. Uygulama alanından gelen birisi olarak bu düşünceleri Almanya'daki Anne Frank Zentrum tarafından yürütülen somut eğitim programları ve projeleriyle bağlantılandıracağım.

Alman toplumunda geçmişle yüzleşmenin -özellikle Holokost ve Nasyonal Sosyalizmle yüzleşmenin- demokrasi üzerinde büyük bir etkisi olduğuna, yani bunları okulda öğretmenin önemli olduğuna ve hatta bunun Alman kimliğinin bir parçası olduğuna dair geniş bir mutabakat var.

“Mitte-Studie” olarak adlandırılan bir araştırma ile başlamak istiyorum. Bu, “merkez” ya da -diyelim ki- ortalama Alman vatandaşının tutumlarına odaklanan bir araştırmadır. 2006 yılından bu yana Friedrich Ebert Vakfı tarafından her yıl Almanlar arasındaki aşırı sağcı ve insanlık dışı tutumların ölçülmesi için yapılmaktadır. Araştırma kabaca 2000 telefon görüşmesine dayanmaktadır.

Şimdi, bu konferansla da ilgili olan iki noktaya değinmek istiyorum.

Araştırmada insanlara aşağıdaki cümle hakkında ne düşündükleri sorulmakta: “Nasyonal Sosyalizm de kendi iyi yönlerine sahip” ya da “Yahudi soykırımı dışında Hitler büyük bir lider olarak görülebilir (Staatsmann)”. Bunun gibi şeylerle bilim insanları “Nasyonal Sosyalizmi küçük görme ya da önemsiz görme” kavramlarıyla özetlenen şeyleri ölçmekte. Kendisine soru sorulan insanların %10'u Nasyonal Sosyalizmin de kendi iyi yönlerinin olduğuna tamamen ya da büyük oranda katılırken kısmen doğru

olduğunu söyleyenler %14'tür. %7'den fazlası Holokost hariç tutulursa, Hitler'in büyük bir lider olarak görülebileceğini söylemekte.¹⁰

Eski yıllara göre toplamda büyük değişiklikler yoktur. Fakat bu tür ifadelere katılan yaş gruplarına gelince net değişimler vardır: bu ifadelere katılanlar yaşlılar değil temel olarak gençlerdir. 60 yaş üstü insanların sadece %1,7'si bunlara katılırken, 16-30 yaş arasındakilerin oranı %7'dir. Irkçılık, homofobi gibi başka insanlık dışı tutumlarla bağlantılı olarak gençler Nasyonal Sosyalizm ve Holokost'un önemsiz görülmesinde yaşlılara yetişmekle kalmayıp onları geride bırakmışlardır.

Holokost Eğitimiyle (bizi tarihsel vatandaşlık eğitimi olarak adlandırmayı tercih ediyoruz) ilgilenen bir organizasyonun direktörü olarak benim için bunlar elbette endişe verici rakamlar. Ciddiye alınması gereken bir gelişme var gibi görünüyor. II. Dünya Savaşı'nın sonu ile bugün arasında giderek artan zaman aralığı (gelecek yıl 75 sene olacak) Holokost'un vahşeti, korku ve terör etkisini kaybetmiş gibi görünüyor. Bu durum, Holokost'tan kurtulan gittikçe daha az sayıda insanın kendi kişisel deneyimlerinden bahsedebilmesi gerçeği ile birlikte daha da kötüleşmektedir - öyle ki pek çok öğrenci için bu, Holokost tarihine duygusal bir yaklaşım ve ona açılan bir kapıdır.

Antisemitist tutumlarla ilgili olarak, araştırmalar eğitimin antisemitist tutumları ya da Holokost'u göreceleştiren tutumlar üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Eğitim seviyesi arttıkça antisemitist tutumları onaylama azalmaktadır.

Bu bize umut vermektedir. Fakat Alman toplumunun Nasyonal Sosyalizm ve Holokost tarihi hakkındaki bilgisi gerçekte ne kadar? Farklı araştırmalar, Holokost'la ilgili bilginin genellikle iddia edildiği kadar yüksek olmadığını göstermektedir. CNN tarafından yapılan yeni bir çalışmada 18 ile 24 yaş arasındaki Avrupalıların %40'ının Holokost hakkında ya hiçbir şey bilmediklerini ya da çok az şey bildiklerini söylediği görülmüştür.¹¹

Almanya'ya bakıldığında, pek çok federal eyalette (Almanya'da eğitim ve okul müfredatları federal sistemin bir parçasıdır ve bu nedenle 16 federal eyalette ayrı ayrı yönetilir) okullardaki tarih ya da siyaset dersleri MINT-konuları (matematik, informatik, fen ve teknik bilimler) olarak adlandırılan konular lehine azalmıştır.

Tarih öğrencileri bana son zamanlarda Alman Üniversitelerinde II. Dünya Savaşı ya da Holokost'a hiç değinmeden tarih eğitimi alınabileceğini söylüyor. Berlin Free University tarafından 2017/2018'de yürütülen bir çalışmada Almanya'daki üniversitelerde Holokost'la ilgili derslerin miktarı incelendi ve özellikle tarih öğretmenleri olmak üzere hem tarih hem de sosyal bilim öğretmenlerinin üniversitede Holokost'u öğrenmelerine yetecek kadar ders almadıkları görüldü. Aynı zamanda, okullarda Holokost

10 Andreas Zick / Beate Küpper / Wilhelm Berghan: Verlorene Mitte - Feindselige Zustände. Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland 2018/19. Hg. für die Friedrich-Ebert-Stiftung v. Franziska Schröter

11 Zitiert nach: <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2018-11/cnn-studie-holocaust-antisemitismus-deutsche-geschichte-wissen-bildung> [11.12.2019]

öğretimine gelince özellikle yüksek beklentiler var.¹²

Burada sadece Nasyonal Sosyalizm ile ilgili derslerin olup olmadığından bahsediyoruz, bu derslerin nasıl yapıldığından değil.

Holokost hakkında bilgi, insanların antisemitist ya da ırkçı düşüncelere ve tutumlara sahip olmamasının garantisi değil. Antisemitizm üzerine bağımsız uzmanlar konseyinin birinci raporuna göre antisemitizmle mücadele konusuyla ilgili olarak Holokost Eğitimi ters etki dahi yaratabilir. Buna daha sonra geri döneceğiz.

Bilgi eksikliği ve Holokost'un önemsizleştirilmesi (daha önce bahsedildiği gibi) ile antisemitist tutumlar arasında sadece küçük bir mesafe var. Bunu sadece tutumlar üzerine araştırmalardan değil ayrıca antisemitizmden etkilenenlerin bakış açısından da biliyoruz. 2018'de Temel Haklar Ajansı Avrupa'da 16.000 Yahudi'ye özellikle ne tür ifadeleri antisemitist ve kırıncı olarak değerlendirdiklerini sordu. Bunların %90'ı "Holokost bir mittir ve insanlar bunu abartıyorlar" ya da "Yahudiler Holokost'u ve kendi mağdur statülerini avantaj sağlamak için kullanıyorlar" gibi ifadeler olduğu cevabını verdiler. "Avantaj sağlamak" ile ilgili olarak, kendisine soru sorulan Yahudilerin %35'i, hatta Almanya'da soru sorulanların %45'i düzenli olarak bu gibi ifadelerle karşılaştıklarını söylemiştir.¹³

Diğer taraftan, bu rakamlar bize umut da vermektedir. Alman toplumunda geçmişle yüzleşmenin -özellikle Holokost ve Nasyonal Sosyalizmle yüzleşmenin- demokrasi üzerinde büyük bir etkisi olduğuna, yani bunları okulda öğretmenin önemli olduğuna ve hatta bunun Alman kimliğinin bir parçası olduğuna dair geniş bir mutabakat var. Foundation Remembrance, Responsibility and Future [Anma, Sorumluluk ve Gelecek Vakfı] tarafından organize edilen bir araştırmada, soru sorulan insanların %64'ü bu konuda mutabıktır.

Ve ayrıca, NS ve Holokost tarihine yönelik ilgi hâlen çok yüksek: Almanya nüfusunun %43'ü Holokost tarihine karşı yüksek bir ilgiye ya da ilgiye sahip ve bir başka %33'lük dilim de kısmen ilgili.

Ancak, bu bulgularla ilgili ilginç bir durum var: İnsanlar kendilerinin tarihle ilgili olduğunu düşünürken başkalarının ilgili olmadığına inanıyor. Bir örnek vermek gerekirse: Körber Vakfı tarafından yapılan bir araştırmaya göre, lise öğrencilerinin %60'ı tarihi çok ilginç bulduklarını söylerken aynı öğrencilerin %75'i başka öğrencilerin tarih ile hiç ilgilenmediklerini düşünüyor. Yetişkinlere gelince durum daha vahim: bunların sadece %20'si öğrencilerin tarih ile ilgilendiklerine inanıyor. İnsanların kendilerini ve başkalarını algılayışları arasında açıkça büyük bir fark var.

Eğitimci olarak bizler için bu, bizim gençlerin tarihe olan ilgilerine ve Holokost tarihiyle yüzleşme isteklerine daha fazla güven duymamız gerektiği anlamına geliyor.

Peki bu somut olarak ne anlama geliyor?

12 Verena Nägel und Lena Kahle, 2018: Die universitäre Lehre über den Holocaust in Deutschland. Freie Universität Berlin

13 Fundematal Rights Agency, 2018: Experiences and perceptions of anti-Semitism. Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU: S. 25/26.

1. Holokost tarihiyle ilgili eğitsel kavramlar katılımcı ve yaşam odaklı bir şekilde organize edilmeli – bu, gençlerin eğitim süreçlerinde aktif bir rol almaları gerektiği ve öğrendiklerini kendi yaşamlarıyla bağlantılandırılmaları gerektiği anlamına geliyor. Bunu yapabilmek için gençlerin, içerisinde “kritisches Geschichtsbesusstsein” -eleştirel tarih farkındalığı- olarak adlandırılan şeyi geliştirebilecekleri güvenli öğrenme alanları yaratılabilmesi gerekiyor. Bu, bir öğrenci olarak, insanların kendi kişisel yaklaşımına ve kendi motivasyonuna bağlı olarak farklı bakış açıları ve farklı tarih anlatıları olabileceğini bilmesi anlamına gelir. Tarih insanlar tarafından yapılır. Bir olgusallığa ihtiyacımız var (anlamı: olgulara dayalı tarih anlatımı) fakat bu tarafsız anlatı gibi bir şey olduğu anlamına gelmez - her zaman tarihçilerin yaptığı belirli bir tercih vardır. Ve bu genellikle sahip olduğumuz ve erişilebilir olan kaynaklara bağlıdır. Anne Frank'ın hikâyesinden farklı olarak Holokost kurbanlarının çoğu için hiç kişisel kaynak (resim, mektup, günlük, vs.) yoktur. Geriye hiçbir şey kalmamıştır çünkü pek çok durumda Naziler tarafından her şey yok edilmiştir.

Akran eğitimi kavramına dayalı olarak Anne Frank Zentrum 20 yıldan uzun süredir Almanya'nın tamamında Akran Rehberler aracılığıyla başarılı bir çalışma yürütmektedir. Biz sergimiz aracılığıyla onları başka gençlere rehberlik üzere eğitiyoruz. Pek çoğu için bu güçlendirici bir an oluyor ve o andan itibaren kendi topluluklarında daha katılımcı olmaya başlıyorlar. Sadece tarih ve anmayla ilgili olarak değil aynı zamanda kendi günlük yaşamlarındaki önyargılar ve nefretle mücadele ile ilgili olarak da bu böyle.

2. Holokost'u sosyolojik bir bakış açısıyla ele almak -bence- son zamanlarda yenilikçi bir şey hâline geldi. Bu, tarihe kurbanların, uygulayıcıların, yardım edenlerin ve seyredenlerin bakış açısıyla bakmak anlamına geliyor. Bu aynı zamanda tarihsel çerçeve içindeki eylemin kapsamını ele almak anlamına geliyor. Bu aynı zamanda eylemin kapsamı hakkındaki tartışmaları geçmişten günümüze taşımak için bir olanaktır. Eğitimciler olarak biz, gençlerin gerçek yanıtlar verebilme yeteneklerini geliştirmeliyiz ki insan hakları merkezli ve ayrımcılık karşıtı aktif vatandaşlar olabilsinler. Demokrasi ve açık toplum için sivil girişimler geliştirmelerinde onlara yardımcı olmak.

Anne Frank Zentrum, Anne Frank Ambassador programında bunu yapmakta. Eğitim verdiğimiz Akran Rehberlerin yüzde 90'ı bir değerlendirmede, toplumsal çalışmalarına devam etmek istediklerini söylemiştir. Her yıl yaklaşık 100 genci kendi yerel topluluklarında kendi projelerini gerçekleştirebilmeleri için eğitiyor ve onlara süreç içinde danışmanlık yapıyoruz. Bu projeler arasında kendi okullarında yaptıkları anma projeleri, aşırı sağcılığa karşı konserler, mülteciler için ve mültecilerle birlikte projeler ya da cinsiyetçilik ve homofobi karşıtı atölyeler yer alıyor. Bir proje gerçekleştirme konusunda başarılı olan her yıl Berlin'deki Danimarka Büyükelçiliğinde bir törende onurlandırılıyor. Bu, onların demokrasiye bağlılıkları ve ırkçılık ile anti-Semitizme karşı duruşlarını takdir eden bir şey. Bu arada bu program, Anne Frank House Uluslararası Gençlik Ağı'nın bir parçası. İki yılda bir tüm dünyadan gelen gençler toplanmak ya da birbirlerinden bir şeyler öğrenmek ve ilham vermek için ya Berlin ya da Amsterdam bir araya geliyor.

3. Tarih derslerine geri dönecek olursak: Antisemitizmi sadece tarih dersleri içinde kalarak ele almamak gerek. Antisemitizmi geçmişte kalarak ele almak genellikle güncel bir problem olarak antisemitizmi ele almamak için bir bahane olmakta. Ya da kendisini ondan uzaklaştırmak (geçmişte olup bitmiş bir şey olarak görmek) demek. Eğitim programlarında Nazi dönemi öncesi antisemitizm tarihi, onun Holokost'tan önceki uzun tarihi de ele alınmalı. Ve ayrıca antisemitizmin 1945 sonrası sonuçları ve devamı da ele alınmalı.

Biz Anne Frank Zentrum'da bunu örneğin Berlin'deki kalıcı sergimizde ve gezici sergilerimizde yapıyoruz. 1933 öncesinde, Nazi rejimi öncesinde antisemitizmin uzun bir tarihi olduğunu gösteren sayısız antisemitist olay söz konusu. Ve ailenin hayatta kalan tek üyesi Otto Frank'ın hikâyesinden, kendi kızının mirasına karşı üretilmiş antisemitist argümanlar içeren ya da kızının günlüğünün tam bir düzmece olduğuna dair suçlamalar içeren pek çok hikâye biliyoruz. Kalıcı sergimizde biz, izleme hizmeti RIAS (Research and Information about Antisemitism – Antisemitizm Hakkında Araştırma ve Bilgi) tarafından toplanan antisemitik olayları sergiliyor ve ziyaretçilerle öğrencilerden, doğrudan etkilendikleri ya da günlük hayatta okulda, spor salonunda vs. gözlemledikleri olayları bildirmelerini istiyoruz. Her yıl 100'ün üzerinde vaka toplanıyor.

4. Şu ana kadar bahsettiğim her şey sadece Berlin'de ve başka büyük şehirlerde kalmaması gereken programlar ve projeler. Pek çok kırsal bölgede çok iyi resmî olmayan tarih ya da vatandaşlık eğitimi örnekleri mevcut. Anma alanları ve müzeler genellikle uzak ve herkesin ulaşamayacağı yerlerde bulunmakta. Eğer insanlar bizi görmeye gelemiyorsa, bizim onlara gitmemiz gerekir.

Anne Frank Zentrum, Almanya'nın her yerinde yerel partnerlerle birlikte gezici sergisini sergiliyor. 2020'de Doğu Almanya'nı kırsal kesimlerine -geçmişte ya da şu anda sağcı ya da aşırı sağcı partilere oy veren yüksek miktarda seçmenin olduğu yerler- özel olarak odaklanacağız.

Ve ayrıca, her yıl düzenlenen Anne Frank Günü'müz tüm Almanya'da 200'den fazla okula ulaşan bir proje.

5. Daha önce Alman toplumunda ve siyasetinde -sağ cemahtan belirli siyasi çevreler tarafından sorgulansa da- geçmişi anmanın gerekliliği üzerine geniş bir mutabakat olduğundan bahsetmiştim. Bu geniş uzlaşma büyük bir şans olarak değerlendirilebilir. Sivil Toplum Kuruluşları, kamu kurumları ve siyasal organizasyonlar arasında geniş ittifakların kurulmasında ve güçlendirilmesinde bu önemli bir şey. Bu ittifakların çeşitli ve kapsayıcı olması önemli, böylece farklı dini grupların yanısıra göçmen organizasyonları ya da yerel tarihsel gruplar da bunların bir parçası olabilir. Antisemitizmin ya da ırkçılığın kurbanlarından çok sık bahsetsek de onlarla birlikte olmayız.

Sergiler çerçevesinde Anne Frank Zentrum, yerel bir seviyede, gezici sergilerimizin uygulanmasında yer alan organizasyonlar için yerel çalışma ağları başlatır. Bunlar birlikte dersler, şehir yürüyüş turları gibi izleme ya da eğitim programları, anma alanlarının ziyaret edilmesi gibi şeylerden oluşan bir yan program organize eder. Bu, bizim projelerimizin niteliğini artırmakla kalmayıp

Holokost üzerine yerel bakış açısını da güçlendirir ve yerel toplulukların (yaşlısından gencine, liberalinden tutucusuna) tüm parçalarının bir bağ kurabilecekleri bir şey bulabilmelerini sağlar. İdeal olarak, gezici sergilerimiz tüm şehri kapsar.

6. İçerik seviyesinde –Holokost ya da genel olarak Yahudi tarihinden bahsederken- Alman-Yahudi tarihinin bir katil ve mağdur tarihine indirgenmemesi gerekir. Öğrenciler, Shoa ile ilgili olarak sadece Yahudi tarihini ele almaktadır. Ders kitaplarında Yahudiler genellikle mağdurlar ve tarihin nesnelere indirgeniz ve “aktif yurttaşlar ve yaratıcı kurucular” olarak gösterilmez. Nasyonal Sosyalizm ve Holokost tarihine bakıldığında, Nazilere karşı Yahudi direnişi olduğunu, Alman Yahudileri Kültürel Konseyi (Kulturbund Deutscher Juden) ya da Siyonist Gençlik Ofisi gibi başından itibaren Almanya’da ve daha sonra Avrupa’da Yahudileri korumaya çalışan Yahudi organizasyonları olduğunu göstermek önemlidir. Nazi zulmüne karşı direniş bireysel olduğu kadar kolektif olarak da organize edilmiştir. Göç etmek ya da kaçmak, saklanmak, sahte kimlik edinmek, ABD’ye kaçarken pek çok Yahudi’nin yaptığı gibi Gettolarda ya da ABD Ordusu içinde partizan gruplarında savaşmak, tüm bunlar Yahudilerin eyleme geçtiğini ve çok çok kısıtlı olmakla birlikte kendi faaliyet alanlarına sahip olduklarını gösteren örnekler.
7. Bunun güzel bir örneği Anne ailesinin babası olan Otto Frank olmuştur. Biz, sergilerimizde onun ailesinin yaşamını sonuna kadar nasıl kurtarmaya çalıştığını göstermektedir. 1933’te Almanya’yı terk ederek, Hollanda’nın Alman Wehrmacht tarafından işgal edilmesinden sonra ABD’ye iltica etmeye çalışarak, saklanarak her zaman kendisinin ve ailesinin kaderini çizmeye yönelik kararlar almıştır.

Özetlemek gerekirse, Almanya’da ve başka yerlerde sadece bir ritüel olmanın ötesine geçen bir anma kültürüne ihtiyacımız var. Eğitim programlarının gençler için anlamlı olması gerekiyor. Bunların, genç insanlara Holokost ele alınırken bugün kendileri için ne anlama geldiğini kendilerinin bulmasında yardımcı olarak güvenli ve kapsayıcı alanlar sağlaması gerekir - bu, onlara, genellikle ahlaki olan bir yetişkin bakış açısıyla net bir cevap vermekten daha önemlidir.

Tarihin yeniden bir savaş alanı olduğu ve tarihin milliyetçi ve hatta ırkçı amaçlar için bazı siyasetçiler tarafından araçsallaştırıldığı zamanlarda özellikle önem kazanmaktadır.

Nasyonal Sosyalizm ve Holokost’u ele alırken, devlet yönetimleri ve toplum azınlıkları korumada ve demokrasi ile insan haklarını korumada başarısız olursa antisemitizm ve ırkçılığın nerelere varabileceğini gösterebiliriz.

Türkiye’de Holokost Eğitimi için önemli bir araç: “Türk Pasaportu”

Umut Uzer

Burada Holokost eğitimi ve antisemitizmi tartışıyor olmaktan memnuniyet duyuyorum. Ben, derslerimde, Türk öğrencilerin I. Dünya Savaşı’nı II. Dünya Savaşı’ndan daha iyi kavradıklarını ve bunun altında Türkiye’nin birincisine katılmış olması fakat ikincisinde savaşın son aylarında Almanya ve Japonya’ya resmi bir savaş ilânı yapmış olması dışında aktif olarak savaşmadığı gerçeğinin bulunduğunu fark ettim.

Bu yüzden, Türkiye’de Holokost öğretilirken, öğrencilerin bağ kurabilecekleri bir hikâye kullanışlı bir araç olabilir. II. Dünya Savaşı esnasında, tüm Avrupa’da bulunan konsolosların yanı sıra büyükelçilerin de dâhil olduğu sayısız Türk diplomat, Türkiye’nin kendi vatandaşları arasında etnik ya da bölgesel ayrımcılık yapmadığı argümanıya Türkiyeli Yahudileri kurtarmak için ellerinden gelenin en iyisini yaptı. Başka bir ifadeyle, vatandaşlık yasalarına göre suç işlememiş olanlar Türkiyeli Yahudilerin Drancy ve diğer transit kamplardan serbest bırakılması için Alman ve Fransız yetkililere baskı yapan Türk diplomatların müdahalesi sayesinde kurtuldu.

Fransa’da 1940’larda sayıları bin ila on bin arasında tahmin edilen pek çok Türkiyeli Yahudi vardı. Paris, Vichy, Marseilles ve başka yerlerdeki Türk diplomatlar Alman ve Fransız yetkililere başvurarak Türkiye kökenli Yahudilerin çoğunun hayatını kurtardılar. Hatta bu diplomatlar genellikle başarısız olsa da vatandaşlarının eşya ve mülklerini de kurtarmaya çalıştı.

Bunlar şahsen Drancy’ye giderek Alman yetkililerle tartıştı ve Necdet Kent vakasında ölüm kamplarına gitmekte olan Yahudilerle dolu bir trene atlayarak Türkiyeli olsun olmasın o vagondaki tüm Yahudilerin bırakılması için Almanlara baskı yaptı. Sonuç olarak, 9 Şubat 1944 ve 25 Mayıs 1944 tarihleri arasında, Türkiyeli Yahudilerin çoğu özellikle bu amaç için organize edilen özel trenlerle Türkiye’ye

Fransa’da 1940’larda sayıları bin ila on bin arasında tahmin edilen pek çok Türkiyeli Yahudi vardı. Paris, Vichy, Marseilles ve başka yerlerdeki Türk diplomatlar Alman ve Fransız yetkililere başvurarak Türkiye kökenli Yahudilerin çoğunun hayatını kurtardılar.

tahliye edildi. Bunların bazılarının isimlerini biliyoruz, örneğin, Jacques Levy Gurs kampından serbest bırakıldı. Clara Abuaf, Stella Ayache, Dolly Anav Uyanık, Rafael Israel, Sultana Yerusalmi ve Sara Çokran diğer isimlerden bazıları. Trajiktir ki Salomon Kamhi ve kızının yanısıra Leon Farhi ve Isak Salomon gibi bazıları kurtarılamadı. Almanlar bunları Doğu Avrupa'daki ölüm kamplarında son bulan meşum bir yolculuğa çıkardı.

Fransa'daki diplomatik misyonların kendi arasındaki yazışmaların yanı sıra bunların Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile arasındaki yazışmalar da Bilal Şimşir tarafından yazılan *Türk Yahudiler* adlı kitapta bulunabilir. Ayrıca, Stanford Shaw'un etkileyici *Yahudi Soykırımı ve Türkiye* kitabı bu konuda yetkin bir kitap olmaya devam etmektedir.

Behiç Erkin, Necdet Kent, Fuad Carım, Bedii Arbel ve Namık Yolga gibi Türk diplomatlar hatırlanmalı ve anıları canlı tutulmalıdır. Ne yazı ki, sadece Rodos konsolosu Selahattin Ülkümen, Yad Vashem tarafından *Uluslararası Dürüst* kabul edildi. Kendisi adadaki Yahudileri kurtardı ve bunun sonucunda Almanlar Türkiye konsoloslüğünü bombalayarak hamile eşinin ölümüne neden oldu. Dahası, Alman yetkililer tarafından tutuklanarak II. Dünya Savaşı sonuna kadar esir tutuldu.

Diplomatların, Türkiyeli Yahudilerin yok edilmekten kurtarılmasındaki aracılıklarına ek olarak, Türk hükümetinin Türk üniversitelerinde çalışma izni vermesi sayesinde bazı Alman ve Avusturyalı akademisyen, hukukçu ve sanatçılar da kurtuldu.

Birçok Yahudi akademisyenle birlikte Nazi Almanya'sından kaçarak 1933'ten 1953'e kadar İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde ders veren bir tıp doktoru olan Philipp Schwartz'ı Türkiye'ye eğitim vermek üzere gelen akademisyenler arasında örnek verebiliriz. Kendisi, İsviçre'nin Zürih kendindeki Alman Bilim İnsanları için Acil Yardım Birliğini organize etti. Eğitim Bakanı Reşit Galib'i ikna etmek için Türkiye'ye geldi. Sonuç olarak, çok sayıda akademisyen İstanbul Teknik Üniversitesinin yanı sıra İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde eğitim verdi. Bunlar arasında ekonomist Nürnberg Polytechnic'ten Alfred Isaac, Berlin'den Alexander Rüstow, Köln Üniversitesi ve Marburg'dan Romen Dili Filologları Leo Spitzer ve Erich Auerbach, Roma Hukuku Profesörü Andreas Schwartz, Göttingen'den Ceza Hukuku Profesörü Richard Hönig, daha sonra Batı Berlin belediye başkanı olan şehir planlamacısı Ernst Reuter, Frankfurt Üniversitesinde Maliye uzmanı Fritz Neumark ve daha pek çokları bulunmaktadır. Albert Einstein da gelmeyi düşündü fakat kendisine Princeton'da İleri Çalışmalar Enstitüsünden bir iş teklifi yapıldı. Ankara'da şehir planlamasına katkıda bulunan Clemens Holzmeister ve Bruno There gibi mimarlar vardı. Bu akademisyenlerin Türk üniversitelerine hareketinin bir sonucu olarak Almanya hükümeti bunları vatandaşlıktan çıkardı.

Türkiye'nin Yahudilerin kurtarılmasına bir başka katkısı ise Yahudi Ajansı temsilcisi Haim Barlas'ın Türkiye topraklarındaki varlığı sayesinde Avrupalı Yahudilerin Türkiye üzerinden geçişine izin verilmesi oldu. Bu operasyon sonucunda 100.000 Yahudi güvenli bir şekilde Filistin'e ulaştı. Ayrıca, 1943'te bir kaç aylığına gelecekte Kudüs belediye başkanı olacak olan Teddy Kollek'in de Yahudi Ajansı'nın gizli temsilcisi olarak İstanbul'a geldiğini de belirtmekte fayda var.

Bu belgeseldeki kayıt Türk resmi yetkililerinin insani ve profesyonel tutumunu açıkça ortaya koyacaktır.

Sonuç olarak, ister 15. yüzyıl sonlarında ya da Nazi döneminde Yahudiler isterse on dokuzuncu yüzyılda Türkiye'ye gelen Macarlar ve İstanbul'un hemen dışında bugün hala görülebilecek olan bir Leh köyü (Polonezköy) kurmuş olan Lehler ya da iç savaştan kaçan Suriyeliler ve Iraklılar olsun Türkiye baskı görenler için bir sığınak işlevi gördü. Bu tarihsel miras bugünde Türkiye'nin tüm dünyanın ezilenleri için açık kapı siyasetiyle devam etmektedir.

2. OTURUM

DENEYİM PAYLAŞIMI
ATÖLYESİ:
HOLOKOST EĞİTİMLERİ

78 2. OTURUM: DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HOLOKOST EĞİTİMLERİ

Deneyim Paylaşımı Atölyesi: Holokost Eğitimleri

2017-2020 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz Anne Frank'ın Yaşam Öyküsü Üzerinden Temel Haklar ve Demokratik Değerler Öğretimi Projesi'nin başlıca faaliyetlerinden biri Türkiye'de Holokost eğitimi için özgün ders materyallerinin üretilmesiydi. Bu konuda bir yıllık bir çalışma ile 9 özgün ders modülünü geliştirildi. Bu ders modülleri proje faaliyetlerinin sonucunda bir kitap hâline getirildi.

Buradan indirebileceğiniz *Holokost, Anne Frank ve Demokratik Değerler* kitabı bu dokuz modülü ve ders materyallerini içermektedir.

Ders modülleri oluşturulurken bizimle birlikte çalışan, derslerin uygulanmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunan onlarca öğretmen ve eğitmenle çalışma fırsatı bulduk.

Oluşturulan bu ders modüllerini tanıtmak, geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla beş ayrı ilde 10 eğitim gerçekleştirdik.

İstanbul, İzmir, Çanakkale, Mersin ve Edirne'de gerçekleştirdiğimiz “Öğretmenler, Öğretmen Adayları ve Eğitimciler için Holokost ve İnsan Hakları” eğitimine katılmış, dersleri uygulama imkânı bulmuş, geliştirmiş öğretmen, eğitmen ve sivil toplum alanında çalışan katılımcılarımız ile, We remember / Hatırlıyoruz konferansı vesilesiyle, tekrar biraraya gelip bu atölyede deneyimlerimizi paylaşmak istedik.

İŞİL DEMİREL: Deneyim atölyelerimizin ilkinde hoş geldiniz. Atölyeler iki gündür katıldığınız panellerden biraz farklı olacak. Atölyeleri planlarken amacımız üç senedir gerçekleştirdiğimiz eğitimlerin deneyimi ve etkisini sizlere anlatabilmek ve aktarabilmektir. Bunun en iyi yolunun ise eğitim katılımcılarının kendi deneyimlerini sizlere aktarması olduğunu düşündük. Bu sebeple bizler, eğitim verenler olarak geri plana çekilerek sözü eğitim katılımcılarına bırakmak niyetindeyiz.

Üç yılda 5 şehirde öğretmen eğitimleri, gençlik eğitimleri ve hafıza yürüyüşü eğitimleri düzenledik. Bu eğitimlerde amacımız eğitimi yalnızca gerçekleştirmek değil çeperi büyütme, bilgiyi yaygınlaştırmak ve daha da önemlisi yaygınlaştırılması için bir araç olmaktı. Beş ilde yaptığımız öğretmen ve gençlik eğitimlerinden dostlarımızın mühim bir kısmı bugün bu salonda bizimle. Bu sebeple bu salona baktıkça amacına erişmenin, eğitimlerle sadece bir kereden ibaret olmayan bir iletişimin başlangıcını yapabildiğimiz

olmanın, gururunu bir kez daha yaşıyorum. Çanakkale'den, İzmir'den, Edirne'den, Mersin'den ve İstanbul'dan arkadaşlarımız bugün buradalar. Keşke her biri gelebilse ve sizlere yaşadıkları deneyimi kendileri aktarabilselerdi. Ancak süre, kaynaklar kısıtlı olunca kürsüdeki arkadaşlarımızı temsilci olarak seçmek durumunda kaldık. Ama aranızda oturan pek çok katılımcımız daha bugün buradalar. Sözü kürsüye vermeden birkaç kişiye teşekkür etmek isterim. Öncelikle Çanakkale eğitiminde tanıştığımız Maggie bugün burada aramızda. Çanakkale'de muhteşem işler başardıkları erken çocukluk eğitimi verdikleri Çabaçam'dan bir ekip olarak eğitime katılmış, sonrasında öğrendikleri ders modüllerini kendileri de Çabaçam'da okul öncesi çocuklara uygulamışlardı. Onlara katkı sağlamak onur vericiydi. Ürettiğimiz bilgiyi kısa sürede uygulayarak sesimizi, üretimimizi paylaşıp çoğalttıkları için Maggie'ye ve tüm Çabaçam eğitimlerine teşekkür etmek isterim.

Üç yılda sıfırdan eğitimleri oluşturup beş ilde büyük bir kitleye ulaşmak aslında büyük bir ekip, özenli ve sabırlı bir çalışma gerektiriyordu. Eğitimlerin ana temelini oluşturan modül yazarlarının emeği ve sizlere dağıttığımız kitapların mümkün olmasını sağladıkları için her birine ayrı ayrı teşekkür ederim. Onların da bir kısmı bugün burada aramızdalar. Ancak sahada bizimle iki kişi birlikteydi. Sevgili Kenan Çayır ve Ayşe Alan bizimle beş ili gezdiler, öğretmen eğitimlerini verdiler, dostlukla köprüler kurdular. Onlar öğretmen eğitimlerini Özden ve ben ise gençlik eğitimlerini mümkün kılmaya çalıştık. Sizlere hediye ettiğimiz kitaplarda göreceğiniz ders modüllerinin tamamını farklı illerde, farklı kitlelere anlatırken amatör ruhumuzu hiç kaybetmeden, her seferinde yeniden heyecanlanarak ve daha iyisini mümkün kılmaya çalışarak uyguladık. Bu sebeple SEHAK adına sevgili Kenan'a, Ayşe'ye ve tabii Özden'e de teşekkür etmek isterim. Sizlerle çalışmak onurdu.

Eğitimlerde ne yapabildik, ne anlatabildik, katılımcılarımıza ne katabildik ya da katabildik mi bunları elbette katılımcılarımızdan dinleyeceğiz ancak eğitimlerde biz ne yapmak istedik bunu müsaadenizle ben kısaca anlatmak isterim. Eğitimlerde, hiyerarşi kurmadan, eşitlikçi bir yaklaşımla, kişilerin sınırlarını ihmal etmeden, bilgiyi empoze etmeyerek paylaşarak ve bilginin odağını daraltmak yerine genişleterek bilgi ve yöntem aktarımı yapmaya çalıştık. Derdimiz elbette Holokost ve antisemitizm gibi Türkiye'de çok da bilinmeyen, ya da az ve yanlış bilinen, göz ardı edilen bir konuyu görünür ve bilinir kılmaktı. Ancak niyetimiz elbette Holokost katılımcılarımızın hayatlarının ana uğraşı, mihenk noktası olması değildi. Holokost elbette insanlık tarihinin en büyük ve en kapsamlı katliamlarından biri. Ancak pek çok diğer katliamı, başka acıları, konuşulmayan, unutturulmaya çalışılan bambaşka konuları da Holokost ile beraber konuşmak da gerekiyor. Bizler eğitimlerde işte bunu önceleyerek Holokost'u bir araç olarak gördük. Katılımcılarımızla Holokost, antisemitizm, önyargı gibi kavramları tartışıp öğrenirken aynı zamanda içinde yaşadığımız coğrafyanın diğer acılarını da konuşabilme fırsatı da edindik. Dersleri, resmî tarihin üstünü örttüğü, anlatmadığı, konuşmadığı ve yazık ki artan oranda konuşurmadığı pek çok şeyi konuşabilmenin ya da başka bir deyişle dertleşebilmenin, birlikte hemhal olmanın bir aracı olarak gördük. Dolayısıyla aslında verdiğimiz Holokost eğitimleri aynı zamanda hepimiz için resmi tarihle yüzleşmenin, acıları dillendirmenin ve paylaşmanın ve daha da önemlisi faşist, ırkçı düşünce yapılarını deşifre ederken aynı zamanda alaşağı edebilmenin mümkün olduğu mücadele ve paylaşım alanları oldu.

Kitabı inceledikten sonra umuyorum sizler de göreceksiniz ders modüllerinin hepsi gerçekten çok öğretici, ezber bozucu ve daha da önemlisi akıl karıştırıcı. Doğru bildiğimizi sandığımız pek çok ezberi bozacak cinsten. Derslerin bıraktığı etkileri gördük, gözlemledik. Etkisinin çok yoğun, empati duygusunun çok ağırlıklı verildiğini hissettiğim ve gerçekten daha sınıftayken bir dönüşümü katılımcılarla birlikte yaşadığımızı gözlemlediğim dersler var bu kitapta. Bu sebeple başta bu projenin ve tabii eğitimlerin parçası olmak kendi adıma harika bir deneyimdi. Beş ilde eğitim katılımcılarıyla paha biçilemez deneyimler yaşadığıma inanıyorum diyerek sözlerime son verip sevgili Kenan sözü sana bırakayım. Senin deneyiminde neler var? Eğitimler nasıldı, kimlerle karşılaştın bu eğitimlerde bizlere biraz anlatır mısın?

KENAN ÇAYIR: Pekala, beş ilde yaptık bu eğitimleri. Ben zaten yıllardır öğretmenlerle çalışıyorum. Hatta Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi'nde Ayşe Hocam'la daha evvelden *Ayrımcılık Örnek Dersler* diye çok farklı konuları ele alan dersler geliştirdik. Belli bir metodoloji var derslerin. Belki Ayşe Hocam ondan da bahseder. Ona sözü vereyim. Ama farklı illerdeki hem öğretmenlerle hem de sivil toplum kuruluşu çalışanlarıyla çalıştık. İşte Güneş burada, Aydın Hocam hem sivil toplumda hem öğretmen olarak çalışıyor. Hasret Hocam, Çağlar Edirne'de, Çanakkale'de enteresan işer yapıyorlar. Onların deneyimlerini almak ve belki bu perspektifi kendi deneyimlerimizle birleştirmek zenginleştiriciydi. Ummadığımız şeyler çıktı. Bitmedi ama yaygınlaştırmaya devam edeceğiz.

AYŞE ALAN: Herkese merhaba. Çok uzun konuşmak istemiyorum çünkü katılımcı arkadaşlarımız deneyimlerini daha çok anlatsın, paylaşsın istiyorum. Şöyle başlayayım. Ben tarih öğretmeniyim. Elinizde görmüş olduğunuz kitaba, kitaptaki iki derse de hasbelkader elim değdi diyeyim. Öğretmen olarak işin ilk adımı aslında bir hayal kurmakla başlıyor. Özellikle bu konuları dert ediniyorsanız bir sorumluluk hissediyorsunuz, bir heyecan hissediyorsunuz. Ama aynı zamanda, hangi konuda olursa olsun, bir ders yaratıyorsanız yoktan, o bir hayal. Kafanızda bir hayal kuruyorsunuz ve hayaller bildiğiniz gibi çok çiçeklidir, çok sorun yoktur. Ama o planla derse girdiğiniz zaman bambaşka şeylerle karşılaşabilirsiniz. Dolayısıyla o heyecanla hep birlikte arkadaşlarla başladık. O hayalle, o sorumlulukla proje devam etti. Ortaya dokuz tane ders çıktı. Sonra bu derslerle birlikte karşılaşmalarımız başladı. Öğretmenin derse girmesi noktasına geldik. Derste şunun bilincinde olan bir öğretmen olarak konuşayım, öğrenme karşılıklı bir şey, öğretmen öğrenciden çok şey öğrenir. Bunu tabii ki bir tarih dersi gibi lisede girdiğim tarih dersleri gibi düşünmedim hiçbir zaman. Kenan Hoca'yla hep birlikte bir paylaşım atölyesi olarak düşündük. Çünkü yetişkin eğitiminden bahsediyoruz. Ve farklı alanlardan yetişkinlerin katıldığı eğitimlerden bahsediyoruz. Dolayısıyla bu dersleri uygulama süreci de bize çok şey öğretti, çok şey kattı. Özellikle bu tip projelerde eğitimle ilgili bir şeyler üretiyorsanız henüz kitap çıkmadan bunları farklı yerlerde denemek, katılımcıların fikirlerini almak, tekrar derslere dönmek çok önemli. Birçok projede bu yapılmıyor. Bunu yapabilmiş olmak da çok büyük bir şans. Çünkü asıl planınızı uyguladığınız ve bildirimleri aldığınız, neyin işleyip neyin işlemediğini gördüğünüz yer sınıfın ta kendisi. Oradan tekrar derslere dönme şansımız oldu. Bu dokuz derse baktığımız zaman, Holokost'un çok farklı alanlarına değiniyor. Bir taraftan tarihsel altyapı sunmanın önemini kavradık ve bunun üzerinden çok şey yaptık. Ama sabahki oturumda Belin ayrıntılı bir şekilde bahsetti, derslerin temas ettiği çok farklı alanlar da var. Metodolojimiz aslında bir taraftan da hem öğretmene hem bol bol

82 2. OTURUM: DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HOLOKOST EĞİTİMLERİ

STK'lardan da katılımcılarımız olduğu için tüm eğitim alanına dokunan, eğitimci insanlara pedagojik olarak bol katılımcı, "hamaset" yapmayan, katılımcıları bol bol farklı kaynaklarla buluşturan, onları çalıştıran, okutan, birlikte düşündüren, sunum yaptıran, bir şey ürettiren dolayısıyla aslında günümüzde olması gereken pedagojik yaklaşımın mümkün olduğu kadar ulaşabilmek adına çalışılmış dersler. Bu dersleri elinize aldığınız zaman sadece kaynaklarla da bir şey yapabilirsiniz ya da dersin bir bölümünü çekip bir şeyler yapabilirsiniz. Zaten hiçbir ders planı bitmiş bir plan değil. Bunun bilinciyle bu işi yaptık. Farklı alanlarda kullanılmaya açık olduğunu düşünüyoruz. Bu sadece bir tarih dersi olmayabilir, bir sosyoloji öğretmeni de bunu kullanabilir. Ya da sahada insan hakları eğitiminde de bunları kullanabiliriz. Değişik kapılar açmaya yönelik dersler oluşturmaya çalıştık. Beş farklı ildeki deneyimiz de bize biraz önce söylediğim gibi çok şey öğretti. Çünkü her dersle birlikte kafamızda yeni sorular oluşuyor, yeni yorumlar geliyor. Bunları düşünüp, alıp tekrar tekrar ders planlarına bakma imkânımız oldu. Sonuç olarak kendi adıma çok keyifli bir süreç olduğunu söyleyebilirim. Bundan sonra benim umudum bu derslerin bol bol yayılması. Ne kadar çok kişi kullanır, bize geri bildirim verirse çok mutlu oluruz. Farklı alanlarda, belki Türkiye'nin başka şehirlerinde de farklı kanallarla bu iş devam eder. Biraz önce Kenan Hoca eleştirel düşünmeden bahsetti, umutlu olmak, bulunduğumuz ülkede ve dünyada çok zor bir şey olmasına rağmen. Derste, okulda öğrencinin karşısında olmanın getirdiği çok büyük bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum. Kendi adıma çok büyük umutsuzluklar yaşasam da hayatımın yüzde doksanında, öğrencilerle karşılaşma anımızda, onların karşısında umutlu durmanın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü onlar için öğretmenler çok önemli rol modeller. Sadece akademik olarak değil, hayata karşı bakışınız, duruşunuz, nasıl algıladığınız, nasıl yansıttığınız onlar için çok önemli. O umudu yansıtabilmek adına bu tip çalışmaların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Onlar da bir şeylerin farklı olabileceğini, farklı düşünebileceklerini, dünyada neler olduğunun farkında olduklarında kafaların nasıl açıldığını, kendi gibi düşünen insanların ya da onları önemseyen öğretmenlerin olduğunu bilmek, her alanda, ayrımcılığın her alanında, onlara da umut veriyor. Dolayısıyla böyle büyük bir sorumluluğumuz var. Çok teşekkür ederim.

ÖZDEN DÖNMEZ: Biraz başka bilgiler de vermek istiyorum. Beş ilde yapılan eğitimler, toplamda 20-25 kişiyle sınırlı yapılıyor çünkü kalabalık oldukça dersleri uygulamak zorlaşıyor. Her eğitimin 20-25 kişiden oluştuğunu düşünün. 1000'e yakın başvuru olmuş bu eğitimlere. Eğitimleri gerçekleştirdiğimiz beş il dışında çevre iller de dahil olmak üzere 35 ilden başvuru olmuş. Çevre iller dışında oldukça uzaktan, Mardin'den, Tokat'tan başvurular almışız. Keşke biz başvuru olan her bir ile gidebilsek. 116 öğretmen başvurmuş. 116 öğretmen dışında eğitimler için başvuruda bulunan çok fazla rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğretmeni vardı, buna ek olarak başvuru yapan çocuk gelişimcisi vardı.

Kitap içinde yer alan modüllerin başka şekillerde de kullanılıp, yararlanabileceğimize ilişkin bir başka örnek de şu: Biz bu proje faaliyeti kapsamında bir de nefret söylemi atölyesi gerçekleştirdik. Nefret söylemi atölyesi içinde yine bu dokuz modülün içinde yer alan "Propaganda" modülünü de kullandık. Yine aynı şekilde Hafıza Yürüyüşü eğitimlerinde "Öjeni, Sağlam Kafa Sağlam Vücutta Bulunur" ders modülünün içindeki "Mutlulukya" bölümünü de Hafıza Yürüyüşü atölyelerinde hâlâ kullanmaktayız. Bu modül kitabı, web sitesinde kalmayan, sürekli değişen, dönüşen, kullanılan bir malzeme bizim için. Kitabın yazarlarına tekrar teşekkür ediyorum.

AYDIN YILDIRIM: Herkese merhaba, uzun yıllardır bu meslekte bulunup bu tür çalışmalara katılmama rağmen şu içimdeki heyecan duygusunu bir türlü atamıyorum. Sürç-i lisan edersem en başından affola.

SEHAK'ta aldığımız eğitim özellikle ayrımcılık konusunda hassasiyeti olup da bu hassasiyet alanında çalışma yapmak isteyen biz öğretmenler için inanılmaz faydalı oldu. Daha öncesinde Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve eğitim Çalışmaları biriminde (Seç-Bir) Kenan ÇAYIR'dan ve Berlin'de faaliyet yürüten Kiga'da (Kreuzberger Initiative gegen Antisemitismus) Aycan Demirel'den benzer eğitimler almıştım. Bu eğitimler beni son derece besledi. Çünkü Dolapdere'de ya da Kuştepe'de bir endüstri meslek lisesinde 40 kişilik bir öğrenci grubuyla karşılaştığımız zaman görüyorsunuz ki pratikle teori arasında bir uçurum var. Ekonomik düzeyi çok düşük okullarda, şehir efsaneleriyle, yalanlarla, yanlışlarla, manipülasyonlarla, eksik bilgilerle sosyalleşmiş bir toplumsal grupla yüzleşiyorsunuz. Böyle bir grupla karşılaştığınız zaman bir takım kazanımları öğrencilere aktarmanın bin bir meşakkati ile karşılaşıyorsunuz.

Seç-Bir'den ilk *Ayrımcılık için Örnek Ders Uygulamaları* eğitimini aldıktan sonra, kitabı elime aldım. Tamam, eğitimi aldım, kitap çok güzel hazırlanmış muhteşem bir eser, peki ne yapacağım şimdi? Okulda onu uygulayabilecek yasal zemini bulamayabiliyorsunuz. Elinizin altında bir çalıştığınız kurum, STK falan da yoksa aldığınız eğitimle baş başa kalabiliyorsunuz ki İstanbul'da çalıştığım yıllarda birçok öğretmen arkadaşta gözlemedim bunu. Eğitimler alınıyor ama iş uygulamaya, sokağa geldiği zaman, uygulanmadıklarını, hayata geçirilmediklerini görüyorsunuz. O zaman da bir iki sene içerisinde o bilgilerin de öğretilmede biraz zayıfladığını, unutulduğuna çok tanık oluyordum.

Ne var ki Edirne Keşan'a tayinimi aldırıldım. Memleketim olur. Orada bir STK oluşturduk. Zerlanis - Keşan Görsel Sanatlar ve Kültürel Araştırmalar Derneği adıyla bir kültür merkezi kurduk. Çok uzatıp ayrıntılara girmek istemiyorum ama iki buçuk yıl içerisinde Zerlanis'te bu edindiğimiz materyaller sayesinde totalde 150 gence bu ve benzeri eğitimler verdik. İnanılmaz geri dönüşler, inanılmaz farkındalık süreçleri yaşattı bu çalışmalar bize.

Holokost Anne Frank ve Demokratik Değerler Eğitimi: Eğitimciler İçin Örnek Ders Uygulamaları kitabı içindeki 9 etkinlik inanın öğretmenler için de, alandaki aktivistler için de, bu alanda duyarlı olan insanlar için de tam bir hazine. İçinizde öğretmen varsa ya da özellikle ayrımcılık içerikli sosyal çalışmalara katılma düşüncesi olan varsa gerçekten bu kitabı çok iyi bir şekilde etüt etmeli diye düşünüyorum.

Tabii ki her öğretmenin bu kitap içerisinde favori etkinliği olacaktır. İlk başlarda benim favori etkinliğim Pupugundu (İnsandışılaştırma) etkinliğiydi. Bilmeyenler için kısaca bahsedeyim. Pupugundu adında hayali bir ülkemiz var. Gençler o ülkenin vatandaşları. Biz onlara “siz Pupugundu vatandaşları olarak hadi bir 24 saatinizi bir planlayın bakalım” diyoruz. İlk gençlik gruplarında özellikle gruplar 24 saati planlarken coşku yükseliyor, mizah da yükseliyor. Coşku ve mizah düzeyi biraz fazla arttığında etkinliğin sonunda şöyle oluyor: Sabah kalkarım, sporumu yaparım, işime giderim dört saat, ondan sonra müzeye giderim, resim yaparım, fotoğraf çekerim, sevgilimle bir saat sevişsem falan, ondan sonra uyurum diye kendilerine bir 24 saatlik bir zaman çizelgesi hazırlıyorlar. Ancak Pupugundu hükümeti

bir takım yasalar açıklamaya başlıyor. Mesela, eğer soy olarak Pupugundulu değilseniz kütüphanelere, kafelere, sosyal mekanlara girmeniz yasaklanıyor. Doğal olarak çocuklar o günkü faaliyetin üzerini bantlıyorlar. Kendi soyunuzdan biriyle olmayan biriyle evlenemezsiniz, şu yasak, bu yasak, yasalar gençlere söylenmeye devam ediyor. Etkinliğin sonunda da diyoruz ki “işte bu yasalar aslında bir dönem çıktı, Nasyonal Sosyalistler döneminde Almanya’da çıkan yasalar. Tüm gruplarda çok olumlu geri dönüşler alınırken bazı ilk gençlik gruplarında o yükselen mizah ve coşkuyla beraber etkinliğin sonunda aslında öğrencide görmek istediğimiz, olayın vuruculuğunun ya da trajik durumunun kavranamadığını, tam da algılanamadığını düşünmeye başlamıştım.

Açıkcası bazı istisnai gruplarda farkındalık noktasında sıkıntılar yaşadıklarını düşünmüştüm. Çünkü kanımca farkındalık tek başına yeterli olmuyor. Özdeşim üzerine inşa edilecek bir farkındalık bir aydınlanmayı getirebilecektir.

Son zamanda gördüğüm bir caps: Bir baraj duvarı üzerinde ırkçı değilim yazıyor. Baraj bir yerinden delinmiş, deli gibi su akıyor. Onun üstünde de “ama” yazıyor. Öğrencilerin cümleleri şöyle “Ben ırkçı değilim ama Suriyeli mülteciler de şöyle şöyle yapmasın” “Irkçı değilim ama Yahudiler şöyle”, “Irkçı değilim ama Çingeneler böyle”, “Irkçı değilim ama Ermeniler de” falan gibi. Ne kadar farkındalık artarsa artsın o “ama” oradan kalkmıyor, özdeşim kurulmadığı zaman. Özellikle 8. Sınıf, 9. Sınıf öğrencilerinde gözlemlediğim bu. Yani işte “Benim de Kürt arkadaşlarım var, tamam ben Ahmet’i seviyorum ama Kürtler şöyle” gibi. Bunu ancak özdeşimle aşabildiğimizi fark ettim.

Üç sene Keşan’da çalıştım, şu anda Muğla’da bir Anadolu Lisesi’nde öğretmenim. Sınıfta dedim ki “Muğla Belediye Meclisi bir karar tartışıyormuş arkadaşlar, bazı Meclis üyeleri şöyle bir karar vermişler, Muğla’da vatandaşlardan alınan vergilerle yeni kaldırımlar yapılmış ama kütüğü Muğla’ya kayıtlı olmayanlar, bu kaldırımları kullanamayacakmış. Muğlalı olmayanlar; Bodrumlular, Milaslılar, Fethiyeliler artık yoldan yürüyeceklermiş. Kaldırımları kullanmanız yasaklanıyor”

Keşan’da bir tiyatro çalışması öncesinde şöyle bir duyuru yaptım: (O anda grupta beş Roman öğrencim vardı) “Gençler duydunuz mu? Keşan Belediye Meclisi’nin bir kararı var. Geçen hafta yine kütüphaneden kitap çalışmış, bir Roman öğrenci kitap çalmış. Hem ilçe Milli Eğitim hem belediye artık Roman öğrencilerin kütüphaneyi kullanmasını yasaklıyormuş. Artık Romanlar kütüphaneye giremeyecekmiş.”

Milaslı öğrencilerde de Keşanlı Roman öğrencilerde de ilk önce bir şok oldu, bir şaşkınlık. Bir süre sonra bu bir öfkeye dönüşüyor. ...Ve şunları söylemeye başladılar: “Kaldırımdan yürümemiz nasıl engellenir, bu resmen ayrımcılık. Ben asla bu kurala uymam.”, “On Romanın onu da çalsa bile ben çalmadım. Kütüphaneyi kullanma hakkımı engelleyemezler.” İşte orada bireyin yurttaşlık hakları mevzusunu, insan hakları olgusunu oradan tartışıp tırmandırmaya başlıyorduk. Yani gencin kendi başına gelebilecek herhangi bir ayrımcılıkta yaşadığı o şok duygusu ve akabinde kendisinin hak etmediği bir şekilde bir mağduriyet yaşaması ve sonrasında yaşayacağı öfke bu tür mevzular karşısındaki özdeşimini ve sonrasında farkındalığını çok ciddi bir biçimde artırıyor. Yani özdeşim ve empatiyle güçlendirilmiş bir farkındalık kazanımların içselleştirilmesini sağlıyor.

Özdeşimsiz farkındalığı yok eden şey o baraj deliğindeki “ama” düşüncesi. Bu “ama”yı destekleyen şeyler var. O da bazı tikel olaylar. Bu olayların bazıları doğru bazıları çarpıtılmış, bazıları gerçekdışı, bazıları şehir efsanesi. Diyorum ya bu tikel olaylar karşınıza geldiği zaman bunlarla başa çıkabilmemizin en önemli yolu, belki öğrenciye, gence, kendi ırkından, kendi ulusundan, kendi dininden, kendi mezhebenden, kendi sosyoekonomik durumundan, kendi yöneliminden dolayı herhangi bir ayrımcılığa maruz kaldığında yaşadığı hissiyat. Ancak onun üzerinden ayrımcılığın nasıl bir şey olduğu ve nelere mal olabileceğiyle ilgili bir farkındalık kazandırabilir, bir bilinç sıçraması yaşatabiliriz.

ÇAĞLAR TURHANLI: Benimle ilk tanışmanız SEHAK’ın Çanakkale Kent Müzesi’nde açtığı Anne Frank Sergisi vasıtasıyla oldu. Kent Müzesi, 2009 yılında kurulmuş bir müze. Biz genellikle Çanakkale ile ilgili tanıtıcı sergiler yapıyoruz. Farklı konular işleniyor ama hepsi kent ile ilgili oluyor bu konuların. Bunlardan biri de 2010 yılında yapılmış *Kentte Museviler* sergisi idi. Sözlü tarih çalışmaları ve arşiv çalışmaları üzerine yapılmış bir sergi idi. 2019 yılının başında Belediye bize SEHAK’ın Anne Frank Sergisi’ni Kent Müzesi’nde kurmak istediğini söyledi. Biz bunu duyunca çok memnun olduk. Çoğunlukla bu tür tekliflerden memnun olmayız, sergilerimizi kendimiz yapmak isteriz. Ama Anne Frank sergisinin içeriğini gördükten sonra böyle bir projenin bir parçası olmaktan onur duyduk. Sergi de inanılmaz derecede yoğun ilgiyle karşılandı. Ben de bu sergiyle birlikte yapılan eğitime katılma şansına eriştim. 12 Ocak 2019 tarihinde Çanakkale Ece Ayhan Evi’nde Kenan Hoca ve Ayşe Hoca’yla birlikte ve çok güzel 20 arkadaşla bu eğitime katıldık. Eğitime katılan arkadaşlarla da hâlâ Çanakkale’de görüşüyoruz. Hala arada Pupugundu ülkesi üzerinden şakalaşmalar da yapıyoruz. Bu eğitimin bana getirilerinden bahsedecek olursam öncelikle 1933 yılında Nazilerin Almanya’da iktidarı ele geçirmesiyle, 1938 yılında Kristal Gece’nin yaşanmasına kadar olan sürecin çok açıklayıcı anlatıldığını hatırlıyorum. O beş yıl içerisinde ne olmuştu da Alman halkı Musevi azınlığa karşı bu kadar düşmanca bir hâle gelmişti? Sonra 1933 öncesi Kristal Gece gibi bir şeyin yaşanması için yeterli koşullar yoktu. Ama 1938’de böyle bir şey olmuştu. Ve daha sonrasında yaşananlar çok daha acı bir hâle gelmişti ve Musevilerin Avrupa’dan silinmesiyle sonuçlanmıştı. Eğitim bana bunu çok iyi açıkladı. Özellikle sürecin çok profesyonelce anlatıldığını ve eğitimin ufkumu açtığını düşünüyorum. Eğitimde çeşitli örneklerle baskın çoğunluğun azınlıkları nasıl ötekileştirdiği aktarılmıştı. Damgalama, kalıp yargıların kullanılması ve bunların Yahudi toplumunun yok edilmesiyle ilgili nasıl kullanıldığı gayet başarılı bir şekilde açıklanmıştı. Ben bunları Kent Müzesi’nde tarih anlatırken nasıl kullanabilirdim? Bunu hâlâ düşünüyorum. Size bu konuyla ilgili bir anımı anlatacağım. Bundan beş yıl önce Kent Müzesi’nde durağan bir akşamüzü geçirirken bir ziyaretçi geldi. Bu ziyaretçi orta yaşlarda bir kadındı. Müze’ye gelenler bilirler bizim orada, teşhir alanının başında, iki tane bisiklet sergilenir. Bu bisikletlerden bir tanesi Giritli Mustafa adında birine, diğeri ise Aşar Yohay adında bir Musevi’ye aittir. Aşar Yohay’ı ben kişisel olarak tanıdım. İşil’in da tanıdığını biliyorum. Çok tonton bir amcaydı. Spor malzemeleri satardı Çanakkale’de. Ben de 12-13 yaşlarındayken futbol saplantılı bir gençtim ve ilk kramponlarımı oradan almıştım. Sohbet etmiştik kendisiyle, ailemi de tanıyordu. Onu sevmiştim, sadece konuştuğumuz ve bir şeyler paylaştığımız için ona sempati vardı. Bu bahsettiğim ziyaretçi müzeyi gezdi, daha sonrasında bana bir eleştiri getirdi. Eleştiri şuydu: “Başka birini bulamadınız da mı buraya Giritli ile Yahudi’yi koydunuz” dedi. Kadına tepkim çok sert oldu açıkçası. Onu ırkçılıkla, faşistlikle suçladım. Bugün olsa bugün de aynı şeyi yaparım muhtemelen ama SEHAK’ın eğitimine kadar bu olayı bir daha hiç düşünmemiştim. Eğitimden sonra

şunu düşündüm: O kadının bunları söylemesinin ardındaki sebep neydi? Muhtemelen 1934 Trakya katliamlarını bilmiyordu. Katliamlar Kristal Gece'den 4 yıl önce olmuştu. İlginç bir şey bu, Türkiye'de oluyor, üstelik Çanakkale'de başlıyor. Daha sonra bunun üzerine düşünmeye başladım ve insanların tarih konusunda doğru bilgilendirilmesi gerektiğini, eksik bilgilendirilmemeleri gerektiğini düşündüm. Bunun üzerine Kent Müzesi'nde yaptığım sunumu kendimce değiştirdim. Yeni sunumu içinde 1934 Trakya katliamlarının da bulunduğu, daha açıklayıcı bir hâle getirdim.

GÜNEŞ KÜKEY: Öncelikle bir teşekkürle açıp bir teşekkürle kapatmak istiyorum konuşmamı. Bence harika bir işin altından harika bir şekilde kalktınız. Programın içeriği hakkında iki noktaya değinmek istiyorum. Ben yaklaşık dört senedir insan kaçakçılığı hayatta kalanları ve mültecilerle çalışıyorum. Sahadayım. Bunu düşünüyordum buraya gelirken. Yaklaşık 2 bin tane, belki de 2 binden fazla eve girmişimdir. Bunların içinde IŞİD hücre evleri de oldu, tarikat evleri de, duvarı olmayan evler de oldu. Asgari yaşam koşullarının karşılanmadığı evler de oldu. Dışarı çıksak, yoldaki bir insana sorsak 'bu insanlar sadece Suriyeliler' ama her birinin bir hikâyesi var. Bu programın içerisinde beni çok etkileyen bu durum oldu, kişileri bir sayı olmaktan çıkarıp, onların hikâyesiyle tanıştık. Ve bu benim için çok etkileyici. Ağzım açık o hikâyeleri okuduğumu hatırlıyorum. Bu birincisi, ikincisi bir önceki panelde bir soru gelmişti değerli hocamdan. Neden başka konular da tartışılmıyor diye. Öncelikle bu soruyla hepimiz çok defa karşılaşyoruz. Bu çalışmanın Holokost üzerine olduğunu düşünürken, tabii ki çok katmanlı ve birbirinin içine geçen bir yapısı olduğunu düşünüyordum. Takdir edersiniz ki şu an yaşadığımız yerdeki durum bariz dersem. Hepinizin aklında ortak bir fikir oluşacaktır. Çünkü çalıştığımız alan itibarıyla kültürel bir yakınlığımız var ve bu kültürel yakınlığımız ortak bir dil oluşturmamızı sağlıyor. Bu ortak dili kullanabileceğimiz alanları ne yazık ki bizler belirlemiyoruz. Fakat birbirimize, birbirimiz için alan açmaya çalışıyoruz. Burada sadece Holokost değil, insan haklarından, hak temelli yaklaşımdan, ayrımcılıktan, önyargılardan da bahsedildi. Dolayısıyla bu var olan çalışmanın benim için pozitif yanı ve olması gereken de bir şey. Konuşmamı iki kısımda formalize etmiştim. Birincisi bellek üzerine, diğeri travmalar üzerine ve iki konuda da çok yakın süreçte çok ağır tecrübelerim de olduğundan dolayı biraz yoğun hissediyorum. Öncelikle travmadan bahsetmek isterim. Ne yazık ki ya da iyi ki hepimiz travmaların sonucunda buradayız. Yoldan geçerken dikkatimizi çekip buraya gelmedik diye düşünüyorum. Bu travmalarımızın karakterimizi şekillendirmesinden ötürü, herkesin kendi yarasının verdiği acıyı bilmesinden ötürü başkalarının acılarını sarma isteğindeyiz. Bu alanda çalışmak çok ağır ve çok zahmetli ama çok da değerli aynı zamanda. Buradan yola çıkarak katıldığım eğitimlerde de benim düzenlediğim eğitimlerde de bilgi akışından ziyade bu duygusal duruma parmak basmayı tercih ederim yani insanlara bir nebze travmalarını göstermeyi, yeniden düşünmeyi. En azından kendi içlerinde, tabii ki ikinci travma yaşatmadan. Çünkü ne anlatırsak anlatalım iki gün sonra onlar unutulacak. Ama hissettiklerimiz burada baki kalacak. Ben Edirne'deki eğitimden çıktıktan sonra hissettiklerimi ve beni nasıl bir insan olmaya ittiğini kendi yaptığım çalışmalarda daha güzel formalize ettiğimi düşünüyorum. Dün LİSTAG ile beraberdim. Benim için bambaşka bir dünyaydı ve asla tahmin edemeyeceğim açılımlar oldu. Holokost'la bunu nasıl bağdaştırabileceğimi düşünüyordum buraya gelirken, yine uzun bir yolculuk yapıyordum İzmir'den ve aslında olayların ve olguların ne kadar iç içe ne kadar ayrı olduğunu düşünsem de bize yaşattıkları şeyler aynı. Bu çok acı olmasına rağmen insanları birbirine bağlayan bu. Bunun yanı sıra bir de bellek hakkında düşünüyordum. Mekânsal bellek

hakkında düşünüyordum. Bunu buraya nasıl empoze edebilirim diye düşünüyordum. Buraya gelmeden önce sabah otelin önünde kahveni içerken dünün yoğunluğunu üzerimden atmaya çalışıyordum ve küçük bir çocuğun kendi dilinde bir başkasına mendil satma çabasını gördüm. Bambaşka bir ülkede bambaşka gaye ve dürtülerle buradalar. Aslında bir ortaklıkları var. Ve bu insanların beş yıl sonra o anı nasıl hatırlayacaklarını düşündüm. Edirne'deki eğitimde içinde bazen bulunduğumuz durumların çok fazla farkına varmıyoruz. Bu yapılabilir mi? Yapılamaz. Yapabilirler mi? Yapabilirler. Her şey çok hızlı geliştiği için her şeyi unutma eğilimindeyiz ne yazık ki. Bu Holokost'a varan süreçteki gelişmeler aslında çok tanıdık süreçler. Çoğu defa 'ben bunu hissediyorum, biz bunu yaşadık' dedim. Bunu sindirmem benim birkaç günümü aldı. Sabah gördüğüm çocuk, benim hayatına dokunamadığım çocuk, İstanbul'u hayatının neresine koyacak? Bu anı hatırlayacak mı? Ya da aynı dili konuştuğu o turist bu anı hatırlayacak mı? Ya da şu an o insanlar bu anı hatırlıyor mu? Bu beni çok etkiledi. Sanıyorum bu etkiyi yapacağımız çalışmalarda da insanlara hissettirmemiz gerekiyor. Çünkü bilgisel olarak, nitelik olarak her şeyin çok farkında olduğumuzu düşünüyoruz, belki de farkındayız. Öğretmenler, eğitimciler, aktivistler sürekli eğitim alıyoruz, sürekli kendimizi geliştirmeye çalışıyoruz. Ama bunu ne kadar içselleştirip ne kadar yaygınlaştırabildiğimizin bu noktada önemli olduğunu düşünüyorum. Emeginiz için çok teşekkür ediyorum.

HASRET DİNÇ: Edirne'de Anne Frank üzerinden insan hakları ve demokratik değerler eğitiminde tanıştık. Ben Romanlarla çalışıyorum. Kendim de Romanım. Romanların sosyolojik sorunları dışında kadınlarla ilgili araştırma raporlarını okuyordum. Çocuklarla ilgili, LGBTİ'lerle ilgili raporları okuyordum ama Holokost deyince bizim direk aklımıza Roman geliyor. Yahudi kısmı biraz geride kalıyordu. Eğitimlerde öncelikle bunun farkındalığını aldık. Sonra dediğiniz gibi Yahudi'yi tırnak içine koyduk ama sonradan ülkemizde yaşananları gördük Yahudiler var, Rumlar var, Ermeniler var. Herkes bir ayrımcılığa uğruyor ülkemizde onun farkına vardık. Tarihsel, 1933'de başlayan sürecin 1945'e kadar gelişim sürecini tarihi yokladığımızda her anında yaşadığımızı görüyorum. Günümüzde de maalesef yaşıyoruz şu anda. Her yerde ötekileştiriyoruz birbirimizi. Oysa çok güzel bir ülkede yaşarken birimiz Roman oluyoruz, birimiz Ermeni oluyoruz. Hocamın da dediği gibi Suriyeliler konusu var. Nefret söylemleri konusunda Suriyelilerin de ilk üçe girdiğini düşünüyorum şu anda. Ve bu beni gerçekten üzüyor. Bunları okurken bazen ağlıyorum, sınırlarım bozuluyor. Olaya insan odaklı bakamıyoruz. İlla Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur ya da Ermeni'nin Ermeni'den başka dostu yoktur, Yahudi'nin Yahudi'den başka dostu yoktur. Böyle bir mantık yok. Sahaya iniyorsun, insanlarla yüzleşiyorsun, konumuzun Yahudi olduğunu düşünürsek toplumun yüzde 80'i nefret ediyor. Eğitimlerin de bana kattığı en büyük yan bu. Bana onları anlatabileceğim bir şeyler kattı. Hiçbir şey söylemiyorsam, insan doğumundan dolayı bir suçla yargılanamaz diyorum. Ben Çingeneyim, Çingene olarak doğdum, Çingene olarak da öleceğim. Bu bir suç mudur? Bunu insanlara anlatmak, sokakta anlatmak, hele ki eğitim durumu düşük olan bölgelerde, sosyolojik sorunlar yaşayan bölgelerde o "ama" gibi faktörler de var. Her şey bu ayrımcılığı destekliyor. Basın destekliyor, o destekliyor, bu destekliyor. Bunları anlatırken de bir korku tablosuyla yüzleşiyoruz aslında. Ben geçen gün hocama dedim ki, hocam çok yakında, bir buçuk sene içerisinde gözaltına alınacağım. Üç gün yatacağım, sonra çıkacağım dışarıya dedim. Bir problem olmayacak. Aynı zamanda da Keşan Eğitim ve Dayanışma federasyon başkanımı. Aynı zamanda da gaziyim ben. Bir olayda terörle mücadelede yaralanmış bir gaziyim. TSK gazisiyim.

Bana diyorlar ki gazi adam Türkçü olur, ırkçı olur. Öyle bir şey yok.

Empati kurmamız gerekiyor, kendimizi onların yerine koymamız gerekiyor. Hocamın dediği gibi hiç tanımadığı bir ülkede mendil satan çocuklar var. Onlara yardımcı olamıyoruz. Bunu bireysel yapabiliriz ama topluma bunu nasıl anlatacağız. O kısmı daha önemli. Bu insanların da insan olduğunu nasıl anlatacağız. Eğitimler bana bu alanda donanım kattı. Daha fazla araştırmamı sağladı. Ben gençlik eğitimine katıldım. Antisemitizm ve Holokost, Yahudi kısmından bakılınca ayrı bir alandı benim için çünkü Roman haklarını çalışıyoruz, çocukları çalışıyoruz. Son dönemde LGBTİ çalışmaya başladım. Kadın haklarını zaten çalışıyoruz. Çok farklı bir alan geliştirdi bana ve bu alanda da Yahudi ile kalmamalı, Suriyeli, Ermeni, bu ülkede ayrımcılığa uğrayan ya da dünyada ayrımcılığa uğrayan konular tekrar çalışılmalı. Küçük bir Roman hikayemle kapatayım. Sivil Toplum Örgütü'nü kurduk. Kaymakamlık yazı işleri müdürüne girdik. Elimizde bir taslakla gittik. Biz dedik şunları, şunları yapmak istiyoruz. Hiçbir paraya ihtiyacımız yok. Hiçbir finansa ihtiyacımız yok, sadece kurumlar bize halk eğitim gençlik müdürü kurslar, eğitici materyaller sağlasın yeterli dedik. Adam şöyle cevap verdi. Tabii ki dedi biz dedi esmer vatandaşları çok seviyoruz. Dedim Müdür Bey sarışınları daha az mı seviyorsunuz? Bu nasıl bir cümle biz bir şeyler anlatıyoruz 20 dakikadan beri size esmer vatandaşları çok seviyoruz ile başlıyorsun. Hayır dedi beni yanlış anladınız. Pek dedim yanlış anlaşılacak bir şey yok aslında olduğunu yansıttınız bence.

Her şey için teşekkür ederim.

3. OTURUM

**HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE
YÜZLEŞME**

90 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

Hafıza yürüyüşleri ve yüzleşme

Umut Azak (Karakutu Derneği)

Karakutu ile 2015 yılının Şubat ayında, Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi'nin düzenlediği, “yükseköğretimde ‘hassas meseleler’i ele almak” konulu atölyede tanıştım. “Hassas meseleler” ile, yakın tarihimizdeki, ders kitaplarına giremeyen, unutturulan, ya da inkar edilen pogrom, soykırım, ayrımcılık ve hak ihlalleri gibi konular kastediliyordu. Dört sene önce o atölyede üzerine düşündüğümüz sorular bugün hala canlılığını koruyor:

- Devletle özdeşleşen vatandaş anlayışına dayalı, tekil bir milli kimliğe hapsedilmiş eğitim sistemine karşı, ne gibi alternatif modeller üretebiliriz?
- “Yüzleşme”yi mümkün kılan ve gençleri de içeren metotlar neler olabilir?
- Geçmiş şiddet ve adaletsizliklere dair unutma ve susma kültürünü gençlerle birlikte nasıl değiştirebiliriz?

Bu sorularla ilgili somut deneyimi olan girişimlerden biri 2014’te kurulmuş olan Karakutu Derneği’ydi. Atölyeye katılan, derneğin kurucularından Emrah Gürsel, “Kara kutuyu, çakılmadan önce dinlersek belki daha farklı bir toplumu inşa edebiliriz” diyordu. “Güçsüzlerin, mağdurların, dışlanmışların hikâyelerini”, “gençlerin aktif katılımcı olduğu yenilikçi yöntemlerle” daha geniş kesimlere ulaştırabileceğimizden söz ediyordu.

Benim de o günden beri çalışmalarına katıldığım dernek, gençleri ülkenin bin bir sırrını gizleyen “kara kutu”su ile “yüzleşme”ye davet ediyor. Devletin kurumsallaştırdığı “tarihi inkâr mekanizmalarının” toplum düzeyinde de içselleştirildiği bir ortamda, “yüzleşme” için ön koşul olan, eleştirel düşünce ve merak duygusunu canlandırmak için alan açmaya çabalıyor.¹ Gençlerin, barış inşası ve geçmişle

Tarihe, etnik ve dini ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve nefret söylemi mağdurlarının ve toplumdaki dışlananların açısından bakarken, sadece mağduriyet hikâyelerini değil, direniş ve güçlenme hikâyelerini de anlatılarına alıyolar.

¹ Talin Suciyan bu mekanizmaların oluşturduğu iklime “inkar habitus’ü” kavramıyla açıklıyor: *Modern Türkiye’de Ermeniler: Soykırımsorrası Toplum, Siyaset ve Tarih*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2018.

92 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

yüzleşme süreçlerine katılması amacıyla, “bir daha asla” duyarlılığı, barışçıl bir dil ve insan haklarına dayalı çözümler üretmeye yönelik yöntemler geliştirmeye çalışıyor. ²

Hafıza Yolculuğu

Bu amaçlarla yürüttüğümüz temel faaliyet “Hafıza Yolculuğu” isimli program. Hafıza Yolculuğu Programı, gençlerin dini, cinsiyete dayalı, etnik veya politik nedenlerle dışlanmış gruplara yapılan haksızlıkları keşfetmesini ve sorgulamasını hedefliyor. Bu, üç aşamalı bir program:

- 1. Gençlerin kapasite gelişimi:** Bu adım, 16-25 yaş arasındaki gençler için organize ettiğimiz tarih yazımı, hafıza çalışmaları, sözlü tarih metodu gibi alanlardaki seminerler, yerel tarih atölyeleri, insan hakları örgütleriyle toplantılar gibi faaliyetleri kapsıyor.
- 2. Hafıza mekânlarının keşfi:** Bu aşamada gençler, seçtikleri hafıza mekânları hakkındaki olgu ve tanıklıkları araştırıyorlar. Dışlanmış grupların mücadelelerini, yok edilmiş kültürel çeşitliliğe rağmen hayatta kalanların anlatılarını, ilgili görsel malzemeleri ve istatistiksel verileri derliyorlar.
- 3. Hafıza Yürüyüşü:** Bu aşamada gençler öğrendiklerini başkalarına gönüllü “anlatıcı” olarak aktarıyorlar. Böylece, yürüyüşlere katılan gençler, akranları aracılığıyla, konuşulmayan tarihi olgularla ve bu olgulara dair farklı yaklaşımlarla tanışıyorlar. Anlatıcı gençler ise, yürüyüşe katılanların bazen destekleyen, bazen soran bazen ise meydan okuyan görüşleri ile çarpışıyor ve hem kendi kişisel gelişimi için hem de içeriğe dair anlamlı bir katkı sürecinden faydalanmış oluyor. Bunun dışında; gençler anlatılarını farklı gruplara aktarırken, sunum yapma becerilerini, hikâyeleştirme tekniklerini geliştiriyorlar.

Kısaca, Hafıza Programı'nın her aşamasında “yüzleşme” pratiği, gençler için öğrenme, güçlenme ve kişisel gelişim fırsatları ile iç içe geçiyor. Zaman içinde özgüvenleri artıyor. Sorumluluk ve sahiplenme duyguları gelişiyor.

Barış Ünlü, “Türklük Sözleşmesi” adlı çalışmasında Cumhuriyet döneminde “yukarıdan dayatılan” Türklük sözleşmesiyle birlikte “Müslümanların duygu repertuarı/dağarcığı(n) merkezileştir(il)miş ve bir ölçüde daralt(ıl)mış” olduğundan söz ediyor. Buna göre, “sözleşme-dışı kalan gayrimüslimlere ve gayri-Türk Müslümanlarla duygudaşlık kurulmayacak, onlara karşı ahlaki yükümlülükler ve ahlaki duygular hissedilmeyecek, onlara yapılan haksızlıklarla, hukuksuzluklarla, baskılarla, katliamlarla

2 Karakutu'dan önce, gençlik ve hafıza çalışmalarını bir arada çalışan başka ilham verici projelerden de söz etmek mümkün: Leyla Neyzi ve Haydar Darıcı sözlü tarih çalışmaları (Özgürüm Ama Mecburiyet Var: Diyarbakırlı ve Muğlalı Gençler Anlatıyor, İstanbul: İletişim, 2013); Bellek ve Kültür Sosyolojisi Araştırmaları Derneği'nin Ermeni gençler üzerine yürüttüğü kolektif bellek araştırmaları (Öndercan Muti, “Gençler birçok şeyi yazıyorlar. Kendilerine roller, bir slogan belirliyorlar”: 19 Ocak kuşağı ve bellek talepleri”, *Toplum ve Bilim*, 132: 150-161, 2015); Ermenistanlı ve Türkiyeli gençler arasında diyalog kanalları oluşturmaya yönelik sözlü tarih çalışmaları (Leyla Neyzi ve Hranish Kharatyan-Araqelyan, *Birbirimizle Konuşmak: Türkiye ve Ermenistan'da Kişisel Bellek Anlatıları*, DVV International, 2010) ve benim de çalışmalarına katıldığım Imagine Center for Conflict Transformation girişiminin “diyalog okulları”; Sabancı Üniversitesi Cins Adımlar: Toplumsal Cinsiyet ve Hafıza Yürüyüşleri; Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği'nin (SEHAK) “Anne Frank'ın yaşam öyküsü üzerinden temel haklar ve demokratik değerler öğretimi” Projesi ve Hafıza Yürüyüşleri...

ilgilenilmeyecektir. ... Sınırın içindekilere şefkat duyulur, yardım edilir ve onların haklı olduğu düşünülür; sınırın dışındakiler ise haksızdır ve haksızken haklıymış gibi yapan insanlara öfke duyurulur.”³ Karakutu gönüllüsü anlatıcı gençler çoğunluğun yapamadığını yapıyor, Ünlü'nün “duygusuzluk sözleşmesi” diye tarif ettiği “görmeme, duymama, bilgilenmeme, ilgilenmeme, duygulanmama halleri” mizi geride bırakma cesaretini gösteriyorlar. Hikâyelerini dinleyenleri aynısını yapmaya davet ediyorlar. Türkiye'nin yakın tarihine, bugününe dair merak ve öğrenme isteğini yaşatlarına, yetişkinlere aktarıyorlar.

Böylece, sözlü tarih çalışmalarının, feminist tarih yazımının, sessizleştirilenlerin tarihini araştıranların açtığı yeni ve dönüştürücü bilgi dağarcığını dolaşıma sokuyorlar. Şehrin her gün önünden geçilen mekânlarına ve o mekânlarla ilgili bireylerin hikâyelerine odaklanarak, kendilerinde önce buralarda yaşamış insanların izlerini keşfediyorlar.

Tarihe, etnik ve dini ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve nefret söylemi mağdurlarının ve toplumdan dışlananların açısından bakarken, sadece mağduriyet hikâyelerini değil, direniş ve güçlenme hikâyelerini de anlatılarına alıyorlar. Böylece, yüzleşmenin getirdiği, utanç ya da suçluluk gibi duygularla suskunlaşmak ya da sadece geçmişe yönelik eleştirel bir perspektifle yetinmek yerine, geleceği inşa etmek için geçmişten referans noktaları belirleyebiliyor, geleceğe yönelik yapıcı ve çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirebiliyorlar.

Hafıza Yolculuğu programının gençleri nasıl dönüştürdüğünü, hem araştırma ve sözlü/yazılı aktarım becerileri hem de hak temelli toplumsal farkındalıkları açısından olumlu kazanımlar elde ettiklerini gönüllülerimizden gelen yorumlar da ortaya koyuyor:

“Aslında bildiklerimizin yeterli olmadığını ve araştırmamız gerektiğini, farklı tarafları dinlememiz gerektiğini anladım.” (Gamze)

“Artık tarihsel olayları araştırırken o olayların insanlar üzerindeki etkisini anlamaya çalışıyorum.” (İrem)

“... karşıt görüşlere ve dinlemeyenlere karşı sabırlı ve sakin olmak gerektiğini öğrendim.” (Erhan)

“Edindiğim bilgilerin başka insanlara aktarımının ne kadar heyecan ve mutluluk verici bir şey olduğunu görmüş oldum.” (Busem)

Hafıza Yürüyüşünün İşleyişi:

Hafıza Yürüyüşleri, dönüşümlü olarak Kadıköy-Yeldeğirmeni, Cağaloğlu, Beyoğlu, Şişli ve Beşiktaş semtlerinde düzenleniyor. Toplam beş saat süren program, iç mekânda yapılan atölyeler ve dışarıda hafıza mekânlarının keşfedilmesini içeriyor. Mekânlar, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül, basın ve düşünce özgürlüğü, engelli hakları mücadelesi, Cumartesi Anneleri, resim sanatında kadınlar, transların yerinden edilmesi gibi çeşitli temalar ile ilişkili olabiliyor. Gruplara ayrılan katılımcılar,

3 Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018: 219.

94 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

yürüyüş öncesinde kendilerine verilen şifreleri çözerek gidecekleri mekânları bulmayı çalışıyorlar. Buldukları mekân doğruysa, onları anlatıcı karşılıyor ve mekânlarla ilgili öyküleri paylaşıyor. Bu öyküler, sıradan insanlara ya da Gomidas, Yaşar Kemal, Nezihe Muhittin ya da Aligül gibi kişilere odaklanabiliyor.

15-20 kişilik katılımcı gruplarına yönelik olarak düzenlenen yürüyüş programı şu şekilde gerçekleşiyor:

1. **Açılış Oturumu** – Buluşma, takımların oluşturulması ve şifrelerin dağıtımı (30 dk)
2. **Hafıza Mekânlarının Keşfi** – Açık alanda mekân keşfi ve hikâyelerin anlatıcılardan dinlenmesi (2,5-3 saat)
3. **Kapanış Oturumu** – Buluşma yerine dönüş ve katılımcılarla sohbet (1-1,5 saat)

Katılımcıların Hafıza Yürüyüşleri ile ilgili yorumları

HY'lerin sonunda katılımcılardan bir değerlendirme formu doldurmalarını istiyoruz. Çoğunlukla yapıcı eleştirilerin yanı sıra, son derece olumlu ve heyecan dolu geri dönüşler alıyoruz. Katılımcıların Hafıza Yürüyüşleri sonrasında “en çok neleri sevdikleri”ne dair paylaştıkları düşüncelerden öne çıkanları altı başlık altında özetlemek mümkün:

1. **Özgür fikre, kısıtlanmamış bilgiye erişim ve yakın geçmişten olayların ele alınması**

Gerçekten de Hafıza Yürüyüşleri, ders kitaplarına girmeyen yakın tarihin tabu konularının anlatımı, bilgi akışı anlamında bir özgürlük alanı açıyor.

2. **Konuları kendi akranlarından dinleyerek öğrenmek**

Rehberli tur ya da alışıldık tarih derslerinden farklı olarak, akran eğitimi üzerine inşa edilen Karakutu Hafıza Yürüyüşü, var olan hiyerarşik kalıpların dışında alternatif ve efektif bir öğrenme modeli sunuyor. Rehber-turist ya da hoca-öğrenci ilişkisi yerine yatay bir anlatıcı-aktif dinleyici ilişkisi kuruluyor. Tarihsel ve siyasi meselelere farklı açılardan bakmaya teşvik eden bir öğrenme deneyimi içeriyor.

3. **Mekânların şifreler çözülerek bulunması**

Karakutu Hafıza Yürüyüşü'ne katılan bir başka genç şöyle diyor: “*Gün içinde öncelikle merak duygusunu çok hissettim. Ardından şifreleri çözmeye çalışırken gerçekten heyecanlandım.*”

Hafıza yürüyüşünün belki de en önemli özelliği, katılımcıları doğrudan içine alan ve aktive eden bu oyun-bulmaca boyutu. Şifre çözme metoduyla oyunlaştırma sayesinde öğrenme pratiği eğlenceli hale geliyor. Birçok katılımcının da belirttiği gibi, görülecek mekânların aranarak bulunması mekâna olan ilgiyi artırıyor.

4. Mekân ve hafıza ilişkisi

“Artık şehrin mekânlarına, önünden geçtiğim binalara başka türlü bakacağım” diyor biri.

En sevdikleri yanı şu şekilde ifade ediyor başka katılımcılar:

“Her gün geçtiğim bir yerin tarihini öğrenmek”

“Unutulmuş ve bilinmeyenle tanışmak”

“Mekânın bir kimliğe bürünmesi”

Bu geri bildirimler, “görünür olmayan, silinen tarih” ile yüzleşmeyi hafıza ve mekân ilişkisini kurarak gerçekleştirmenin önemini doğruluyor. Birçok katılımcı, içlerinde daha çok “araştırma isteği” ve merak uyandığını belirtiyor. Araştırılan, keşfedilen mekânlarla ilgili insanların hikâyelerine odaklanmak, empati kurmalarını, egemen anlatıların dışından bakabilmelerini kolaylaştırıyor.

5. İnteraktif olması ve etkinliğin bir parçası olmak

Gençlerin hem tasarlayıcısı, hem yürütücüsü, hem de aktif katılımcısı olduğu bir program olma özelliği, katılımcıların birbirleriyle etkileşime girmelerini sağlıyor. İlk defa orada tanıştıkları insanlarla deneyimlerini paylaşabilmeleri onları hem şaşırtıyor, hem de mutlu ediyor. Birlikte tartışma, birbirinden öğrenme pratiği en çok kapanış oturumunda gerçekleşiyor. Birçok katılımcı, bu aktif katılım ve paylaşımın gerçekleştiği kapanış oturumu hakkında çok olumlu yorumlar yazıyor.

6. Kapanış oturumu

Eşitlikçi bir moderasyon anlayışıyla yürüttüğümüz kapanış oturumunda şu sorulara cevap arıyoruz:

- Toplumsal barışa nasıl katkıda bulunabiliriz?
- Yürüyüş sırasında öğrenilen haksızlıkların bir daha yaşanmaması için ne yapabiliriz?
- Gördüğümüz mekânların ve ilgili insanların hikâyelerin hatırlanmasını başka hangi yöntem, araçlarla sağlayabiliriz?

Bu oturumlarda kısaca, yaratıcı çözüm üretmeye yönelik pozitif, hiyerarşik olmayan ve dinamik bir diyalog ortamı yaratmaya çalışıyoruz. Geçmişle yüzleşmeyi içeren barışçıl bir diyalogu nasıl yaygınlaştırabileceğimizi tartışıyoruz. Bu tartışma ve paylaşım platformu, birçok katılımcı için olumlu anlamda şaşırtıcı bir deneyim oluyor. Örneğin, bir katılımcı “Yeni tanıştığım insanlarla içerik üretmek, paylaşmak güzeldi” derken, diğer bir katılımcının sözleri Karakutu’nun amacını özetliyor:

“Daha çok dinlemeli ve daha çok anlatmalıyız. Daha çok bir araya gelmeli ve çemberi genişletmeliyiz. Dertler müşterek.”

Umut bize umutsuz olanlar nedeniyle verilmiştir

Murat Çelikkan (Hafıza Merkezi)

Davetiniz için teşekkür ederim. Ben Hafıza Merkezi ya da tam adıyla Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Derneği'nin yöneticilerinden biriyim ve bugün biz ne tür çalışmalar yapıyoruz, niye yapıyoruz, dilim döndüğü kadar bu konuyu anlatmaya çalışacağım. Hafıza Merkezi aslında temel odağı geçmişle yüzleşme üzerine kurulmuş bir merkez. Çalışmalarına 2009 yılında başladık ve 2011 yılında da geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlallerine ilişkin gerçeği ortaya çıkarmak, mağdurları desteklemek ve bu ihlallerle ilgili toplumsal hafızayı güçlendirerek barışa ve demokrasiye katkı sağlamak amacıyla kuruldu. Böyle bir tespit yaptığımız vakit yolun yarısını kat ettim zannediyorsunuz ama Türkiye'de bu çok mümkün değil çünkü geçmişle yüzleşme dediğimizde Türkiye'nin çok büyük bir gündemi var. Bir kere 1915 Ermeni soykırımıyla başlıyor, Trakya'da Yahudilere uygulanmış olan pogromlar var, Varlık Vergisi var, mübadele var, 6-7 Eylül var, biraz geriye gidelim 38'de Dersim var, Maraş var 78'de, Çorum var 80'de, Sivas var 93'te ve Türkiye'nin bir dönem her 10 yılda bir yaşadığı darbelerin yarattığı tahribat var. Yani 71, 80, 90'lar, 60'ı da tabii bunlar arasında saymam gerek. Türkiye'de bu tür yüzleşmediğimiz her olayın eklenerek oluşturduğu bir yalan ve haksızlık duvarı var. Bu, Talin Sucuyan tarafından çok yerinde bir şekilde inkar habitusu olarak adlandırılıyor çünkü Türkiye devletinin kurucu öğeleri çok büyük ölçüde Ermeni soykırımında rol almış kadrolardan geliyor ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu Ermeni soykırımının inkarı üzerine. Bu inkar kültürü devlet kaynaklı her türlü şiddet ve suçta bir inkar ve aldırmaçlık oluşması sonucunu yaratıyor. Bu nedenle de Türkiye'de geçmişle yüzleşme çalışması yapmak çok zor. Hakikaten önce işin sıfır noktasına ve kökenine inmek lazım. Bunu belki Türkiye'de en iyi yapanlardan biri Hrant Dink'ti. Biliyorsunuz Ermeni soykırımının başlangıç günü olarak 24 Nisan kabul ediliyor ve her ne sebepten de TBMM'nin kuruluş tarihini de biz 23 Nisan olarak kutluyoruz. Çok tuhaf bir şekilde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı da özellikle Pontus ve Trabzon'daki Rum kırımının başlangıcına denk gelen

Şimdi o zaman bize sormak düşüyor tabii:

Peki, fail kim? Bu kadar insan öldürülmüş, bu kadar insan kaybedilmiş. Bu insanların hepsi beraat ediyorsa fail kim?

bir tarih. Böyle seçilmiş tarihler arasında Hrant'ın önerisi 23,5'tu biliyorsunuz, yani hem soykırımı hem TBMM'nin kuruluşunu birleştirebilecek ve ikisiyle de yüzleşebilecek bir tarih anlatısı ve bir hafıza oluşturmak üzere bir yaklaşımı vardı. Hrant öldürüldü, hâlâ katilleri tam anlamıyla ortaya

çıkarılmadı, davası sürüyor. Hrant'ın anısına bugün 23.5 Müzesi bir vicdan müzesi olarak açılmış durumda. Bu çerçevede de yaptığımız çalışmalarda karşımıza ilk çıkan şeylerden biri, bu inkar habitusu için, Türkiye'de devlet görevlilerinin müthiş bir koruma zırhı altında olduğu ve cezasızlıkla korunduğu oldu. Bu konuda biraz çalışma yaptığımız vakit görüyorsunuz ki devlet görevlilerinin rol aldığı suçlardaki cezasızlığı sağlayan faktörlerden biri soruşturulmaları ve yargılanmaları için amirlerinden izin alınması gerekliliği. Memurin Muhakemat Kanunu deniyor buna, Memurların Soruşturulması Kanunu artık. Bu kanun hâlâ mevcut fakat bu kanun ilk ne zaman çıkarılmış biliyor musunuz? 1913'te yani daha sonra gelecek olan, Ermeni katliamında yer alacak devlet görevlilerinin korunması amacıyla çıkarılmış, o gün bugündür Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlükte. Avrupa Birliği sürecinde çeşitli yumuşamalar ve değişimler, reformlar geçmiş olsa da hâlâ yürürlükte. Üstelik darbe girişimi ve abluka, hendek süreci sonrası devlet görevlilerinin soruşturulamayacağına dair kararnamelerle de bu cezasızlık güçlendirilmiş vaziyette. Dolayısıyla devlet görevlilerinin rol aldığı herhangi bir konuda onların cezalandırılmasını sağlamak yıllar süren, çoğunlukla da sonuç almayan bir mücadele. Biz bu çerçeve içerisinde bütün bu demin saydığım geçmişle yüzleşme gereklilikleri arasından daha güncel bir konu olduğu için Kürt meselesini seçtik, ona odaklanmak istedik. İlk niyetimiz çatışma dönemindeki bütün ihlallere bakmaktı. Bunu nasıl yapabileceğimizi anlamak üzere Arjantin'e -ki Arjantin'in biliyorsunuz kaybedilenler, yok edilenler başta olmak üzere çok ciddi bir geçmişle yüzleşme pratiği var- bir saha gezisi yaptık ve orada gördük ki tam anlamıyla devlet desteği olmasına rağmen yani diktatörlükten demokrasiye bir geçiş dönemi yaşanmış olmasına, devletin geçmişle yüzleşmeyi benimsemiş olmasına rağmen yaklaşık 20 ila 45 bin arasında olduğu varsayılan kayıplardan ancak 11 binini tespit edebilmişler 20-25 yıllık bir sürede. Dolayısıyla bu soyduğumuz işin çok büyük olduğunu ve başa çıkılamayacağını anlayarak, odağımızı küçültmemiz gerektiğini öğrenerek döndük Arjantin'den ve Türkiye'de kaybedilenler üzerine bir çalışma yapmaya karar verdik. Kaybedilenler ağırlıklı 1990'lı yıllarda uygulanmış olan özel harp stratejisi nedeniyle Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerde çok büyük rakamlara ulaşmış vaziyette. Bu mücadele Türkiye'de çok uzun yıllardır sürüyordu, Cumartesi İnsanları'nın mücadelesini biliyoruz fakat elimizde kesin rakamın kaç olduğuna, bu listenin kimlerden oluştuğuna ve bunların hukuki durumun ne olduğuna ilişkin hiçbir veri yoktu. Ağırlıklı saha çalışması yapmaya başlayarak, zannediyorum 8 yılda doğrulayabildiğimiz isimler 550-600 isim. Bu insanların yargı süreçlerini, hikayelerini, bedenlerinin bulunup bulunmadığını belgeleyebildik. Bu, çok yakın zamana kadar kamuya açık bir veri tabanında paylaşılıyordu. Veri tabanında iddia edilen failleri, kaybedilenleri, yıllarını, hikayelerini, yakınlarının anlatımlarını takip etmeniz mümkündü. Bir süredir kapalı, yeniden çalışma yapıyoruz çünkü bu çalışmaları yaptığımız dönemde kayıp yakınlarının o zaman gayet hukukî ve meşru olan bazı anlatıları bugün suç teşkil edebilecek niteliğe büründü. Böyle bir çalışmanın ilk kuralı da mağdurları ve mağdur yakınlarını korumak olduğu için kapattık. Şimdi bir düzenleme yapmaya çalışıyoruz, ümit ediyorum ki tekrar açabileceğiz.

Bu çalışmanın sonunda da genel yaklaşım olarak dünyada diktatörlükten demokrasiye ya da savaştan barışa geçen ülkelerde işlemiş olan bir geçiş dönemi adaleti mekanizmasını belirledik. Bunun beş unsuru da hakikat yani belgelemeye dayanan hakikat; yargılamalar yani ceza yargılamaları ya da toplum vicdanındaki yaralanmaları giderecek, onarıcı adalet mekanizmalarının çalışması; hafızalaştırma yani eğer bir ülkeden ya da bir ulustan, neresi olursa olsun, bahsediyorsak bu sadece ortak dille olmuyor, ortak bir gelecek ülküsü

98 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

ve ortak bir toplumsal hafıza ile oluşabiliyor, toplumsal hafızalar genellikle resmi olarak oluşturulmuş yani ulus devlet süreçlerinde devletin istediği şekilde oluşturulmuş hafızalar, halbuki mağdurları ön plana alarak ve onların mağduriyetlerini giderici hakikatleri ortaya koyarak bir hafızalaştırma girişimi ve çalışması gelecekte kalıcı barış ve demokrasi açısından elzem; sonuncu ögesi de bütün bunların tekrar edilmemesi için yapılması gereken reformlar ve dönüşümler. Biz yaptığımız çalışmaları hep bu temelde yürüttük fakat şu anda geldiğimiz noktayı ve vardığımız yeri özetleyerek bitirmek istiyorum.

Türkiye’de özellikle kaybedilenler ve ağır insan hakları suçları açısından 2000’li yılların başından itibaren bazı davalar açılmaya başlandı. Bunlardan mesela bir tanesi 91-96 döneminde Cizre’de komutanlık yapmış olan Cemal Temizöz ve arkadaşları davasıydı. Bu dönemde Cizre’de sivillerden yaklaşık 96 kişi kaybedilmiş. Bu dava sadece 21 kişiyi kapsıyordu, sadece kaybedilen değil faili meçhul cinayet olarak da... 2003 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan başvurular sonucu, sorumluları mahkum etmedikleri için Türkiye mahkum edildi. Olayların yaşanmasından neredeyse 20 yıl sonra 2009’da dava açıldı. Çok ağır suçlamalarla açıldı ve bu davaların diğerlerine benzemeyen bir özelliği şu: Cemal Temizöz tutuklandı ve cezaevine kondu dava süreci boyunca. Kasım 2015 yılında bu davada yargılananların hepsi beraat etti.

Bundan başka Ankara JITEM, bütün bu katliamların arkasında olduğu bilinen derin devlet yapısı JITEM’le ilgili süren davada 19 kişinin öldürülmesi ve kaybedilmesiyle ilgiliydi. 2001’de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde bu başvuruyu mahkumiyet aldı. 2013’te dava açılabilirdi Türkiye’de ancak, Aralık 2019’da aralarında Mehmet Ağar’ın da olduğu tüm sanıklar beraat etti.

Bir tane daha örnek vereceğim, Musa Çitil davasını vermek istiyorum. Musa Çitil, Mardin’de Derik’te 1992-1994 tarihlerinde komutanlık 13 kişinin kaybedilmesinden sorumlu olarak yargılandı. 2012 yılında aleyhine dava açıldı, 2014 yılında beraat etti. Beraat etmekle kalmadı, terfi ettirilerek yine bu suçları işlemiş olduğu Diyarbakır bölgesine komutan olarak atandı. Size Lice davasından, Kulp-Yavuz Alptürk davasından, Kızıltepe davasından, Dargeçit davasından örnekler verebilirim. Bunların sadece ikisi sürüyor, diğerlerinin hepsinde bütün sanıklar beraat etti.

Şimdi o zaman bize sormak düşüyor tabii: Peki, fail kim? Bu kadar insan öldürülmüş, bu kadar insan kaybedilmiş. Bu insanların hepsi beraat ediyorsa fail kim? Faillerin kim olduğunu biliyoruz, bu nedenle de bütün bu davalar ve bütün bu gelişmelere ilişkin her şeyi biz “Faili belli” adı altında bir sitede takip ediyor ve topluyoruz çünkü bu belgeleme önemli. Bu belgelemenin önemi de şuradan kaynaklanıyor: Bugün Arjantin’de hâlâ, 25-30 yıl sonra, cunta dönemindeki sorumlular yargılanıyor. Bu yargılamalar sadece, o zamanlar çok büyük zorluk altında bu belgelemeleri yapan insan hakları kuruluşları olduğu için yapılabiliyor. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda bu belgelemelerin öneminin çok büyük olduğunu vurgulayarak ve devlet şiddetinin tanınması ve resmi olarak kabul edilmesinin yapılan ihlaller için hesap verme sorumluluğu getirdiğini hatırlatarak bitireyim. Bunun olmadığı bir ülkede demokrasiden, barıştan bahsetmenin imkanı da yok. Biraz umutsuz bir tablo çizdiğimin farkındayım, onun için Walter Benjamin’den bir alıntı ile bitirmek istiyorum:

“Umut bize umutsuz olanlar nedeniyle verilmiştir”

SEHAK Hafıza Yürüyüşleri: Geçmişe eleştirel bakabilmek

Işıl Demirel (SEHAK)

SEHAK'ın “Anne Frank'ın Yaşam Öyküsü Üzerinden Temel Haklar ve Demokratik Değerler Öğretimi” projesinin adımlarından biri de Hafıza Yürüyüşleri'ydi. Bu yürüyüşleri örgütlemek içinse öncelikle projenin ortağı Anne Frank House ile bir araya gelmek ve yöntem hakkında bilgi edinmek gerekiyordu. İşte bu amaçla 2018 yılının Şubat ayında SEHAK'ın bir araya getirdiği 8 kişilik bir eğitmen adayı grubu olarak Anne Frank House eğitmenleri ile Berlin'de bir araya gelmek üzere yola çıktık. Amadeu Antonio Vakfı'nın ev sahipliğinde gerçekleşen bu 5 günlük eğitim, yalnızca bize yöntemi tanıtmakla kalmadı aynı zamanda Türkiye ve gerçekleri üzerine düşünmemizi de sağladı. Anne Frank House'un bir tür film atölyesi olarak da adlandırılabiliriz hafıza yürüyüşü yönteminin temelinde, anıtlar ve anıt kültürü vardı. Avrupa ve Balkanlar'da pek çok ülkede en çok da gençleri hedef alarak, hatırlama kültürü malzemeleri yani anıtlar hakkında çekilen filmler söz konusu Türkiye olduğunda neye dönüşecekti?

Eğitime doğru yola çıkarken SEHAK'ın bir araya getirdiği eğitmen adayları olarak elbette Avrupa'da II. Dünya Savaşı başta olmak üzere tarihin farklı kara lekelerine, savaşlara, ırkçılığa ve bunların etkilerine dair bir yüzleşme ve hatırlama/hatırlatma kültürü olduğunu elbette biliyorduk. Gerek daha önce yaptığımız bireysel Avrupa seyahatleri, gerekse çalışma alanlarımız itibarıyla hatırlama kültürü ve bunun materyal örnekleri yabancı olduğu kavramlar değildi. Ancak söz konusu bunu yöntemle bir araya getirmek olduğunda hem bu kültürün Avrupa'da ne denli yaygın olduğuna dair farkındalık uyandığını itiraf etmek hiç de yanlış olmayacaktır. Anne Frank House tarafından geliştirilen yöntem, Avrupa ve Balkanlar'da gençleri hedef alırken, onlara anıtlar üzerinden tarihi ve bugünü düşünme ve daha da önemlisi düşündürme fırsatı sağlıyordu. Anne Frank House'un yaptığı daha ilk tanıtımda, eğitim katılımcısı gençlerin ele aldıkları ve konu edindikleri anıtları sokak röportajları ile tartışmaya açtığı, sokaktaki insanlar için ne ifade ettiği ve anlamları ile üzerine düşünmelerini ve konuşmalarını

Sayırsız röportajdan sonra yüzleşmenin ve II. Dünya Savaşı tarihinin son derece önemsendiği Almanya'da aslında gündelik insanlar için bu anıtların bir yandan da ne denli kanıksandığını görmüş ve anlamış olduk.

sağladıkları filmler gerçekten son derece etkiliydi. Hatırlama kültürü ve anıtların gerçek insanlara ne hatırlattığı, anlattığı, ifade ettiği, düşündürdüğü konuşulurken aslında bir yandan da günümüz insanının düşünce yapısı, ön yargıları ve zihin yapısı mini belgesel filmlere tüm açıklığı ile yansımaktaydı. Avrupa'nın dört bir tarafında gençler tarafından çekilen ve hazırlanan filmlerden bir seçki izledikten ve eğitim programını ele aldıktan sonra bizlerin eğitimi başladı. 5 gün süren eğitimin ilk ve ikinci gününde, Anne Frank House yönteminin teorik, metodolojik ve pedagojik yaklaşımı ile tanıştık. Üçüncü gün, yöntemi bizzat deneyimlemek üzere sahaya çıkma şansı edinirken 8 kişilik kafilemiz iki ayrı gruba bölünerek Berlin sokaklarında eksi derecelerin hüküm sürdüğü Şubat ayında sokak röportajları gerçekleştirmek üzere görev başındaydı. Bir grup II. Dünya Savaşı'nda Nazilerin Yahudiler aleyhinde koydukları ayrımcı kanunların sokak levhaları ile hatırlatıldığı bir bölgede çalışırken sokaktaki Almanlara bu tabelaların onlara ne anlattığı, o bölgede yaşayanlar için bunların ne anlama geldiği, ne hissettirdiği ve daha da önemlisi günümüz insanının tarihin en büyük soykırımlarından birinin parçası olan bu ayrımcılığa karşı tutumlarını konu edindi.

Diğer grup ise Almanca'da "*stolperstein*" adı verilen Nazi zulmü sonucu yaşamını kaybedenler anısına yaşadıkları ya da zulme uğradıkları evlerin, yapıların önlerine sokaklara, yere gömülü olarak yerleştirilen 10x10 santimetre büyüklüğünde pirinç levhalar ile Yahudi kurbanların adlarının, doğum ve ölüm tarihlerinin ve başlarına gelenlerin yazılı olduğu beton küpler yani "*tökezleme taşları*"nı konu edinmişti. Avrupa pek çok ülkesinin yanı sıra Rusya'da da yer alan tökezleme taşları toplamda 1200'den fazla lokasyonda yer almaktaydı. 1992 yılında sanatçı Günter Demnig tarafından bir anma hareketi olarak başlayan çalışma zaman içinde büyümüş ve 70.000'den fazla tökezleme taşına ulaşmıştı. Sanatçının bizzat kendisi ile başlayan röportajdan sonra Berlin'in en çok tökezleme taşına ev sahipliği yapan bölgeleri, sokakları gezildi. Ve sonra Türkiye'den göç ettikleri bilinen Nazi kurbanı Yahudi ailesi Behar'ların evinin önünde yer alan tökezleme taşları ise çekilecek filmin ana temasını oluşturdu. Behar ailesinin öyküsünü bir zamanlar yaşadıkları apartmandakiler dahi bilmiyordu. Her gün çıktıkları kapının hemen önünde yer alan bu isimler onlarda bir merak uyandırmamıştı. Sayısız röportajdan sonra yüzleşmenin ve II. Dünya Savaşı tarihinin son derece önemsendiği Almanya'da aslında gündelik insanlar için bu anıtların bir yandan da ne denli kanıksandığını görmüş ve anlamış olduk. Eğitimin kalan iki günü ise çekilen görüntülerden bir film oluşturmak üzere kurgu ve montaja ayrılmıştı. Beşinci gününde sonunda, SEHAK eğitmenleri tarafından iki ayrı film ile tamamlanan eğitimin tartışma kısmında ise hepimizin aklında tek bir soru vardı: Hatırlama ve yüzleşme kültürünün olmadığı ve hatta yadsındığı Türkiye'de bizler döndüğümüzde ne yapacaktık? Atatürk anıtları, savaş kahramanları ve milliyetçi anıtlar dışında elimizde ne vardı?

İşte tüm bu sorularla Berlin eğitimi sonrasında Türkiye'ye döndüğümüzde elimizde hem kısa bir vakit vardı hem de son tarihi aslında pek çok kara leke ile kaplı bir ülke. Eğitimini aldığımız bu metodun Türkiye'ye nasıl uyarlanabileceği üzerine yaptığımız sayısız toplantıdan, yine SEHAK proje çalışanlarından Özden Dönmez ile bir araya gelerek kurduğumuz çalışma atölyelerinden sonra Türkiye'de hatırlama/hatırlatma kültürü olmadığına göre bunun yerine var olan unutmama/unutturma kültürüne eleştirel bakmanın doğru olacağına karar verdik. İşte bu kararlar bizler geliştirdiğimiz metot içinde vereceğimiz eğitimlerde anıtlar yerine mekânlara, bölgelere odaklanmaya, silinen/değiştirilen/dönüştürülen hafızaya ışık tutmaya ve hatırlatmaya çalıştık. Mekân ve bölgeye

odaklandığımız Hafıza Yürüyüşü eğitimlerini yine Türkiye insanının ekonomik ve sosyal koşullarını göz önünde bulundurarak üç güne indirmeye ve şehirlerin hafızası değiştirilen, silinen bölgelerini listelemeye başladık. Baskın resmi tarih anlatımının yok saydığı “ötekileri” özellikle de “ötekilerin mekânlarını” ortaya çıkarmak bir hayli kapsamlı bir araştırma gerektiriyordu. Çalışılacak şehirlere dair bu ön araştırmanın tamamlanmasından sonra eğitimleri başlattık. İstanbul’da Kurtuluş ve Galata bölgelerinde çalışan iki ayrı katılımcı ekibiyle başlayan pilot çalışmanın ardından çalışma İzmir, Çanakkale, Mersin ve Edirne’de yeni katılımcılarla devam etti. Türkiye’nin beş şehrinde çekilmiş 10 hafıza filminin ortaya çıktığı bir buçuk yıllık bir maratonda toplamda 80’den fazla katılımcı ile bir araya gelinmiş oldu.

SEHAK’ın Hafıza Yürüyüşü yöntemi benzerlerinden ayıran en önemli unsurlardan biri aslında katılımcıların bakış açılarına verdiği yerdir. Bunu biraz açmak için SEHAK’ın geliştirmiş olduğu metoda ve eleştirel bakış açısına dair yaklaşımına değinmek yerinde olacaktır. Eğitim duyurusu yapıldıktan sonra gelen başvurular arasından belirli kriterler ve çeşitlilik gözetilerek seçilen katılımcılar eğitime katılmadan önce bir ev ödevi ile çalışmaya başlar. Bu ev ödevi, daha önce bizlerin yürüttüğü araştırma çalışmanın çıktılarına dair bilgileri içerir niteliktedir. Çalışılacak her şehir için, gerek konu, gerek çalışma kolaylığı ve pek tabii güvenlik kaygıları da gözetilerek seçilen iki mekân hakkında bir özet metin, eğitime katılmadan önce ev ödevi olarak katılımcılara gönderilmekte ve mekânlar üzerine düşünerek bir soru setini cevaplamaları beklenmektedir. Hazırlanan özet metinlerin, objektif ve tarafsız olma kaygısı ile kaleme alındıklarını ve bu konuda son derece hassas ve öz-eleştirel bir yaklaşım sergilediğimizi söylemek sanırım önemli. Metinler hem resmi tarihin söylemlerine hem de alternatif tarihin, sözlü tarih metinlerinin içeriklerine dair katılımcılara bir özet sunmakta ve bir kaynak taraması ile beraber ulaştırılmaktadır. Kaynak listesi katılımcıların konu, mekân hakkındaki tüm farklı görüşlere ulaşmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmakta ve katılımcıların bu kaynaklara eğitim öncesinde göz atarak bilgi edinmeleri beklenmektedir. Özet metin ile birlikte katılımcılara gönderilen soru setinde mekâna ve bölgeye dair eleştirel bir bakış açısı geliştirilmesine imkân sağlayan sorular yer almaktadır. Mekâna dair yaşanan değişimin, dönüşümün ele alındığı bu sorular ile eğitimden önce katılımcıların eleştirel düşünme yetilerine katkı sağlanmaktadır.

Üç gün olarak kurgulanan eğitimin ilk gününde çeşitli interaktif çalışma metotları ile katılımcılar hafıza, mekân ve mekân hafızası konularında teorik bir eğitim almakta, sosyal bilimlerin farklı yaklaşımları ile bir kuramsal yapı ile tanıştırılmaktadır. Kuramsal eğitimin ardından, soru sorma ve röportaj yapma tekniğinin yanı sıra kamera, ışık, ses gibi konuları içeren çekim yapma tekniği ile ilgili pratik beceriler edinmektedirler. Tüm eğitimler tamamlandıktan sonra gün sonunda katılımcılar iki gruba ayrılarak, iki farklı konu/bölgeye odaklanmak üzere grup çalışmasına başlamakta ve ele alacakları konuya dair yaklaşımlarını ortaya koyan röportaj sorularını kendi grupları içinde tartışarak hazırladıktan sonra ilk gün tamamlanmaktadır. İkinci gün sahada, çalışılacak bölgede film çekimi yine bizzat katılımcılar tarafından gerçekleştirilmekte, SEHAK’ın deneyimli eğitmenleri ise katılımcılara kolaylaştırıcılık yapmaktadır. Eğitimin üçüncü günü film kurgusu eğitimi ile başlamakta ve deneyimli bir yönetmen olan bir eğitmen ile gruplar kendi başlarına montaj yaparak filmlerini ortaya çıkarmaktadırlar. Gün sonunda yönetmenimizin hızlı ve küçük düzeltmeleri ile izlenebilecek hale gelen filmler topluca izlenmekte ve konular üzerine yürütülen tartışma ile eğitim sona ermektedir.

102 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

Tüm bu detaylı metot anlatımından da anlaşılacağı gibi aslında SEHAK geliştirdiği metot ile resmi tarihin yok saydığı “ötekilere” odaklanmanın yanı sıra aslında katılımcıları özgür bırakmakta ve kendi eleştirel filmlerini ortaya koymaları konusunda onları cesaretlendirmektedir. Tam da bu sebeple SEHAK’ın hafıza yürüyüşü eğitim metodunun temelinde dört ana yaklaşım vurgulanmakta ve katılımcılara sunulmaktadır:

1. Oku
2. Dinle
3. Empati Kur
4. Eleştirel Düşün

Bu dört madde hem eğitimin tüm aşamalarında hem de filmlerin kurgularında vurgulanan yaklaşımlardır. Katılımcılara önceden gönderilen özet metinler ve geniş bilgi edinmek için başvurulacak kaynak listesi okuyarak bilgi edinmeyi, merak etmeyi teşvik etmektedir. Saha röportajları, sokağı, farklı fikirleri dinlemeyi ve dinlerken tepki vermeden öğrenmeyi ve anlamayı amaçlamaktadır. Empati kurmak hem sokaktaki insanlar hem de tarihi silinen ötekiler için gerekli yetilerden biridir. Konuyu ön yargılardan bağımsız ele alabilmek için gereklidir. Empati yetisi hem çalışma hem de gündelik hayatta toplumsal barışa katkı bağlamında önemli bir adım olarak eğitimde vurgulanmaktadır. Son olarak eleştirel düşünce ise katılımcıların soru sormalarını, neden, niçin, nasıl diyerek düşünmelerini teşvik etmek amacıyla ele alındığı gibi aynı zamanda katılımcılarında gerek sahada röportaj yaptıkları kişilere gerekse de filmleri ile izleyicilere yaptırılmaları beklenen bir yaklaşımdır. Eğitimin üç günü boyunca vurgulanan bu temalar SEHAK’ın hafıza yürüyüşünü benzer metotlardan farklı kılan en önemli unsurları oluşturmaktadır.

Bugüne dek 5 ilde gerçekleşen eğitimlerde ezberlenen ve daha da önemlisi ezberletilen resmi tarih anlatımına sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşımın ne denli öncül olduğu katılımcılara aktarılmıştır. Hafızayı önce parçalara bölmeyi, yerle bir etmeyi sonra ise yeni, öznel bir yaklaşım ve anlatım ile yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Çok perspektifli, eleştirel, empatiyi temel alan bir yaklaşım hafıza yürüyüşünün ana metodudur. Kavramsal ve teknik eğitim, sokak röportajları ve film çekimi, son olarak kurgu ve montajdan oluşan üç faaliyet alanının tamamında bu yaklaşımın ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Yeni anlatımın inşasında katılımcılar bu yaklaşımlar ışığında kendi bakış açılarını ortaya filmleri ile koymaktadırlar. Sokak röportajları ile sıradan insanlara fikir beyanı ve söz hakkı tanırken, sorulan sorular ile hangi fikirde olurlarsa olsunlar eleştirel düşünmebilmelerine de imkan sağlamaktadırlar. Bu bağlamda SEHAK tarafından geliştirilen hafıza yürüyüşü metodunun sokağı, gündelik hayatı ve insanları yani eğitimin parçası olmayan toplumun bir kısmını da eleştirel düşünmeye teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Ele alınan konu ve mekânlar kimi zaman unutulmuş kimi zamansa varlığı bilinse de konuşulmayan, ancak herkes tarafından bilinen açık surları kamusal alanda bir tartışma, konuşma imkanı ile yeniden hatırlatıyor. Trakya Olayları, İzmir Yangını, Sinagog Patlamaları, Tatavla’nın Kurtuluş’a dönüşümü, “azınlıkların”/Gayri-Müslimlerin silinen varlıkları, mekânları, ötekiler hakkında önyargılar ve ötekilerle birlikte yaşama kültürü gibi pek çok farklı

konunun ve mekânın ele alındığı Hafıza Yürüyüşü filmleri bir fikir empoze etmek yerine farklı bakış açıları ve bilgilere yer vererek izleyen herkesi düşünmeye davet eden filmler olarak karşımıza çıkıyor. Toplumun farklı kesimlerinden, farklı fikirlere, bilgi birikimlerine ve geçmiş deneyimlerine sahip bireylerinin seslerine yer veren filmleri kimsenin düşüncesini yargılamıyor tam tersine onların bakış açılarına bir temsiliyet hakkı sağlarken, izleyiciye ne olmuş, neden olmuş, sonuçları ne olmuş, mağdur aslında kim, fail kim, neden hatırlamalıyız gibi farklı sorular sordurmayı amaçlamaktadır.

Eğitimin başladığı Berlin'den bugüne ikisi biz SEHAK eğitimcileri 10 tanesi ise SEHAK'ın düzenlediği hafıza yürüyüşü eğitimi katılımcıları tarafından çekilen filmler SEHAK Youtube kanalında açık olarak yayınlanmakta ve bu yolla geniş kitlelere de alternatif tarih anlatımının ve eleştirel düşünmenin bir parçası olabilme fırsatı sağlanmaktadır. Hafıza Yürüyüşü kalıcı, elle tutulan ve tekrar tekrar katkı sağlayabilen ve yalnızca katılımcılara değil aynı zamanda izleyiciye seslenme, ortaya koyulan işin bir parçası olabilme fırsatı sunan film gibi bir araçla aslında etki alanı sürekli genişleyen bir yapıya da bürünmektedir. Hatırlamak yerine unutmayı/unutturmayı, yüzleşmek yerine, saklamayı, üstünü örtmeyi öncül hedef haline getiren bir eğitim sistemi ve ideoloji yapısı içinde bulunan Türkiye gibi ülkelerde, eleştirel düşünme yetisi toplumsal sorunlara dair bakış açısı geliştirmekte önemli bir araç olacaktır. Bu inançla ortaya koyduğumuz metodoloji ve filmler ile amacımız; eleştirel düşünmenin yaygınlaştığı, empati yetisinin arttığı ve yüzleşmenin mümkün olabildiği bir ülkeye dair toplumun küçük bir kesimi ile de olsa ortak olan hayale bir katkı sağlayabilmektir.

Bağlantıları Genişletmek: POLIN Müzesi açıklık ve ayrımcılık karşıtı programları

Katarzyna Kulinska (POLIN Polonya Yahudileri Tarihi Müzesi)

Yahudi toplulukları Polonya’da 11. yüzyıldan bu yana vardır. Başlangıçta Yahudiler temel olarak Doğu ve Batı Avrupa arasındaki ticaretle ilişkiliydi ve zaman içinde başka ekonomik alanlardaki yöneticiler de bunlarla ilişkiye geçti. Ancak, toprak sahibi olmalarına ya da siyasal yaşama katılmalarına izin verilmiyordu. 16. yüzyıl sonlarından itibaren Yahudiler, özellikle ülkenin doğusunda (bugünkü Ukrayna ve Beyaz Rusya) büyük mülk sahiplerinin mülklerinin yönetiminde önemli bir rol oynadılar ve toprak sahipleri ile bunların tebaası, özellikle de köylüler arasında arabulucu işlevi gördüler. On altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyılın ilk yarısı Polonya’nın olduğu gibi Yahudi topluluklarının, bunların kültür, bilim ve dinlerinin gelişiminin de altın çağı olarak adlandırılır. 1765’te Polonya Cumhuriyeti’nde (Polonya-Litvanya Birliği olarak da anılır) 750.000 Yahudi’nin yaşadığı tahmin edilmekte olup, ülkenin toplam nüfusunun %5-6’sına karşılık gelmekteydi.

1772-1795’te Polonya bağımsızlığını kaybetti ve toprakları ülkeyi işgal eden devletler arasında paylaşıldı: Rusya, Avusturya ve Prusya. 19. yüzyılda, Polonyalı Yahudiler de ülkenin diğer sakinleri gibi bu üç devletin vatandaşı oldular. 19. yüzyılda gelişen modern ulusal hareketler kendi içinde kutuplaşmaya başlayan Yahudi topluluklarını da içine almaya başladı: Yahudi kimlikleri mozaikçi dinsel Hasidim’den seküler sosyalistlere ve Siyonistlerden asimilasyon yanlısı Yahudilere kadar büyük bir çeşitlilik gösteriyordu.

2015’ten beri PİS demokrasi yanlısı, sivil ve eşitlikçi çevreleri savunmaya iterek ana akım kamusal tartışmaları belirlemektedir. Pek çok sosyal protestoya ve PİS’in parlamentoda anayasa değişikliği yapacak yeterli çoğunluğa sahip olmamasına rağmen, iktidar partisi devletin işleyişinde, gözlemcilerin anayasal değişiklikler olarak yorumladığı değişiklikler yaptı.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarından bir tanesi Polonya’nın bağımsızlığını geri kazanması oldu. İkinci Polonya Cumhuriyeti’nde çok çeşitli ulusal ve etnik azınlıklar yaşıyordu. Lehler ülke nüfusunun %64’ünü oluşturuyordu; en büyük azınlık olan Ukraynalıların (%16) ardından Yahudiler (toplam nüfusun

%10'u, yani 3 milyon civarında nüfus) geliyordu. Yahudiler kendi siyasi partilerine ve parlamentoda kendi temsilcilerine sahipti, kendi okullarını açabiliyorlardı (ancak Yahudi çocuklarının önemli bir kısmı da Leh ilkokullarına gidiyordu). Bu dönemde Yahudi kültürü ve sanatı gelişti, gençlik organizasyonları ve spor kulüpleri kuruldu. Aynı zamanda, Yahudiler yaşamında neredeyse her alanında -çalışma, eğitim, siyaset- yükselmekte olan antisemitizm, derinleşmekte olan dışlama (getto sıraları, ekonomik bojkot), antisemitik propaganda ve saldırganlıkla karşı karşıyaydı.

Nazi Almanya'sının 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırısıyla İkinci Dünya Savaşı başladı. Savaşın ilk günlerinden itibaren, işgalciler tarafından Yahudilere baskı yapıldı, hakları ve varlıkları ellerinden alındı, seyahat özgürlükleri ve profesyonel işlere erişimleri kısıtlandı ve nihayet gettolarda izole edildiler. Polonya'nın işgal altındaki topraklarında toplam 600 kadar getto oluşturuldu. En kalabalık zamanında 460.000 kişinin yaşadığı en büyük getto Varşova'da bulunuyordu. Toplumun geri kalanından yalıtılmışlık, Yahudilerin yaşadıklarına karşı antisemitik Nazi propagandasıyla körüklenen ilgisizliği arttırdı. Buna Yahudilere yardım etmekten dolayı cezalandırılma korkusu da eklendi. Yahudilere yardım eden Lehler olduğu gibi, Yahudilerin felaketinden çıkar ve fayda sağlayanlar ya da ırkçı veya siyasi nedenlerle (Yahudiler komünist hareketin bir parçası olarak tanımlanıyordu) Yahudileri yetkililere ihbar eden ve hatta kendileri katledenler de vardı. Savaş esnasında Lehler tarafından Yahudilere karşı işlenen suçların sembolü, yüzlerce Yahudi'nin bir ahırda canlı canlı yakıldığı Jedwabne kasabasındaki katliamdır. Bugün halen Polonya'da bu olayların ölçeği ve önemi hakkında ateşli bir tartışma devam etmektedir. Hakim olan hangisiydi? Yardım olayları mı yoksa saldırganlık mı? Yahudilerin yaşadıklarına dair edilgenlik temelde insanların kendi güvenlik korkularından mı kaynaklanıyordu yoksa öfke ve düşmanlığın bir göstergesi miydi? Hem siviller hem de silahlı yer altı organizasyonları Yahudilere karşı savaş suçlarında pay sahibi olsa da, sürgündeki Polonyalı yetkililer resmi olarak antisemitizmden sakınmışlardır. Bu nedenle, Lehlerin katıldığı Yahudilere yönelik şiddet eylemleri sistematik eylemler olarak nitelendirilemez.

Yahudilerin Naziler tarafından sistematik imhası büyük oranda Polonya toprakları üzerinde olmasına rağmen, Lehlerin doğrudan katılımı olmaksızın gerçekleşti, imha kamplarının personeli temel olarak Almanlar ve Avusturyalılar (asıl personel) ile Ukraynalılardan (yardımcı personel) ibaretti. 1939'dan hemen önce Polonya'da yaşayan 3.300.000 Yahudi'den yaklaşık 300.000'i savaştan sağ kurtulabildi. Bunların büyük bölümü doğuya, SSCB'ye kaçtıkları için hayatta kalırken, diğerleri saklanarak ya da toplama kamplarında tutsakken kurtarılarak hayatta kalabildi.

1945-1989 döneminde Polonya SSCB'nin etki alanındaydı. Savaştan sonra evlerine dönen Yahudiler tereddüt ve öfkeyle karşılandı. Evlerine hâlihazırda başkaları yerleşmişti, başkaları da -çoğunlukla Lehler- onların işyerlerinde çalışıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra pek çok yerde Yahudiler öldürüldü; en trajik katliam 4 Temmuz 1946'da Kielce'de gerçekleşti, Kielce pogromunda 35 Yahudi öldürüldü ve 37'si yaralandı. Pek çok Yahudi savaştan hemen sonra Polonya'yı terk etti ya da savaştan sonra Polonya'ya dahil edilen ve sürgüne gönderilen Almanlar tarafından terk edilen eski Alman topraklarına taşındı. Son büyük göç dalgası (yaklaşık 13.000 kişi) 1968-70'te antisemitist kampanyanın ve devlet baskısının yol açtığı göçler oldu. 1968'de antisemitizm, iktidar partisi tarafından içerideki

iktidar mücadelesinin aracı hâline getirildi fakat bu olaylar ayrıca antisemitizmin Leh toplumunda hâlen varlığını koruduğunu da gösteriyordu. 1968'den sonra, resmi olarak 20.000 Yahudi Polonya'da yaşıyordu.

Polonya Halk Cumhuriyeti döneminde Yahudi tarihi ve özellikle Holokost tarihi neredeyse hiç tartışılmadı. Resmi yoruma göre, Yahudi kurbanlar katledilen tüm Polonya vatandaşlarının içindeydi ve Yahudilere ve diğer azınlıklara yönelik Nazi ideolojisinden kaynaklı baskının kendine özgü doğası göz ardı ediliyordu. 1970'ler ve 1980'lerde Polonya'daki Holokost konusu daha çok yasadışı demokratik muhalefet içinde aktif olan aydınlar tarafından hatırlatılıyordu. 1989'da egemenliğini geri kazandıktan sonra, Leh-Yahudi ilişkileri konusu bir kez daha kamusal alanda tartışmaya açıldı. Bu tartışma çarpıtmalardan, karşılıklı aklamaya ve kötülleme çabalarından ve İkinci Dünya Savaşı esnasında iki ulusun "acılarının yarıştirilmesinden" azade değildi ve hâlen de değil.

Son zamanlarda Yahudilerle ilgili, her ikisi de basitleştirme ve küskünlüğe dayalı iki Yahudisiz anlatıdan bahsedebiliriz. Birincisi, Yahudilerin, kendileri için güvenli bir yuva olan Polonya'da hoşgörülü komşuları olan Lehlerle 1.000 yıllık barışçıl ve birlikte yaşamlarını onaylayan duygusal bir hikayedir. İkincisi, Polonya'nın dünya Yahudilerinin çıkarlarına olan bağımlılığı görüşü olup, komplo teorilerine dayanan bir görüştür ve Yahudilerin bin yıllık misafirperverliğe ve Polonyalıların Nazi işgali sırasında yaptıkları büyük fedakarlıklara karşı bir nankörlük hikayesidir.

Bu anlatıların ikisi de Leh antisemitizmiyle, savaş esnasında Yahudilerin yaşadıklarında Lehlerin sorumluluğu ile Leh ve Yahudi kültürünün farklılıklarına dair incelikli, olgulara dayalı bir tartışmasını dışarıda bırakır. Bunun bir örneği, Yahudi karşıtı şiddeti çalışan bilim insanlarına yönelik saldırılar olup, Jan Tomasz Gross'un, daha önce bahsedilen Jedwabne katliamı hakkındaki "Neighbours" [Komşular] kitabına yönelik reaksiyonlar bunların sembolü haline gelmiştir.

Polonya'da antisemitizm

2011 nüfus sayımına göre Polonya'da hâlen 7500 Yahudi kökenli insan yaşamaktadır; ancak bu sayının gerçekte daha yüksek -Yahudi kökenlerinin farkında olan 15-25 bin kişi- olduğu tahmin edilmektedir. Polonya'nın nüfusu şu anda 38 milyondur. Polonya'daki Yahudi topluluğunun sayısı küçük olmasına rağmen, araştırmacılar antisemitizmin Polonya toplumunda hâlen önemli bir sorun olduğu hususunda hemfikirdir. Centre for Public Opinion Research (Kamuoyu Araştırmaları Merkezi-CBOS)'nin 2016 tarihli araştırmasına göre, araştırmaya katılanların neredeyse yüzde 40'ı Yahudilerden hoşlanmadığını ifade etmiştir.

Yahudilere karşı üç çeşit önyargı vardır:

- a) Dinsel gerekçelere dayalı geleneksel antisemitizm, Yahudilerin İsa'nın ölümünden sorumlu olduğu kanaatiyle ve Yahudi dinsel ritüel uygulamalarının Hıristiyan karşıtı doğasıyla ilgili mitlere (örneğin, 2015'te Lehlerin %22'si Yahudilerin Hıristiyan çocukları kaçırdığını düşünüyordu) olan inançla bağlantılıdır.

- b) Komplocu antisemitizm, tüm Yahudileri başkalarından gizlenen ortak hedeflere sahip yekpare bir grup olarak algılayan Yahudi kumpaslarına olan inanca (Lehlerin %50'si Yahudilerin gizlice dünyaya hükmetmeye çalıştıkları inancını paylaşmaktadır) dayalıdır.
- c) Holokost'un tarihsel öneminin inkarında, Holokost'un karmaşıklığına ve bunda Yahudilerin sorumluluğuna olan inançta ve İsrail karşıtı anlatıda ifadesini bulan antisemitizm. Polonya'da ayrıca Yahudi halkını "Leh Holokost'una katılmakla" yani İkinci Dünya Savaşı esnasında ve savaştan hemen sonra Lehlerle karşı işlenen suçların sorumluluğuyla, Holokostun çıkar elde etmek amacıyla araçsallaştırılmasıyla (zarar ve kaybedilen mülkler için tazminat) suçlayan bir motif de vardır.

Polonya'daki çağdaş siyasi bağlam ve mevcut tarihsel ve sosyal anlatı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Polonya kendini Sovyetler Birliği'nin etki alanı içinde buldu ve ancak SSCB'nin çöküşünden sonra demokratik ve bağımsız bir ülke hâline geldi. Polonya 1999'dan bu yana bir NATO üyesi ve 2004'ten bu yana bir Avrupa Birliği üyesi.

Polonya siyasal sistemi bir anayasal demokrasi. Polonya'daki yasama yetkisi her 4 yılda bir yapılan özgür seçimlerde seçilen iki kamaralı bir parlamentonun elinde.

2007 ve 2011'deki seçimler en azından resmi söylemler bağlamında liberal olarak adlandırılan çevreler tarafından kazanıldı - Sivil Platform Partisi (Platforma Obywatelska, PO) ülkenin gelişim çizgisini 8 yıllığına çeşitliliğe açık bir sivil devlet inşasına yöneltti. Bu dönemin özelliği, pek çok başka şeyle birlikte, eşitlik meseleleriyle ilgilenen sivil toplum örgütlerinin kamusal yaşama eğitime yüksek katılımı oldu.

2015'ten itibaren iktidarı, 2015 seçimlerinde her iki Parlamento kamarasında da ezici bir çoğunluk elde eden sağcı Hukuk ve Adalet Partisi (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) aldı ve 13 Aralık 2019 seçimlerinden sonra Sejm'de (parlamentonun alt kamarası) çoğunluğa ve Senato'nun (üst kamarası) %49'una sahip.

2015'ten beri PiS demokrasi yanlısı, sivil ve eşitlikçi çevreleri savunmaya iterek ana akım kamusal tartışmaları belirlemektedir. Pek çok sosyal protestoya ve PiS'in parlamentoda anayasa değişikliği yapacak yeterli çoğunluğa sahip olmamasına rağmen, iktidar partisi devletin işleyişinde, gözlemcilerin anayasal değişiklikler olarak yorumladığı değişiklikler yaptı. Temel müdahale alanları ise yargı (personel değişiklikleri, Anayasa Mahkemesinin ve Başsavcılıkların kontrolünün alınması) ve sosyal politikalar (PiS'e yönelik güçlü desteğin nedenleri arasında vatandaşlara yönelik yaygın doğrudan mali destek, örneğin çocuk ödenekleri, emekli maaşlarındaki artışlar) alanında oldu. Özgür, özel medya hâlâ var olsa da, PiS devlet tarafından finanse edilen kamusal medya (radyo ve televizyon) üzerinde tam kontrole sahip.

Bellek siyaseti alanında da PiS, iktidara geldiğinden beri aktif. Mevcut tarihsel anlatının temel unsurları şunlar:

108 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

- a) Polonya'nın ve Lehlerin iyi şöhretini korumak. İkinci Dünya Savaşı bağlamında, Lehlerin hem Nazilere karşı savaş hem de Yahudilere yardımları konusundaki pozitif ve kahramanca tutumları vurgulanmakta. Bu tutumun en çarpıcı örneği, Ulusal Anma Enstitüsü Yasası'nda Leh ulusuna Üçüncü Reich'in suçlarına ortaklık atfetmenin cezalandırılmasını öngören yasal düzenlemeler getiren Ocak 2018 tarihli değişiklikler oldu.
- b) Vatanseverliği kahramanlık ve silahlı eylemlerle tanımlamak ve Polonya tarihini bir sürekli mücadeleler tarihi olarak göstermek. Bunun çarpıcı bir örneği, yeni kurulmakta olan savaş karşıtı mesajlar içeren İkinci Dünya Savaşı Müzesi'nin ele alınması oldu. 2015'te iktidarı ele geçirdikten kısa süre sonra, Kültür ve Ulusal Miras Bakanlığı başka şeylerin yanı sıra Leh ulusunun şehadetine çok az yer ayırmakla, sunulan tarihi Lehlerin başından geçenlerin biricikliğini göstermek yerine aşırı evrensel olmakla, başka şeylerin yanı sıra Leh dinselliğinin ve Hıristiyan kahramanlığının rolünün azımsanmasında ifadesini bulan "sol-liberal" bakış açısını yansıtmakla, Nazizm'le mücadele yerine sivil halkın yaşadıklarına çok fazla vurgu yapmakla - ki serginin yaratıcılarına göre kurbanların ölçeğini (200.000 askere karşılık 5 milyon sivil) yansıtan özel bir nitelik ve yenilikçi bir yaklaşımdan, gözden geçirenlere göre "savaşın 'bir erkeği sertleştirilmesi' beklenirdi" - eleştirilen sergi programı planları ve senaryolarını gözden geçirmek üzere uzmanlar görevlendirdi. Sergi başlangıçta Matt Subieta'nın savaşın vahşetini ve travmasını yansıtan barışçıl bir filmi ile sona ermekteydi. Kasım 2017'de, İkinci Dünya Savaşı esnasında Polonya tarihini 1989'da sonra eren sürekli bir mücadele olarak gösteren "Invincible" [Yenilmez] filmiyle değiştirildi.
- c) Leh tarihinin karanlık sayfalarının ve Lehlerin daha az şanlı olan eylemlerinin geri plana itilmesi ve hatta çıkartılması. Diğer taraftan, Leh olmayan nüfusa (Yahudiler, Beyaz Ruslar ve Slovaklar) karşı katliamlar yapanlar da dahil olmak üzere, 1945'ten sonra komünist otoritelere karşı savaşan Leh yeraltı örgütlerindeki askerlerin anılarına değer atfedildi. Örneğin, Başbakan Mateusz Morawiecki 17 Şubat 2018'de Brygada wi tokrzyska (Kutsal Haç Dağ Birliği) -Leh yer altı örgütlerinin, savaş esnasında komünist yer altı örgütlerine karşı savaşarak Polonya askeri yetkililerine teslim olmayı reddeden ve Wehrmacht ile birlikte Polonya'dan çekilen tartışmalı bir milliyetçi kolu- anıtına çiçek koydu. 5 Mayıs 1945'te, birlik Holýšov'daki Flossenbürg toplama kampını özgürleştirmişti.
- d) Sosyal anlaşmazlıkların ve önyargıların siyasi mücadele için kullanılması. Dayanışma grupları iki seçim kampanyasında ulusal bütünlüğe ve ulusal güvenliğe tehdit olarak damgalandı. 2015'te bunlar mültecilerdi: Göçmen karşıtı kampanyada terörizm korkusu ve kültürel olarak şiddet eğilimine sahip oldukları ve Hıristiyan kültürünü zayıflamaya çalıştıkları düşünülen mültecilere yönelik nefret bir araç olarak kullanıldı. 2019'da eşyanın tabiatına, geleneksel Hıristiyan değerlerine ve normlarına bir tehdit olarak gösterilen LGBT+ bireyler düşmanlaştırıldı.
- e) Yukarıdaki varsayımların okul müfredatlarını şekillendirmede kullanılması: Temmuz 2017'de okullarda ayrımcılık karşıtı eğitimin kaldırılması; temel olarak Polonyalı Erdemli şahsiyetlerin tanıtımı aracılığıyla Holokost eğitimi.

- f) Kültür ve sanat alanında resmî anlatı dışında bir anlatıya sahip sanatçıların başarılarının (2015'te Oscar kazanan "Ida", 2019'da Nobel ödülü kazanan Olga Tokarczuk) küçük görülmesi ve Leh karşıtlığıyla suçlanması.

POLIN Polonya Yahudileri Tarihi Müzesi

POLIN müzesi üç kurum ortaklığında bir kamu-özel sektör girişimi olarak çalışan bir kurum: Kültür ve Ulusal Miras Bakanlığı, Varşova Belediyesi ve bir sivil toplum örgütü (Polonya Yahudi Tarihi Enstitüsü Birliği). Müze ile ilgili kilit kararların tüm organizatörlerin ortak kararıyla alınmasının gerekmesi, kurumun hükümetin keyfi kararlarına daha az açık olduğu anlamına gelmekte.

Müze eşsiz bir kaynağa sahip: 4300 m² üzerine kurulu interaktif bir sergi, 8 kronolojik galeride Polonya Yahudilerinin 1000 yıllık tarihini sergilemekte. Ancak Müze, programlarında kendini sadece Yahudi tarihinin ve kültürünün sergilenmesiyle sınırlandırmıyor. Aksine, Yahudi tarihini sunarak, ziyaretçilerimizin dikkatini Polonya Cumhuriyeti (1945'e kadar) tarihinin büyük kısmında kimlik ve işleyişinin temelini oluşturan kültürlerin, dinlerin ve anlatıların önemine çekmeye çalışıyoruz.

POLIN Müzesi, aktivitelerinde sıkıntılı konuları gündeme getirmekte. Antisemitizm, Çingene karşıtlığı ve homofobi de dâhil olmak üzere ayrımcılıktan bahsediyoruz. Bu konu Müze'nin yetişkinler (meslek grupları-polis ve öğretmenler) ve gençler için eğitim programlarında öncelikle yer almakta. Başlangıç noktası, katılımcıların kendi kimlikleriyle ilgili önemli fakat kolay olmayan bir sohbet. Ayrımcılık karşıtı atölyeler katılımcılar kendilerine "Ben kimim?" sorusunu sormalarına olanak sağlamakta. Biz ancak kendimizi açarsak başkalarına, farklı bakış açılarına açık hâle gelebileceğimize ve dışlayıcı durumlara karşı reaksiyon göstermeyi öğrenebileceğimize inanıyoruz.

Pek çok ziyaretçi için Müze, çeşitli konular üzerine açıkça konuşabilecekleri soluk alabilecekleri bir ortam. Müze, mesela Katolik Kilisesi'nin periyodik olarak kamuya açıklama yapmasını yasakladığı rahip ve peder Adam Boniecki ve münazaralar, atölyeler ya da özel olarak tasarlanmış şehir gezileri esnasında kendi kültürlerini sunan ulusal ve etnik azınlıklar gibi dışlanmış olanların seslerini duyurabildikleri bir platform. Müze, engelli dostu bir mekân ve engelliler tarafından sık sık ziyaret ediliyor.

Müze, programlarında seçilen konular üzerine akademik, ayrımcılık karşıtı, kadın (herstory atölyeleri), heteronormatif olmayan, - çeşitli dini akımları, örneğin bir tutucu ve bir reformcu haham Yahudi gelenek ve göreneklerini tartışmak üzere bir araya geldiklerinde "Jewish ABC" münazaralarında - dini bakış açıları gibi farklı bakış açılarını göstermeye çalışmakta. Tartışmanın önemli bir unsuru da sanatçılarla işbirliği ve onların Yahudi mirası yorumları.

Polonyalı Yahudilerin tarihi hafızalarını geri çağırarak ve korumak, Lehler ve Yahudilerin yanı sıra Avrupa ve dünyadaki başka toplumlar arasında karşılıklı anlayış ve saygıya katkıda bulunmak" misyonunu Müze tek başına hareket ederek tam olarak gerçekleştiremez. Bu nedenle, bizim faaliyetimizin en önemli boyutlarından bir tanesi, benzer konularda çalışan çeşitli kurumsal ortaklarla ve paydaşlarla işbirliği yapmaktır. Aşağıda bizim Müze dışında daha geniş bir kitleye ulaşmamıza yardımcı olan bazı programlar yer almaktadır:

110 3. OTURUM: HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ VE YÜZLEŞME

- a) Tekerlekli Müze – Müze’ye gelme şansı olmayanlara ulaşan bir gezici sergi. Sergi ve sergiye eşlik eden eğitim programı küçük kasabaları (50.000 nüfusa kadar) ziyaret etmekte olup ziyaretler yerel yöneticilerle birlikte hazırlanmakta.
- b) Müze Elçileri – Polonya’nın tüm bölgelerinde bizim eğitim materyallerimize başvuran, ülkenin dört bir yanında eğitimler organize eden ve Müze’nin eğitim olanaklarını destekleyen öğretmenler ve öğretmen eğitimcileri.
- c) Nergis Kampanyası – Varşova Gettosu Ayaklanmasının tarihini sunmayı amaçlayan ulusal çapta bir sosyal kampanya. Her sene ayaklanmanın yıl dönümünde (19 Nisan) gönüllüler Varşova sokaklarında baharın, anıların ve ayaklanmanın bir simgesi olan kağıt nergisler dağıtır.
- d) İnternet protokolleri ve eğitsel materyaller veri tabanı - ders planları, çalışmalar ve eğitsel videolar. Polonya’daki Yahudi yaşamı üzerine en büyük bilgi veri tabanı Virtual Shtetl’dir. Müze, Polonyalı Erdemliler ile kurtarma hikayelerine adanmış ayrı bir internet sitesi ve bir Musevi veri tabanı yönetmektedir. Müze binasında herkesin Polonya’daki Yahudi yaşamı üzerine arşiv araştırması yapabileceği her gün açık olan bir Kaynak Merkezi bulunmaktadır.

Bu kadar büyük ölçekte bağımsız olarak hareket edebilmek için mali güvenlik gerekmektedir. POLIN Müzesi sürekli olarak her üç kurucudan gelen hibelerle finanse edilmektedir. Çeşitli ortaklıkların bir parçası olarak başka destekler için sürekli bir arayış içindeyiz. Programlarımızın büyük kısmı pek çok kurumsal bağış ve özel bağışçılar sayesinde mümkün olmaktadır.

Son önemli konu ise, ayrımcılıkla aktif bir şekilde mücadele etmek için kendinizi korumak gerektiğidir. Kalıp yargıların özneleriyle çalışmak, bizimkilerden son derece farklı haksız ve zararlı olduğunu düşündüğümüz inanç ve değerlerle yüzleşme zordur ve insanı yıpratır. Son yıllarda, kendi çıkarlarımız için değil fakat daha etkili hareket edebilmek adına kurumsal kültüre, çalışanların kişisel gelişimine ve kendimizle ilgilenmeye daha fazla vurgu yapıyoruz.

3. OTURUM

**DENEYİM PAYLAŞIMI
ATÖLYESİ: HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ
VE FİLM GÖSTERİMİ**

112 4. OTURUM: DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ VE FİLM GÖSTERİMİ

Deneyim Paylaşımı Atölyesi: Hafıza Yürüyüşü ve Film Gösterimi

2017-2020 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz Anne Frank'ın Yaşam Öyküsü Üzerinden Temel Haklar ve Demokratik Değerler Öğretimi Projesi'nin bir diğer önemli faaliyetlerinden biri de hafıza yürüyüşleri eğitimi.

Hafıza Yürüyüşleri Eğitimleri için ekibimiz öncelikle Anne Frank House'dan Berlin'de bir eğitim aldı.

Aldığımız Hafıza Yürüyüşleri eğitimini burada nasıl hayata geçirebiliriz diye düşündük ve bir model kurguladık.

İstanbul, İzmir, Çanakkale, Mersin ve Edirne'de gerçekleştirdiğimiz “Hafıza Yürüyüşleri Eğitimi”ne gelmiş, diğer katılımcılarla birlikte 10 kısa video yaratmış katılımcılarımız ile, We remember / Hatırlıyoruz konferansı vesilesiyle, tekrar biraraya gelip bu atölyede deneyimlerimizi paylaşmak istedik.

ECE PALAZ: Biz bu eğitimi biraz Anne Frank'ten aldığımız şeklienden biraz değiştirmek zorunda kaldık. Yapılan en büyük değişikliklerden biri de beş günlük olan eğitimi üç güne indirmektir. Önce bu teknik anlamda böyle çok fazla deneyimi olmayan, kamera kullanmayan, röportaj çok fazla yapmamış, kurgudan anlamayan arkadaşları sadece buna entegre edip teknik olarak da onları donanımlı hâle getirmek üç günde, beş günden daha zor hâldeydi. Ama hepsi çok başarılıydı, hepsi çok istekliydiler. Bazılarından hâlâ geri dönüş alıyorum, hâlâ sorular soruyorlar, hafıza yürüyüşü filmi ya da başka projelerinden hâlâ kurguyla ilgili sorular soruyorlar. Bu da beni gerçekten çok mutlu ediyor. En azından kendi hayatlarına bir şey katmış veya kendi hikâyelerini anlatmak için başka bir yöntem öğretebilmiş olduğumuzu hissediyorum. Teknik olarak belki biraz daha kolaylaştırdık. Almanya'daki eğitimde ben yoktum, ancak arkadaşların deneyimlerinden anladığım kadarıyla biraz daha teknik donanıma sahip olmaları gerekiyordu. Bu da biraz bizim Türkiye'deki problemimizi ortaya koyuyordu. Çok fazla teknikten bahsediyorum ama bir film yapmanın yüzde 50'si demek istemiyorum ama gerçekten 80'i 90'ı biraz bu işten anlamayı gerektiriyor. En azından nasıl kadraj yapmanız gerektiğini, anlatmak istediğiniz hikâyeyi karşıya nasıl aktarmanız gerektiğini bilmeyi öğrenmeniz gerekiyor. Sonuçta ilkokula bile gittiğimizde kalem nasıl tutarız, nasıl çizgi çizeriz öğreniyoruz. Kamera kullanmak da bundan farklı değil. Benim için en önemli şey onların çok fazla istekli oluşu. Biz eğitimde şunu öne çıkardık, içeriği daha önemli hâle getirdik. Yani anlatıkları hikâyeler ve bize anlatmak istedikleri,

114 4. OTURUM: DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ VE FİLM GÖSTERİMİ

vermek istedikleri bilgiler daha önemli. Siz tekniği düşünmeyin, biz bir şekilde bunun birlikte üstesinden geleceğiz dedik. Onlar da bize güvendiler. Güven önemli bu konuda, çünkü onların hikâyelerine biz sadece aracı oluyoruz. Biz onlara “bunu söyleyin, biz şunu duymak istiyoruz” demiyoruz.

Onun için umarım onlar da kendi hayatlarına katabilmişlerdir. Üç günlük eğitim zor. Neden üç gün yaptık? Çok kısaca beş gün hiç kimse Türkiye’de ücretsiz de olsa bir eğitime vakit ayırmıyor. Herkesin sadece hafta sonu var, çoğu kişi Cuma günü bile gelemiyor. Hatta bir iki katılımcı cuma günü işi çıktığı için son anda iptal etmek zorunda 1-2 şehirde. Ama kendileri daha iyi anlatırlar, geldikleri için de teşekkür ediyorum. Hepsı farklı şehirlerden geldiler.

ÖZDEN DÖNMEZ: Ben Berlin’e giden ekiptenim. Onu birazcık anlatmak istiyorum çünkü burayla hiç ilgisi yok. Berlin’de iki ekip olarak çalıştık. Biri tökezleme taşları, diğeri de Nazi Almanya’sında Yahudilere dönük çıkan kanunların tabelalarının olduğu bölge. Bizi dolaştırdıkları Yahudi mahallesinde onlarca tökezleme taşı vardı, her apartmanın önünde, ki bitmemiş bir proje bu sürekli yeni tökezleme taşları ekleniyor. Tökezleme taşları dışında anıtlar vardı. Mesela bir bombardımanda yıkılmış bina, kocaman tabelalar asmışlar burası bombalandı, burada şu isimlerde şu aileler yaşıyordu diye belirtmişler. Yani bir şekilde hatırlamayı önemsemişler. Buraya geldik, tabii öyle bir şey yok. Aslında var, mesela Mersin’de bulduk. Ne bulduk? Kalmış, yıkılmamış bir Rum evi bulduk. Mavromati’nin evini bulduk. Mavromati’nin evi nasıl kalmış? Çünkü Atatürk evi olmuş, öyle yıkılmaktan kurtulmuş. Mavromati, Mersin’in çok önemli bir ismi olmasına rağmen artık ev Mavromati’nin evi değil, Atatürk evi. Sonra düşündüm mesela Antalya’da da var bir Atatürk evi, o da bir Rum evi büyük ihtimalle.

Dolayısıyla burada bambaşka bir şey yapmak gerekiyordu. Biz de madem anıt yok, kalmamış, yok edilmiş o zaman bölgeler, mekanlar üzerine kurgulayalım burada yapacağımız Hafıza Yürüyüşlerini diye karar verdik. Her bir gittiğimiz bölgede, şehirde bunun üzerine kurduk eğitimlerimizi.

İŞİL DEMİREL: Hafıza Yürüyüşleri eğitimlerini yaparken kurguladığımız model şuydu: Oku, dinle, empati kur, eleştirel düşün. Bizim eğitime katılanlara söylediğimiz dört ana temel aslında buydu ve bunun üzerine kurduk bütün materyali. Gittiğimiz her yerde bunlara dikkat ettik. Önce okuduk ve çok iyi hazırlandık. Katılımcılarımıza okuma malzemeleri yolladık. Eğitimde onları bizden önce malzemeler karşıladı. Onlar eğitime okuyup geldiler. Sonra, bizlerden, bilir kişilerden dinlediler, yetmedi ikinci gün sokaktaki insanı dinlediler. Gerçeği kendileri deneyimlediler. Ve üçüncü gün bütün bu çabayı, okumayı, dinlemeyi, öğrenmeyi hepsini içeren çabayı eleştirel düşünceyle birleştirmeyi, empatiyle birleştirmeyi başaran videoları ortaya koydular.

ZİLAN KAZICI: İlk olarak sadece üniversiteden ibaret bir hayatım vardı ve farklı bir şeylerin içerisine girmek istiyordum ve kendi kendime sadece tüketime dönük bir hayatım olmasın, Zilan bir şeyler daha yap dedim. Sonra SEHAK’la tanıştım. İlk olarak bir panellerine katılmıştım. Orada Özden’le iletişime geçtik. Hafıza Yürüyüşü etkinliğine katıldım Tatavla’da. İlk başta katılımcıydım. Sonrasında süreçle beraber, Tatavla’dan sonra, grup mentoru olarak da projeye dâhil olmaya başladım.

ALKIM BAYRAKTAR: Benim konuya ve SEHAK’a olan ilişkim birazcık daha farklı. Hafıza Yürüyüşü’nün yolculuğu Berlin’den geçiyor. Benim de bu konulara, temalara dâhil olmamı sağlayan şey aslında tez

için araştırma yapmaya gittiğim Berlin oldu. Benim için aslında bir dönüm noktasıydı diyebilirim çünkü Berlin'e gidene kadar Holokost ve antisemitizm sadece filmlerde belgesellerde görüp duyduğum ve kısıtlı bilgiye sahip olduğum iki kavramdı. Çünkü sabahki oturumda da bahsedildiği gibi benim eğitim aldığım müfredatta tarih derslerinde II. Dünya Savaşı yok. Eğer ilgili değilseniz bu konuya film, belgesel izlemek gibi bir şeyle ilgilenmiyorsanız veya bilgisayar oyunlarıyla bir ilginiz yoksa II. Dünya Savaşı'na ilişkin bilgileriniz oldukça kısıtlı oluyor. Ben Berlin'e gittiğimde, tökezleme taşlarını yolda gördüm ama beni asıl daha çok etkileyen şey Berlin'deki Yahudi Anıtı'ydı. Dışarıdan bakınca bir taş yığını gibi gözüküyor ama aslında çok daha anlamlı bir anıt. Bir gün görme fırsatınız olursa anıta girerken, yerde bir yazı var, burayı yalnız gezin diye. İçine girene kadar çok anlamsız geliyor ama içine girince geri çıkamıyorsunuz çünkü uçsuz bucaksız bir labirentin içine düşmüş oluyorsunuz ve çok kasvetli bir ortamın içinde buluyorsunuz kendinizi. Ben iki buçuk saat kadar içinden çıkmak isteyip çıkamadım. Çok büyük bir alan, yerin içinde engebeler var. Bir yere girdikten sonra havadan başka bir şey göremiyorsunuz. Sağınızda, solunuzda, etrafınızda sadece taş yığınları görünüyor. Bu, beni çok etkileyen ve benim bunu araştırmam gerekiyor dediğim bir anıt olmuştu. Ardından döndükten sonra Işıl'la konuşma fırsatım oldu. O da bana bu işin Türkiye'deki boyutunu göstermek için SEHAK'ın 2017'de başlattığı medyada antisemitizm izleme projesine dahil etti beni. Türkiye'deki antisemitizm ve nefret söylemi haberlerini incelediğimiz, topladığımız ve raporladığımız bir proje. Ardından da 2018'de Hafıza Yürüyüşleri başladı ve ben de oraya mentor olarak dâhil oldum.

İREM KARGIOĞLU: Ben de kısaca kendi deneyimimden bahsedeyim. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sinema ve Televizyon bölümünde yüksek lisans öğrencisiyim. SEHAK'la tanışmam da sinema vesilesiyle olduğu için hikâyemi oradan başlayarak anlatmak istiyorum. İzmir Hafıza Yürüyüşü geçtiğimiz sene bu tarihlerde olmuştu ve kafamda üç halkadan oluşuyor diye düşündüğüm bir zincirin en verimli parçasıydı benim için. Hafıza Yürüyüşleri'nden, yakın zaman önce ilk filmi Kaygı'yı çeken, yönetmen Ceylan Özgün Özçelik vasıtasıyla haberdar olmuştum. Ceylan, mail grubumuza bizleri Hafıza Yürüyüşü'nden haberdar edecek bir mail atmıştı. Zaten, kendi filmi Kaygı da İstanbul'daki kentsel dönüşüm manzaralarını da arka planına alarak Türkiye'nin geçmişindeki vahim olaylardan birine değiniyordu. Film de izledikten sonra tabii, bu konular beni epey dürter olmuştu. Lisansta inşaat mühendisliği okuduğum için de, 'şehrin şantiyeleşmesi' ya da 'mekân katliamı üzerinden bellek katliamı' gibi konulara kafa yormaya devam ediyordum. Özellikle Gezi'den beri... Etkinlikten haberdar olduktan ve katılabildim dedikten sonra tekrar bir tesadüf beni buldu. O sırada, şiirlerinden tanıdığım İnanç Avadit'in, -kendisi İzmir'de yaşıyor-, İzmir'in nasıl koca bir şantiyeye dönüştüğüne vurgu yapan fotoğraflarından "Kazı" başlıklı bir sergi açacağını duydum. Sergi de İzmir Mimarlar Odası'nda olacaktı. Ben de Hafıza Yürüyüşü'nün üç günlük programına kendimce böyle bir dördüncü gün ekledim. Daha sonra tanışma fırsatı da bulduğum İnanç Abi'nin şu cümlelerini burada alıntılar isterim, çünkü benim için çok önemliydi bu sözler: *"Bizim anılarımızın mekânı yok. Bu gidişle çocuklarımızın da olmayacak gibi duruyor. Burada hiçbir şeyin eskimesine izin verilmiyor. Mekânın bir ruhunun olmasına, insanın bir ruhunun olmasına izin vermiyorlar. Gerçek bireylerin, daha az kırılmış bireylerin olmadığı bir yerde sosyolojiden bahsettiğimizde aslında bir tür sosyolojisizlikten bahsediyoruz. Çünkü şehirde sürekli bir kazı var."* Hâliyle, sergiyi de görmeden dönmeyecektim İstanbul'a.

Bu arada, ben ilk kez Hafıza Yürüyüşü vesilesiyle İzmir'e gittim. SEHAK ekibiyle tanıştıktan sonra da şunu fark ettim: Grubu ve çevreyi tanımakla geçen ilk günden sonra; ikinci gün, beni en çok etkileyen şey sokak röportajları olmuştu. Bizim konumuz Büyük İzmir Yangını'ydı. Diğer grubun konusuydu Kemeraltı bölgesinde yoğunlaşan Yahudi mirasıydı. Sokaktaki insanlara sorduğumuz soruları, ben de doğup büyüdüğüm Adana ya da uzunca bir süredir yaşamakta olduğum İstanbul'daki mekânlar üzerinden kendime sormaya başladım. Çünkü İstanbul bugün şöyle bir yere dönüştü: Hepimiz biliyoruz, bugün gördüğümüz bir binanın ertesi gün orada olmayabileceği, ya da belki de caddede en sevdiğimiz yer olan Narmanlı Han'ı ertesi gün bir düğün pastasına dönüşmüş bulabildiğimiz bir İstanbul'dayız şu an ve Türkiye'de zaten, yapılaşma pratikleri ve inşaat sektörü hâlihazırda liberal-muhafazakâr bir siyaset pratiğiyle çok iç içe geçtiği için, böyle garip bir imar fetişimiz, yıkarak yapma sevdamız var. Hâliyle bu, hepimizi az çok rahatsız ediyor. Mekânın hafızası üzerinden düşünmeyi yeğleyen insanları... Hafıza Yürüyüşü'nün bana kattığı en önemli şey, sokak röportajları esnasında, kendisi de Holokost'un tanıklarından biri olan Hannah Arendt'in "*zihnin yaşamı*" dediği şeyi harekete geçirmesiydi, çünkü şunu fark ediyorum: Aslında yürüyüşlerde yaptığımız şey "hatırlamak" ve "soru sormak", ve zaten "*zihnin yaşamı*" da bu en temel iki etkinlik üzerinden devam ediyor. Şu an, tezim için de Arendt çalışmaya devam ederken Hafıza Yürüyüşü'nü ara ara kendime hatırlatıyorum. Yani "Kül", hem küçük bir set simülatörü olmuştu benim için, hem de hiç tanımadığım bir mekânın hafızası üzerine düşünmemi sağlamıştı. Gerçekten çok verimli üç dört gün geçirdim diyebilirim. Çok teşekkür ederim.

EVİN CANER: Merhaba, benim SEHAK'la tanışmam Holokost eğitimiyle oldu. Holokost eğitimi sırasında Kent Müzesi'nde Anne Frank sergisi vardı. Onu gezdiğimde çok büyük bir etki altında kalmıştım. Ondan sonraki oturumlarda ne yapacağımı, nasıl davranacağımı kesinlikle bilmiyordum çünkü o sergiyi soluya soluya, içime sindire sindire okumuştum ve yaşananlar karşısında böyle bir şoka girdiğimi söyleyebilirim çünkü savaşın gerçekliği bir çocuğun gözünden anlatılıyordu. Bana göre zaten savaşta en çok yaralananlar çocuklar oluyor. Bu beni çok etkilemişti. Sonraki etkinliklere de katılmak istemiştım açıkçası. Çünkü pek fazla bilgimin olmadığı bir konuydu ve bu konular hakkında daha fazla şey öğrenmek istiyordum. Holokost benim birkaç yerde okuduğum bilgiyle sınırlıydı. Eğitimden sonra büyük bir çöküş yaşamıştım. Etkinlikten sonra arkadaşlarımı zorla sergiye götürdüm. Hepsine diyordum, gidin, bakın, okuyun, öğrenin diye. Her gün her gün hepsine Anne Frank'ı anlatmaya çalışıyordum. Sonra Hafıza Yürüyüşü eğitimine katıldım tabii Hafıza Yürüyüşü üç gün sürecekti. Ne yapacağımı tam olarak bilmiyordum çünkü Hafıza Yürüyüşü deyince aklıma şöyle bir şey geliyordu: Unuttuğumuz bir değer vardı ve onu hatırlamamız gerekiyordu ve bu değer acaba neydi diye düşündüm ilk başta gittiğimde. İlk olarak teknik ve teorik bilgiler elde ettik. İlk gün 1934 Trakya olaylarını orada öğrenmiştim. Yine ben bir çöküş yaşamıştım orada. Yahudilerin Türkiye'de bu kadar büyük bir nüfusa sahip olduğunu o zaman öğrenmiştim, hatta Çanakkale'de Yahudilerin bu kadar büyük bir nüfusa sahip olduğunu bile bilmiyordum. Bir sinagogun var olduğuna dair bilgim vardı ama ciddi bir nüfusa sahip olduğuna dair bir bilgim yoktu. Üzerine hiç düşünmediğim bir konuydu. Ardından ertesi gün Trakya olaylarını yaşatan ve o insanları buradan sürgün eden, buradan göç etmelerine neden olan kişiler bu toprakların insanlarıydı ve bunu meşrulaştıracak sebepler ortaya koymalarını bekliyordum. Çünkü bu çok ciddi bir şeydi benim için. Sahaya indiğimde bunun cevabını bulmayı planlıyordum. İnsanlardan

ancak bu şekilde bilgi edinebileceğimi düşünüyordum ama sahaya indiğimizde, insanlara sorduğumuz belli sorular vardı, örneğin “Yahudi deyince sizin aklınıza ne geliyor?” veya “Yahudi ne anlam ifade ediyor?”, “Sizce neden buradan gittiler?” gibi sorular soruyorduk. Her biri benim bir dostumdu, benim arkadaşımdu, benim dostumdu, benim komşumdu, kardeşimdi gibi ifadeler söylüyordu ve benim hiç beklemediğim bir şeydi. Senin komşundu, senin kardeşindi veya dostundu da neden gittiler? Yine tekrar bir soru işareti içerisinde kalmıştım çünkü anlam veremiyordum. İnsan kendi komşusuna bunu neden yapar diye düşünüyordum. Çoğu anılarını anlatıyorlardı. Çocukluk anılarını veya hamursuz günlerinde yaşadıkları şeyleri anlatıyorlardı. Beraber gittikleri piknikleri, yaptıkları yemek fasıllarını falan anlatıyorlardı. Bunlar o kadar hoştu ki insanların kültürel etkileşimine tanık oluyordum. Tabii, o soru sorduğumuz insanların her biri kültürel, sosyal ve statüsel olarak farklı insanlardı ama hepsinin ortak noktası Yahudileri kardeş gibi görmeleri idi. Bu beni çok etkilemişti açıkçası. Yaşar Yuhay vardı o zamanlar yaşayan. “Sizin için Yaşar Yuhay ne ifade ediyor?” diye sorduk ve çoğunun bilmesi beni şaşırtmıştı. Ben bilmiyordum ve o dönemde yaşayan insanlar oldukları için yaş olarak belli bir yaşta olan insanlara sormuştuk ama yaşça daha genç olanlar da çoğunlukla anne ve babasından duymuştu. Sorduğumuzda “Yaşar Yuhay çok iyi bir insandı, bize çok iyiliği dokundu” dediler. Şu an Yahudi mahallesinde bir sokak Yaşar Yuhay Sokağı olarak adlandırılıyor. Bu şekilde hâlâ güzel anılan bir insan. Çanakkale’de o zaman 200 haneye yakın Yahudi yaşamasına rağmen şu an sadece Sabetay abi var. Çok az, bir elin parmağını geçmeyecek kadar insan yaşıyor diye biliyorum. Şu an Yahudi mahallesine girdiğim her an yaşanan sokağın ne hâlde olduğunu görüyorum. Çoğu ev büyük bir otopark hâlinde veya o evler metruk bir hâlde. Boşaltılmış ve kimse oralarda yaşamıyor. Bomboş bir yer. Ben Hafıza Yürüyüşü’nden önce oraya her girdiğimde orayı bir bina yığını olarak görüyordum ama şu an oradan her geçtiğimde orada anıların, yaşanmışlıkların olduğunu, orada her bir insanın bir hikâyesinin olduğunu görüyorum ve o sokak şu an benim için çok şey ifade ediyor. Bunu benim anlamamı sağlayanlar da Hafıza Yürüyüşü’ne ortak olan ve bana bunları fark ettiren SEHAK ekibiydi. İyi ki varsınız çünkü hayata umutla bakabilmeme sebep olabilecek insanlar bu ve bunun gibi çalışmaları yürütebilecek insanlar. Mücadele ediyorsak zaten bir umut vardır diyorum.

GAMZE ELVAN: Ben İnsan Hakları Derneği’nde gönüllü olarak çalışıyorum. SEHAK’ın bu etkinliğine İnsan Hakları Derneği vasıtasıyla başvurduğum. Oradaki çalışma arkadaşlarım bana önermişti. Öğrencisin, katılma olasılığın daha yüksek, senin de ilgini çeker diye düşündüler. Evet, gerçekten de ilgimi çekmişti çünkü Yahudilerle ilgili hiçbir şey bilmiyordum. Başvurdum ve kabul edildi. Bir de benim için hafıza hakikaten çok önemliydi çünkü biz İHD’de çalışırken benim için adalet, hakikat gibi kavramların yanısıra hafıza da çok önemliydi ve mekân da buna eklenmiş oldu. Edirne’ye gittiğimizde üç gün kaldık, ilk gün teorik bilgileri öğrendik, ikinci gün sokak röportajı yaptık, üçüncü gün de Ece vasıtasıyla kurgu öğrendik. Ben aynı zamanda bir kurumda muhabir olarak da çalışıyorum. O yüzden kurgu da benim ilgimi çeken konulardan bir tanesiydi. O yüzden de bir noktada başvurduğum ve bunu da geliştirebileceğimi düşündüm. Sokak röportajları benim için biraz farklı geliştirdi çünkü herkes Yahudilerden bahsederken, ailelerinin yani bir önceki kuşakların çok iyi anlaştıklarını, komşuluklarının çok iyi geliştiğini vesaire anlatıyorlardı ama onlara en sonunda 1934 olaylarını sorduğumuzda hiçbir şey bilmediklerini hatta bence, yüz ifadelerinden çıkardığım kadariyle aslında hiçbir şey anlatmak istemediklerini de gördük ve bunu bir noktada filmimize de yansıtmak istedik çünkü hafıza ve mekân

118 4. OTURUM: DENEYİM PAYLAŞIMI ATÖLYESİ: HAFIZA YÜRÜYÜŞÜ VE FİLM GÖSTERİMİ

gerçekten çok önemli ve filmimizin adını “Yüzleşme” koymuştuk. İnsanların yaşadıkları olaylarla yüzleşemediklerini de aslında bir noktada yansıtmak istedik. Çok teşekkür ederim eğitim için, çok güzeldi, çok güzel bir deneyim yaşadım ben.

Hafıza Yürüyüşü videoları:

Berlin:

Bayerischer Platz : (Anma Yerleri)

<https://www.youtube.com/watch?v=L45IdhjLsck&t=55s>

Tökezleme taşları:

<https://www.youtube.com/watch?v=L7WeeWKRqKQ&t=7s>

İstanbul:

Tatavla:

<https://www.youtube.com/watch?v=hyDmcXRAJgk&t=5s>

Galata: “La Kula”:

<https://www.youtube.com/watch?v=CheIkY2Wauc>

İzmir:

İzmir’de Yahudi Kültürü Mirası, “Kimse var mı?”

<https://www.youtube.com/watch?v=sS9EcDOYVmE>

İzmir yangını, “Kül”:

<https://www.youtube.com/watch?v=kdS-wkcEWSs>

Çanakkale:

Yahudi mahallesi, “iz”

<https://www.youtube.com/watch?v=6VmzLGCFBwo&t=2s>

Çanakkale Aynalı Çarşı, “Ayna nerede?”

<https://www.youtube.com/watch?v=YSyXQ7wwBGI>

Mersin:

Mersin Mavramoti Evi / Atatürk Evi, “Taş Bina”

<https://www.youtube.com/watch?v=seF1F4W-g8k>

Mersin Uray Caddesi, “Yankı”

<https://www.youtube.com/watch?v=Op31Qbg13yE>

Edirne:

Edirne Trakya Olayları, “Yüzleşme”

<https://www.youtube.com/watch?v=DDyPtcohMJU&t=1s>

Edirne Yahudi Mahallesi: “Edirne’nin Bin Renginden”

<https://www.youtube.com/watch?v=IzhH5DP5f7s>

